

Aleksander R. Dreyer Skre

"Hvorfor fem stein?"

En diskurs- og praksisanalyse av steinhuggermerker i Trøndelag med empiri i bygningsarkeologiske undersøkelser av portaler med steinhuggermerker ved Reinsklosteret, St. Michaelskirken på Steine og Ven kirke på Skaun

Masteroppgave i Arkeologi

Veileder: Axel Christophersen

Medveileder: Kjersti Kristoffersen

November 2021

Foto: A. Skre

Aleksander R. Dreyer Skre

"Hvorfor fem stein?"

En diskurs- og praksisanalyse av steinhuggermerker i Trøndelag med empiri i bygningsarkeologiske undersøkelser av portaler med steinhuggermerker ved Reinsklosteret, St. Michaelskirken på Steine og Ven kirke på Skaun

Masteroppgave i Arkeologi
Veileder: Axel Christophersen
Medveileder: Kjersti Kristoffersen
November 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Formålet med denne oppgaven har vært å ta for seg steinhuggermerkene i borgerkrigstidens Trøndelag i lys av en diskurs- og praksisanalyse, med empiri i undersøkelser av portaler med steinhuggermerker i Reinsklosteret, Byneset kirke og Skaun kirke. Målet med oppgaven har vært å se om nye teoretiske tilnærminger gjør det mulig å åpne opp diskursen, og se på alternative tolkninger for steinhuggermerkens funksjon og betydning i sin samtid. Gjennom å foreta en diskursanalyse har det vært mulig å følge hvordan den diskursive virkeligheten har tatt form. Resultatene av diskursanalysen viser at steinhuggermerkene har oppnådd en tilstand som en diskursiv svart boks, der selve diskursen lever i en feedback-loop med selvforsterkende representasjoner. Ved å binde diskursanalysen til praksisanalysen har det vært mulig å se hvordan diskursen reflekteres i de undersøkelsene som er gjennomført. Praksisanalysen viser at med utgangspunkt i empirien som er tilgjengelig for denne oppgaven, er det knyttet stor usikkerhet til analysen av steinhuggermerkens funksjoner i tidsperioden. Dette gjør steinhuggermerkene til en usikker empiri som et forbindelsesledd mellom kirkebygg. Det er mulig at det har vært forbindelser mellom landsdelskirkene og Nidarosdomens bygghytte, men en slik forbindelse har da eventuelt tatt ulik form på de forskjellige lokalitetene.

Abstract

The focus of this thesis has been to shed light on the masons' marks of civil war-era Trøndelag through a discourse- and practice theory analysis, with empirical data in portals with masons' marks in Rein Abbey, Byneset Church, and Skaun Church. The purpose of this thesis has been to explore if new theoretical approaches make it possible to open up the discourse, and look at alternative interpretations of the masons' marks' functions and importance. By performing a discourse analysis, it has been possible to follow how the discursive reality has taken shape. The results of the discourse analysis show that the masons' marks have achieved a form of a discursive black box, in which the discourse lives in a feedback loop with self-perpetuating representations. By attaching the discourse analysis to the practice theory analysis, it has been possible to see how the discourse is reflected in the empirical data available to this thesis. Based on the empirical data available in this thesis, the practice analysis shows that there is great uncertainty attached to the functions of the masons' marks in this time period. This gives the marks an uncertain empirical value as a connector between church buildings. There is a possibility that there has been a connection between the regional churches of Trøndelag and the workshop at Nidarosdomen, but such a connection will have taken dissimilar forms at the different localities.

Nolite ergo solliciti esse

For Ida som dro så altfor tidlig. #SjekkDeg
For Farmor. Jeg skulle ønske denne kunne stått i biblioteket ditt.

Forord

Det er mange som kan takkes etter et slikt løp, og hadde jeg singlet ut alle som burde få en slik takk ville jeg blitt sittende her og ingenting hadde blitt levert. Det inkluderer spesielt mødre, fedre, steforeldre, søsken, stesøsken som fortjener en takk og en heder. Selv i vår familie er dere for mange til å ramse opp her, men dere står først selv om dere ikke er nevnt ved navn.

Den største, og første, blant de navngitte er min kone, Ingrid Terese "Madammen" Xara Brazil Fongen. Uten deg hadde ikke dette gått. Nå er du endelig kvitt Foucault, SPT og stabler med bøker om kirker i vinterhagen. Jeg lover å finne noe nytt å plage deg med.

En nesten like stor takk må sendes til hovedveileder Axel Christophersen som tvang meg til å få oppgaven til å fly, og som hjalp meg da vingene begynte å smelte. Takk for din udødelige entusiasme og støtte, og for å ha åpnet en verden av sammenfiltrede meninger. Jeg løfter glasset for deg. Du kommer antakeligvis ikke til å få noen takkebrev fra Ingrid for å ha introdusert meg for Foucault og SPT.

I samme åndedrett vil jeg også takke biveileder Kjersti Kristoffersen for gjeting, være en god djevelens advokat og for korrektur, samt peke meg i middelalderretningen for mange år siden. Tusen takk.

Jeg vært så heldig det siste halve året av masterskrivingen å få jobbet med NIDARK-prosjektet på NTNU. Derfor må det gå ut en takk til Ytre Båtmagasin - verdens beste kollegaer. Det er en ære å ha vært en av "the fucking lunatics" som utgjør samling og NIDARK. Av disse takkene må én takk særlig sendes til Torkel Johansen som gav meg en sjanse jeg ikke kunne takke nei til da jeg ikke visste hva jeg skulle gjøre, og en erfaring til en verdi jeg aldri kan gjengjelde.

Magnar Mojaren Gran lot meg få leke med RTI-omen, lærte meg teknikken og har vært en uvurderlig hjelp for dokumentasjonen av masteren, bare til den nette sum av en ødelagt fotolinse og evig takknemlighet.

Monica Enehaug må takkes for inspirasjon, motivasjon, skarring og en irriterende sprudlethet i innspurten av masteren. Slinger, giraffer og elg vil aldri glemmes.

Anja Olsen må takkes for te, cookies og teoriprat tidlige morgener på Masterlesesalen. Du er en teoretiker uten like, og en god sparrepartner for de gangene jeg løper løpsk med tankene.

Pirum (og Pirum Extro) - for en studietid uten like. For livets glade gutter, går solen aldri ned. Men selv Skre blir voksen.

Takk for meg,

Aleksander Rasmussen Dreyer Skre

Trondheim, 15.11.21

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	i
Abstract	ii
Forord	v
1.0 Innledning	5
1.1 Oppgavens formål og problemstilling	5
1.1.1 Første underproblemstilling	5
1.1.2 Andre underproblemstilling	6
1.2 Avgrensninger	6
1.3 Teoretisk og metodisk utgangspunkt.....	7
1.3.1 Diskursanalyse.....	7
1.3.2 Sosial praksisteori	8
1.3.3 Egne undersøkelser av portalene.....	8
2.0 Forskningshistorie - Diskursanalyse	10
2.1 Steinhuggermerker - Historiografi	10
2.1.1 Aktørene i diskursen	11
2.2 1800-tallet til Dorothea Fischer	11
2.3 Fra Tulla til Kristoffersen	12
2.3.1 Steinhuggermerkens funksjon	12
2.3.2 Steinhuggermerkens rolle som forbindelse mellom Nidarosdomen og Trøndelagskirkene	14
2.4 Oppsummering	16
2.4.1 Makt.....	16
2.4.2 Steinhuggermerkene og historien	18
2.5 Konklusjon	18
3.0 Hva er et steinhuggermerke?	20
3.1 Norske steinhuggermerker	21
3.1.1 Steinhuggermerker i Trøndelag	21
3.1.2 Steinhuggermerker og graffiti	22
3.2 Kriterier for at det skal være steinhuggermerker for denne oppgaven	22
4.0 Kirker og Kirkebygging i Trøndelag	23
4.1 Hvem bygget kirkene? - Byggherrer	23
4.2.1 Hvem var byggherre for kirkene på Rein, Ven og Skaun?	24
4.3 Hvem bygget kirkene? - Bygghyttene	24
5.0 Metode	26
5.1 Kartleggingsundersøkelser.....	26

5.1.1 Utstyr	26
5.1.2 Nattlysning	26
5.2 Dokumentasjon	26
5.2.1 Dokumentasjon ved hjelp av Reflectance Transformation Imaging (RTI)	27
5.2.2 Analog vs. Digital	28
5.4 Dokumentasjon av funnsted	29
5.4.1 Steindelingskart	30
6.0 Reinskloster, Byneset og Ven - Arkeologisk empiri	31
6.1 Rådata	31
6.2 Reinsklosteret	31
6.1.1 Datering	32
6.2.2 Steinhuggermerkene ved Rein	32
6.2.3 Østportalen	33
6.2.4 Sørportalen	35
6.3 Ven kirke på Skaun	38
6.3.1 Steinhuggermerkene ved Ven	39
6.3.2 Portalens tilstand	40
6.4 St. Michaelskirken på Byneset	41
6.4.1 Steinhuggermerkene ved Byneset	41
6.5 Oppsummering av resultater	42
7.0 Analyse	43
7.1 Kirkebyggingen som en praksis	43
7.2 Perspektivets påvirkning på tolkning	45
7.2.1 Perspektivet fra Reinsklosteret	45
7.2.2 Perspektivet fra Skaun	46
7.2.3 Avvik mellom de to perspektivene	46
7.3 Steinhuggermerkene mening og funksjon	47
7.3.1 Usikkerhet i tid og rom	48
7.3.2 Hva betyr tilstedeværelsen av steinhuggermerkene?	50
8.0 Konklusjon	51
Litteratur	53
Vedlegg 1 Katalog over steinhuggermerker på Reinsklosteret og Ven kirke	56

Figur 1 Steinhuggermerke fra sørportalen i Reinsklosteret. Foto: A. Skre	20
Figur 2 Graffiti på vestportalen på Ven Kirke. Foto: A. Skre	22
Figur 3 De tre behandlingsmåtene i RTIViewer. Bilde 1 er ubehandlet. Bilde 2 er Specular Enhancement. Bilde 3 er Normals Visualization. Foto: A. Skre.....	27
Figur 4 RTI-domen med stativ. Fra utprøving av utstyret februar 2020 på Nidarosdomen. Foto: A. Skre	29
Figur 5 Steinhuggermerke satt inn på ny kvader fra restaureringen på Reinsklosteret. Foto: A. Skre	30
Figur 6 Grunnplanstegning av Reinsklosteret. Sirklene indikerer de to portalene. Hentet fra Arne Berg, 1969.....	31
Figur 7 Steinhuggermerkene i Østportalen. Grønn er sikre steinhuggermerker. Rødt er mulige merker. Foto: A. Skre.....	34
Figur 8 Forvitret stein i østportalen på Rein. Foto: A. Skre.....	35
Figur 9 Steinhuggermerkene på utsiden av sørportalen. Tegningen er laget i Illustrator av meg og er inspirert av Arne Bergs illustrasjon hentet fra Ekroll (2017)	36
Figur 10 Steinhuggermerkene i sørportalens buegang. Bildet til venstre er den østre siden, bildet til høyre er den vestre siden. Foto A. Skre.....	36
Figur 11 Oversikt over forvitret stein på sørportalen. Tegningen er laget i Illustrator av meg og er inspirert av Arne Bergs illustrasjon hentet fra Ekroll (2017).....	37
Figur 12 Sørportalen i 2001, før restaurering. Foto: NDR.....	38
Figur 13 Sørportalen i 2015, etter restaurering. Foto: Geir Magnussen.....	38
Figure 14 Grunnplan Ven kirke. Illustrasjon: A. Skre	38
Figur 15 Steinhuggermerkene på Ven kirke. Foto: A. Skre.....	40
Figur 16 Forvitret stein på Ven. De oransje-fargede er kvaderen som har jernsulfid-skader. Foto: A. Skre.....	40
Figur 17 Steinhuggermerke i nedre kor-vindu på Steine. Foto: A. Skre	42
Tabell 1 Rådata	31
Tabell 2 Steinhuggermerker ved Rein	32
Tabell 3 Steinhuggermerkene ved Ven kirke	39
Tabell 4 Steinhuggermerkene ved Steine kirke.....	41

1.0 Innledning

Nidarosdomens opprinnelse og utbygging løper parallelt med Den katolske kirkes utbygging av sin egen organisasjon i Norge. Den dekker også fremveksten av kirkeorganisasjonen som en makt i sin egen rett, ikke minst ved opprettelsen av et eget erkebispesete i Nidaros i 1152. Dette gjenspeilte seg ikke minst i at det i denne perioden er bygget flere kirkebygg i den omliggende Trondheimsregionen. I Nidarosdomen på denne tiden dukker det også opp den største ansamlingen av steinhuggermerker i landet funnet på én bygning i middelalderen. Flere av de omliggende kirkene til Trondheim har også fått påført slike steinhuggermerker, og med utgangspunkt i disse er en sammenheng mellom de forskjellige kirkebyggene (og byggerne) blitt antydnet (Ekroll, 1997, s. 115; Andås, 2003, s. 37; Kristoffersen, 2007, s. 43).

Formålet med denne oppgaven var i utgangspunktet å bruke de nevnte steinhuggermerkene som grunnlag for å finne koblinger som viste utbredelsen av makten erkebispesetet i Nidaros kunne utøve. I forberedelsene til oppgaven ble det gjennom tekstlesning og samtaler opparbeidet en forståelse av steinhuggermerkene på Trøndelagskirkene som en beviselig kobling til Nidarosdomen og domkirkens bygghytte. I løpet av undersøkelsesperioden ble det, basert på de funn som ble gjort, sådd tvil om det virkelig var slike tilsynelatende automatiske relasjoner. Søkelyset på oppgaven skiftet derfor kurs til å bli et blikk på steinhuggermerkene i seg selv.

1.1 Oppgavens formål og problemstilling

Man har brukt steinhuggermerkene til å forklare dateringer og opprette direkte relasjoner mellom steinkirkene i omlandet rundt i Trøndelag. Hvis man kan belyse steinhuggermerkene fra andre synsvinkler, vil det påvirke hvordan man kan bruke steinhuggermerkene som et arkeologisk kildemateriale? Hensikten med denne oppgaven blir derfor å bruke nye teoretiske angrepsvinkler for å stille spørsmål ved arkeologiens forståelse av steinhuggermerkene funksjon og formål. Det er ikke nødvendigvis oppgavens hensikt å finne de definitive svarene på spørsmålene som stilles, men gjennom å stille spørsmålene har man mulighet til å åpne opp for å se steinhuggermerkene – og tilhørende nettverk – i et nytt lys.

Min hovedproblemstilling vil derfor være: Hvordan kan steinhuggermerkene på portalene til Rein Klosterkirke, St. Michaelskirken på Steine og Ven kirke på Skaun brukes til å belyse en mulig forbindelse mellom disse kirkene og erkebiskopens bygghytte ved Nidarosdomen?

1.1.1 Første underproblemstilling

For å kunne besvare denne problemstillingen vil det først foretas en diskursanalyse for å se hvordan forståelsen av steinhuggermerkene har utviklet seg. Hver person som har tatt for seg steinhuggermerkene bringer med seg forskjellig fokus i tolkningen, og har forskjellige interesser og mål for tolkningen. Ved å stille forskjellige spørsmål til det samme materialet, kan man få større kunnskap om materialets tolkningsmuligheter. Gjennom en diskursanalyse vil man dermed kunne se hvordan den kontekstuelle forståelsen av steinhuggermerkene i Trøndelag har utviklet seg, og man har mulighet til å se på i hvilken kontekst man har gjort seg opp denne forståelsen. I sammenheng med diskursanalysen har derfor den følgende underproblemstillingen blitt valgt: *Hvordan har*

steinhuggermerkene blitt fremstilt, forklart og brukt i den forskningshistorien som omhandler middelalderens steinkirker?

Ved hjelp av denne problemstillingen vil man ha muligheten til å se på hvilke observasjoner og argumenter som danner grunnlaget for steinhuggermerkene som et diskursivt objekt, og likeledes hvordan de forskjellige representasjonene av steinhuggermerkene har oppstått og blitt forsterket. Et slikt grunnlag vil kunne gjøre det mulig å avgjøre om steinhuggermerkene har oppnådd en status som en ugjendrivelig sannhet, eller en "black box", og det vil være mulig å utfordre en slik eventuell sannhet.

1.1.2 Andre underproblemstilling

For å kunne ta for seg det andre aspektet av hovedproblemstillingen, nemlig å belyse forbindelsen mellom utkantkirkene og bygghytten på domkirkeodden, må en undersøke steinhuggermerket som et fenomen i sin samtid. Sett i lys av dette ble den andre underproblemstillingen: *Hvilke funksjoner hadde steinhuggermerkene i sin samtid?*

Denne problemstillingen gjør det mulig å diskutere hvorvidt steinhuggermerkene har hatt funksjoner som har endret seg over tid, rom eller i henhold til ulike kontekstuelle sammenhenger. Hvordan kan disse steinhuggermerkene forstås, og hvordan kan de forstås som en synliggjøring av sosiale og maktpolitiske forhold i borgerkrigstidens Trøndelag?

1.2 Avgrensninger

Valget av kirker ble styrt av flere faktorer, hvorav det viktigste var anerkjent kunnskap om eksisterende steinhuggermerker på disse kirkene. Tilstedeværelsen av steinhuggermerker, deres historiske verdi og deres relative nærhet til Trondheim gjorde at Reinsklosteret ble et naturlig utgangspunkt. For å utvide datagrunnlaget ble det også valgt to andre kirker i nærheten av Trondheim som var bygget i samme tidsperiode, hvor det også var kjent at det fantes steinhuggermerker. Valget falt på St. Michaelskirken på Steine (på folkemunne "Byneset kirke") og Ven kirke på Skaun (på folkemunne "Skaun kirke"). Begge disse kirkene har steinhuggermerker. Dette er også kirker som har en viss historisk verdi, og som gir et bredere sammenligningsgrunnlag: St. Michaelskirken med sin nærhet til kongsgården på Steine og nærhet til innløpet til Nidaros, og Ven kirke med plassering langs pilegrimsleden og nærhet til Huseby gård. Jeg har valgt å ytterligere innsnevre fokuset ved å ta utgangspunkt i de overnevnte kirkenes portaler, da disse ofte har et høyere nivå på steinarbeidet enn de rene oppmurte veggene, hvilket kan tyde på at det er spesialister med et høyere fagnivå som har utført dette arbeidet.

Når det kommer til dateringsspørsmålet av kirkene, er det vurdert slik at dette ligger utenfor rammene for oppgaven. Dateringene kommer derfor til å basere seg på tilgjengelig litteratur. Tidsperioden som disse kirkene ble oppført i faller innenfor den såkalte borgerkrigstiden på siste halvdel av 1100-tallet og første halvdel av 1200-tallet. Det er derfor innenfor denne tidshorisonten steinhuggermerkene vil bli diskutert. Valget av disse kirkene setter også en regional avgrensning på hva som skal diskuteres til Trøndelag, siden det blir fokusert på hvordan steinhuggermerkene er blitt forklart og brukt i Nidarosdomens geografiske interessesfære. Det er derfor dette som vil være hovedfokuset, selv om man er nødt til å kort diskutere hvordan steinhuggermerkene opptrer andre steder, spesielt i lys av praksisteoriens konsept om kompetansereise.

At fokuset også er skiftet fra et "Nidarosdom-fokus" til et perspektiv som kommer utenfra, gjør også at det i hovedsak er disse kirkene som vil figurere i oppgaven. Det vil ikke si at aspekter rundt Nidarosdomen alene ikke vil bli diskutert, men at jeg har valgt å studere forholdet mellom Nidarosdomen og de valgte kirkene, primært med utgangspunkt i kirkene i periferien og ikke ut fra det kirkelige sentrum, Nidarosdomen.

1.3 Teoretisk og metodisk utgangspunkt.

For å kunne besvare de overnevnte problemstillingene, vil det teoretiske utgangspunktet være todelt: en diskursanalyse og en sosialpraktisk analyse. I tillegg vil det bli utført en bygningsarkeologisk undersøkelse av portalene som danner det empiriske grunnlaget for analysekapittelet.

1.3.1 Diskursanalyse

Den forskningshistoriske analysen vil basere seg på en diskursanalyse med utgangspunkt i Michel Foucault (1926-1984) sin teori, med en fremgangsmåte som er basert på Iver B. Neumanns bok, *Mening, Materialitet, Makt: En innføring i diskursanalyse* (2001). Hensikten med en diskursanalyse er å gjøre det klart hvordan representasjoner blir konstituert og får sin utbredelse, og hva slags spenn (om noen) av såkalte representasjoner som faktisk utgjør en diskurs. Diskursanalysen kommenterer dermed ikke på objektet i seg selv, men analyserer en epistemologisk forståelse av de forskjellige *representasjonene* som eksisterer om forskningsobjektet (Neumann, 2001, s. 37). Diskursanalysen hjelper dermed til med å navigere utviklingen av forskningsobjektets representasjoner, og tilfører ikke en direkte forståelse av objektet i seg selv.

Foucault selv legger liten vekt på den individuelle tekst og forfatters innvirkning på diskursen (Foucault, 1981, s. 58). Dette kan ikke alltid være tilfellet. Det vil foregå en vekting, både bevisst og ubevisst, av den teksten som foreligger, hvilket vil ha en innflytelse på påvirkningsgraden av teksten. En mening utformet av en anerkjent tyngde i et fagfelt, vekter mer enn en autodidakt, som igjen veier mer enn tilfeldige kommentarer. Det blir et lignende trekk som ved jusens *lex specialis*-prinsipp: En spesialisert lov skal vektes tyngre enn en generell lov. På lik måte vil det som oftest ligge et større maktforhold i spesialistens representasjon. Dette gir mer makt til enkelte aktører i diskursen, men er et naturlig utkomme av faglig spesialisering. Slike materialistiske påvirkninger på diskursen vil være knyttet til det Foucault kaller "arkivet". Dette er begrensninger, format og "husk" som står utenfor selve teksten, men som har påvirkninger på forskjellige aspekter av diskursen ved å legge forskjellige rammer for den (Neumann, 2001, s. 83). Eksempler på disse rammene kan være muligheten til å tilegne seg informasjonen (sosial distribusjon av kunnskap: er den tilgjengelig for alle?) og pedagogiske eller identitetsskapende forutsetninger (hvordan har informasjonen blitt brukt av deltakerne i diskursen). Det er også relevant hvorvidt det er flere nivå av diskursen (Neumann, 2001, s. 84). Det er dermed flere som er med på å male opp de rammene som fører diskursen, og som tilfører små språklige fliker av maling, uten at det dermed er disse som er hovedaktørene.

Ved å følge hvordan diskursen rundt steinhuggermerkene har utviklet seg, og på den måten identifisere hva som er de førende representasjonene i dag, vil det være mulig å

ta utgangspunkt i disse representasjonene og se hvordan dagens virkelighetsbilde passer overens med undersøkelsene som er gjort til denne oppgaven.

1.3.2 Sosial praksisteori

Sosiologen Davide Nicolini definerer praksisteori som ikke én fastsatt teori, men en samlebetegnelse for det han kaller en "familie av fremgangsmåter" for å gjøre det mulig å forstå og forklare sosiale og organisatoriske fenomen basert på ordinære handlinger som gjentas over tid (Universiteit voor Humanistiek, 2014, 2:38).

Elizabeth Shove, Mika Pantzar & Matt Watson (2012) forklarer at praksis består av det aktive spillet mellom materiale, kompetanse og mening (Shove et al., 2012, s. 24). De eksemplifiserer dette med praksisen "bilkjøring", hvor bilkjøring er et resultat av spesifikke kombinasjoner av materiale, kompetanse og mening, men er en praksis som har utviklet seg etter hvert som de tre kombinasjonene har forandret seg gjennom årene. Man er derfor nødt til å studere og følge elementene i en praksis for å kunne få en forståelse for hvordan utviklinger har påvirket praksiser (Grønnesby, 2019, s. 27). Geir Grønnesby går videre med å definere de tre elementene: "materiale" forstås som objekter eller den fysiske verden, "kompetanser" er alle former for forståelse og den praktiske kunnskapen, og "mening" er det sosialt meningsbærende på det gitte tidspunkt. Det bør også tillegges at slike sosiale meningsbærere kan i denne sammenhengen også sees på som én eller flere førende intensjoner som har en påvirkningskraft. Ny praksis oppstår når gamle eller nye versjoner av elementene kombineres i nye sammensetninger (Grønnesby, 2019, s. 28).

Steinhuggermerker har ikke tidligere blitt tolket i lys av praksisteori, og det er et håp at man ved å gjøre dette kan åpne opp for å stille nye spørsmål. Kirkebyggene blir ikke bygget uten grunn, og steinhuggermerkene blir ikke anvendt uten at det ligger en mening bak det. Ved å sette steinhuggermerkene inn i et teoretisk system, har man mulighet til å se steinhuggermerkene ikke bare som et merke på bygget, eller som en avgrenset del av bygningsprosessen. Følger man hierarkiet av praksiser som må til for å sette opp et steinbygg, med et utgangspunkt i steinhuggermerke-praksisen, kan man undersøke de forskjellige intensjonene og meningene som må ligge bak for at steinhuggermerket skal bli brukt. Da er man også nødt til å diskutere steinhuggermerkens funksjon og mening, og se om forståelsen av denne funksjonen påvirker hvordan man kan anvende steinhuggermerkene som et utgangspunkt for en analyse.

Siden steinhuggermerket er avhengig av andre deler av praksiskomplekset for å eksistere, vil merket kunne si noe på et større plan om sammenhenger innad i komplekset. Gjennom å bruke steinhuggermerket som en praksis, kan merket anvendes til å styrke forestillingen om at det antageligvis har vært erfarne og flinke steinhuggere til stede til å utføre det merkede arbeidet, siden steinhuggermerker antydningvis er et bevis på kompetanse. Denne kompetansen kan heller ikke ha vært billig å erverve.

1.3.3 Egne undersøkelser av portalene

I litteraturen er det sprik mellom antall steinhuggermerker på de aktuelle kirkene. Det er heller ikke gjennomført en grundig dokumentasjon av de nevnte steinhuggermerkene tidligere. Det ble derfor valgt å foreta egne undersøkelser av portalene for å kunne

utvide analysens empiriske grunnlag, og for å lettere skaffe seg en førstehånds oversikt over steinhuggermerkene som er å finne.

2.0 Forskningshistorie - Diskursanalyse

Både ordet "diskurs" og betydningene av dette ordet tillegges flere tolkninger. Disse går fra den helt basale "samtale" til å mene en vidløftig diskusjon der diskursen er praksiser som systematisk former de objektene som blir diskutert (Foucault, 1972, s. 49).

Diskursanalysen studerer hvordan et gitt utsagn aktiverer eller setter i spill en serie sosiale praksiser, og hvorledes utsagnet bekrefter eller avkrefter disse praksisene (Neumann, 2001, s. 83).

En *representasjon* er en mening om et forskningsobjekt. I en diskurs må denne representasjonen legges frem på nytt for å kunne delta og ha en virkning i diskursen. Hvis man ikke lenger trenger å legge frem en representasjon (en mening), så har den oppnådd en *institusjonalisering*. Den er med andre ord blitt en akseptert verdi som ikke lenger trenger å forklares eller rettfærdiggjøres. For å finne disse representasjonene er det viktig å ikke bare se på informasjonen som blir lagt frem, men også hvordan den blir lagt frem, da meninger er noe som må etterspores i språket, for det er der meninger blir til (Neumann, 2001, s. 38). I dette kapitlet vil jeg kortfattet presentere hovedmomentene i steinhuggermerkens forskningshistorie gjennom å foreta en diskursanalyse som ser på endringene i synet på steinhuggermerkene siden de først ble kommentert i norske sammenhenger på midten av 1800-tallet. Tanken er å undersøke om det er noen del av forskningen på steinhuggermerker som har blitt en ugjendrivelig sannhet, eller en såkalt "svart boks".

2.1 Steinhuggermerker - Historiografi

Steinhuggermerker har lenge vært noe forskere har hatt en interesse for, og har vært grunnlaget for mange akademiske studier (Champion, 2015, s. 125). Det først i de senere år at denne akademiske interessen har kommet fra arkeologer. Det er i hovedsak arkitekter, kunsthistorikere og spesielt interesserte som har gjennomført registreringer og undersøkelser av dette materialet (Champion, 2015, s. 125-126; Kristoffersen, 2007, s. 6) og det er følgelig disse som har lagt føringer for hvordan materialet har blitt tolket tidligere.

Avgrensningene som er gjort i diskursen for å foreta denne analysen er først og fremst en tidsmessig avgrensning, da jeg har avgrenset den diskursive analysen av steinhuggermerker ved Dorothea Fischer. Hun representerer et klart skille mellom de som kom før henne og de som kommer etter. Det arbeidet hun fremlegger er på mange måter en sammenfatning og en videreutvikling av de arbeidene som kom før henne. I motsetning til publiseringene som kom før henne, blir Fischer kontinuerlig sitert i artikler og oppgaver som kommer etter henne. Siden hennes forskning på mange måter utgjør et grunnlag for senere forskning, blir hun dermed en av de viktigste stemmene i diskursen. Det er først med Dorothea Fischer sin publisering av en katalog over steinhuggermerkene i 1965 (som et tillegg til Gerhard Fischer sin bok om Nidarosdomen) at steinhuggermerkene fra Nidarosdomen for første gang blir presentert og analysert (Kristoffersen, 2007, s. 46).

Fra et metodisk standpunkt kritiserer også Fischer de foregående forskere som har sett på steinhuggermerker. Hun bemerker at man ikke kan ha tegnede lister for å sammenligne steinhuggermerker med hverandre, siden den typologiske forskjellen mellom tilsynelatende like merker er for stor. Det må være snakk om gode foto eller direkte avtrykk av selve steinhuggermerket for å kunne finne frem til like merker på

ulike deler av bygget (Fischer, 1965, s. 531). Det må sies at Fischer også har mangler i sitt arbeide, spesielt ved at hun som oftest mangler stedshenvisninger til hvor steinhuggermerket er funnet. Dette er også noe som Margrete Syrstad Andås nevner i sin master (Andås, 2000, s. 61).

I tillegg til dette vil man måtte skille analysen inn i to lagdelte diskurser: den ene diskursen omhandler steinhuggermerkene i Trøndelags relasjon til Nidarosdomen, mens den andre diskursen omhandler steinhuggermerkene formål og intensjon. Dette er to tema som i grunnen er separate, men tvunnet sammen i mye av kildematerialet. Ved å skille disse to er det mulighet for å følge de forskjellige diskursaspektene ved steinhuggermerkene separat fra hverandre.

2.1.1 Aktørene i diskursen

Et litteratursøk om steinhuggermerker vil ganske hurtig føre søkeren til Nidarosdomens Restaureringsarbeider (NDR) og arkeologene som er ansatt der, Øystein Ekroll og særlig Kjersti Kristoffersen. Deres arbeider må regnes som hovedstrømninger i den norske diskursen om bygningsarkeologi generelt og steinhuggermerker spesielt. Dette er basert både på deres lange erfaring med steinhuggermerker og bygningsarkeologisk materiale, samt deres tilhørighet til en institusjon som gjennom flere generasjoner av historisk og arkitekturhistorisk forskning har fått stor og vedvarende betydning på den norske diskursen. Dette gjelder selvfølgelig spesielt for Trøndelag, men også for den større overordnede diskursen om steinhuggermerket, siden Nidarosdomen er den middelalderbygningen i landet som har desidert flest steinhuggermerker (Kristoffersen, 2012, s. 168). For å komme frem til diskursen ble det derfor tatt utgangspunkt i Ekroll og Kristoffersen, og det ble jobbet seg bakover gjennom litteraturlister til man endte opp ved Dorothea Fischer.

Marco Trebbi sin hovedoppgave om romansk kunst i steinkirker rundt om i Trøndelag fra 1977 er også noe en ikke kommer utenom hvis en skal se på steinhuggermerker og bygghytter i Trøndelag i borgerkrigstiden, og den er følgelig noe som blir gjentatte ganger referert til i kildene. Denne vil derfor være en del av diskursanalysen i delen som omhandler relasjonene mellom landsdelskirkene og Nidarosdomens bygghytte.

2.2 1800-tallet til Dorothea Fischer

Mye av tankene, registreringene og forskningen rundt steinhuggermerker er bundet sammen med Nidarosdomen. Steinhuggermerkene i domkirken blir først oppdaget som kulturhistorisk materiale, og nedtegnet, av arkitekten Wilhelm von Hanno i 1860, i forbindelse med kroningen av kong Carl XV (Nicolaysen, 1866, s. 604). Nicolay Nicolaysen (1817-1911) omtaler senere steinhuggermerkene i 1866, hvor han nevner at disse kunne være en kilde til "tidsfølgen i bygningens tilblivelse" (Nicolaysen, 1866, s. 604). Et år senere skriver Nicolaysen om steinhuggermerkene igjen i Fortidsminneforeningens årbok. Steinhuggermerkene blir nå tillagt enkelte egenskaper. For det første så blir steinhuggermerkene differansiert fra såkalte settemerker, altså merker som anviser steinenes plassering i forhold til hverandre. For det andre blir det etablert at merkene er personlige merker som steinhuggeren mottar ved sin ansettelse, for å kunne etablere hvem som var ansvarlige for den aktuelle steinen. Avslutningsvis blir det etablert at disse steinhuggermerkene ikke kunne brukes som kilde til bygningshistorien, siden man ikke visste om disse steinhuggermerkene ble gjenbrukt eller gikk i arv når en steinhugger forlot bygghytten (Nicolaysen, 1867, s. 113).

Gjennom siste halvdel av 1800-tallet ble steinhuggermerkene lagt mer merke til, og ble gjenstand for flere registreringer. Dette arbeidet, som ble påbegynt i 1871 av Knud Guttormsen, fortsatte ved jevne mellomrom via flere forskjellige personer utover den siste halvdel av 1880-tallet og første halvdel av 1900-tallet av blant andre arkitekt Christian Christie, lektor Olav Ryssdal, arkitekt Helge Thiis, prest Olaf Digre, samt Dorothea og Gerhard Fischer (Kristoffersen, 2007, s. 46).

Kunsthistoriker Fredrik Wallem fattet interesse for steinhuggermerkene i Trøndelag på tidlig 1900-tallet og undersøkte blant annet borgen Steinvikholm og Sakshaug kirke for steinhuggermerker. Han mente at det var steinhuggere fra Nidarosdomen som stod for arbeidet på Steinvikholm, og presiserte i tidens ånd at det handlet om "norske stenhuggere" (Wallem, 1917, s. 18). Han omtaler også forskjellene på steinhuggermerkene i Nidarosdomen sitt utseende, hvor han anslår at steinhuggermerkene uten borehull må ha tilhørt utenlandske steinhuggere (Wallem, 1917, s. 19). Han anslår videre at det er ca. 10 % som ikke har borehull, og at det dermed må ha vært nærmere 90 % av steinhuggere som var "norske".

På 1920-tallet begynte lektor Olav Ryssdal å se på steinhuggermerkene i Nidarosdomen og Erkebispegården (Kristoffersen, 2007, s. 46). I sin bok om erkebispegården kobler han steinhuggermerkene som spesifikke til den enkelte steinhugger, og anslår at man kan spore steinhuggeren etter merket (Ryssdal, 1944, s. 22). Han mente at steinhuggeren satte merket sitt på hvert ferdige stykke utført arbeid (Ryssdal, 1944, s. 26). Han mente også at endringer eller avvik i steinhuggermerkene betyr at det er nye personer som har overtatt merkene, og at merkene således må tilhøre bygghytten (Ryssdal, 1944, s. 26).

Gerhard Fischer tillegger også steinhuggerne en personlig tilknytning, og setter likhetstegn mellom antallet steinhuggermerker og antallet steinhuggere (Fischer, 1965a, s. 62). Han kobler også steinhuggermerkene til eldre og nye steinhuggere, hvor steinhuggermerker som manglet borehull tilhørte den nyere ankomne steinhugger, siden disse var plassert på deler av bygningen som norske steinhuggere ikke kunne hatt kompetanse til å produsere (Fischer, 1965a, s. 163-164). Fischer binder sammen domkirken og trøndelagskirkene ved hjelp av steinhuggermerkene. Han bemerker at det er interessant at steinhuggerne tilknyttet domkirken har jobbet på andre kirker i samme tidsperiode, uten at han grunngir nærmere hvordan han har gjort denne koblingen (Fischer, 1965a, s. 161). Han knytter også sammen steinhuggere fra Lincolnkatedralen i England og steinhuggere ved Nidarosdomen, ved hjelp av et steinhuggermerke som tilsynelatende finnes i begge katedraler (Fischer, 1965a, s. 63).

2.3 Fra Tulla til Kristoffersen

2.3.1 Steinhuggermerkens funksjon

Diskursen om steinhuggermerkens funksjon har i hovedsak tatt for seg to sider: tilhørte steinhuggermerket steinhuggeren personlig eller bygghytten, og hva ble steinhuggermerket brukt til?

Utgangspunktet for den norske diskursen om steinhuggermerkene ser ut til å være Dorothea "Tulla" Fischer. I samtlige av kildene om steinhuggermerkene i Trøndelag som

kommer ut etter 1965, er hennes verk referert til. Hun presenterer steinhuggermerkene som en måte å kontrollere hva hver enkelt steinhugger hadde gjort (Fischer, 1965b, s. 531). Hun går videre med å hevde at merkene kan ha hatt en sammenheng med en lønnsordning, men avfeier dette som "mindre sannsynlig" siden arbeiderne ifølge henne var dagslønnet. Hun går ikke inn på hvor hun har denne informasjonen om lønnsordningen av steinhuggerne fra. Hun går heller ikke nærmere inn på hvilken tidsperiode av domkirkebyggingen hun refererer til.

Hans-Emil Lindén (1974, s. 34) presenterer også steinhuggermerker i sitt skrift "Middelalderen bygger i stein". Han gjør det derimot ganske kort. Han nevner at det er uklart hva steinhuggermerkene funksjon er, men påpeker at denne funksjonen har blitt tolket som en signatur i påvente av kontroll. Han går ikke lenger i å feste noen teori nærmere til masten.

Kunsthistorikeren Jan Svanberg beskriver derimot steinhuggermerkene som et konsept der man muliggjør en måte å betale de akkordlønnede steinhuggerne (Svanberg, 1994, s. 94). Dette er hentet fra 2. opplag av Svanbergs bok, som originalt kom ut i 1983. Svanberg forklarer også fraværet av steinhuggermerker på alle stein nettopp som et tegn på et skiftende lønnsystem som gjorde man ikke var avhengig av å ta i bruk steinhuggermerkene til alle tider. Svanberg oppgir hverken grunner eller kilder i teksten som kan nærmere beskrive hvordan dette er tenkt ut, eller fra hvor denne informasjonen kommer, men diskuterer tidligere i boken lønnsystemer i tyske steinhuggerlaug på 1400-tallet (Svanberg, 1994, s. 86).

Svanbergs forklaring på manglende steinhuggermerker på alle stein skiller seg vesentlig fra Fischer sin forklaring. Hennes forklaring på at det ikke er steinhuggermerker på alle kvadere er at steinhuggeren bare merket den øverste steinen i en haug, for å markere denne som sitt arbeide (Fischer, 1965b, s. 531).

Kjersti Kristoffersen mener at Ingunn Øren brakte et nytt element inn i forskningen på steinhuggermerker siden hun var den første som gikk i dybden på hvordan merkene kunne bidra til å problematisere datering av byggearbeider (Kristoffersen, 2007, s. 49). Ingunn Øren baserer mye av sin forståelse av steinhuggermerkene funksjoner på Fischer: Steinhuggermerkene er et personlig merke som gjorde det lettere med å kontrollere arbeidet (Øren, 1994, s. 86). Til motsetning fra Fischer mener Øren derimot at steinhuggermerkene også "trolig" var forbundet med lønnsutbetalingen.

Når vi er kommet til årtusenskiftet, ser det ut til at steinhuggermerkene funksjon i sammenheng med avlønning er etablert. Andås omtaler steinhuggermerkene i Nidarosdomen i en artikkel skrevet i 2003, og i hennes master fra år 2000. Andås fastslår at det er "allment antatt" at steinhuggermerkene både er forbundet med lønnsystemer og kvalitetskontroll (Andås, 2003, s. 34). Dette etterfølger en presisering om at det trolig eksisterte ulike system i tid og rom. Andås anfører at siden det virker som om steinhuggermerket kunne vende innover, så "synes [det] å bekrefte tanken om at merkene var et rent praktisk system" (Andås, 2003, s. 26). Hun bemerker videre at det derfor er vanskelig å vite om alle steiner har merke, siden en ikke vet om steinen kan ha merke på baksiden. Dette er hennes forklaring på hvorfor det ikke finnes steinhuggermerker på alle stein i en struktur. Hun avviser derfor at steinhuggermerkene kunne være en form for anerkjennelse av steinhuggeren. Språket Andås bruker om steinhuggermerkene her er ikke bastant, og det er tydelig at det er slutninger basert på

indisier. Hun åpner derfor for at dette ikke kan stemme, men støtter seg på slutninger gjort tidligere, og åpner her diskursen for alternative tolkninger. Andås bemerker også en forskjell på de merkene fra senmiddelalderen og de merkene som stammer fra de tidligere byggefasene til domkirken (Andås, 2003, s. 26).

Kristoffersen ved NDR, skriver at steinhuggermerkene hadde en praktisk funksjon som en måte å holde oversikt på en akkordlønnsordning (Kristoffersen, 2012, s. 167). Hun grunnir dette med en arbeidskontrakt fra Lincolnkatedralen fra 1306, og et byggregnskap fra utbyggingen av katedralen i Exeter. Det er ingen tvil i språket til Kristoffersen her; det er et etablert faktum. Det blir forklart på neste side at det er relevant å se byggeskikken i England i sammenheng med den norske bruken av steinhuggermerker da det har vært nær kontakt mellom bygningsmiljøene i de to landene (Kristoffersen, 2012, 168). Kristoffersens håndtering av steinhuggermerkene sammenfaller her med det som synes å være den etablerte diskursen på dette tidspunktet, og er dermed med på å fastholde diskursen i tradisjonelle baner.

Når det kommer til hvorvidt steinhuggermerket er et personlig merke eller ikke, er det mye smalere spredning i diskursen. Samtlige deltakere i diskursen mener at steinhuggermerket er et personlig merke som tilhører den akutte steinhugger. Kristoffersen er også enig i at steinhuggermerkene var steinhuggerens personlige signatur (Kristoffersen, 2012, s. 167). Hun påpeker imidlertid i hovedoppgaven sin at man ikke vet om en håndverker fikk tildelt et nytt merke ved ankomsten til en ny byggeplass, eller om det samme merket ble brukt gjennom hele karrieren (Kristoffersen, 2007, s. 53). Svanberg kommenterer også på hvorvidt steinhuggermerkene var personlige eller tilhørte den spesifikke bygghytte, og trekker også her linjer til tyske kilder fra 1400-tallet som sier at steinhuggerens merke er personlig, og skal følge ham gjennom hans karriere (Svanberg, 1994, s. 96). Andås anslår at hvert steinhuggermerke representerer én steinhugger, og at steinhuggermerkene var en signatur for hvem som hugget hva (Andås, 2003, s. 25). Andås antar at steinhuggermerker gikk i arv fra mester til svenn (Andås, 2003, s. 26).

2.3.2 Steinhuggermerkene som forbindelse mellom Nidarosdomen og Trøndelagskirkene

Diskursen om steinhuggermerkene som en forbindelse mellom Nidarosdomen og landsdelskirkene er en diskurs som er preget av en mer énsidig konklusjon. Det er hovedsakelig enighet blant alle som har jobbet med steinhuggermerkene de siste årene at det finnes en direkte forbindelse mellom domkirkens bygghytte og steinhuggermerkene i diverse kirker rundt om i Trøndelag. Det er dog ulike nivåer av problematiseringer av en slik forbindelse før man har konkludert hos de forskjellige aktørene.

Marco Trebbi bruker steinhuggermerker som et tegn på at det har vært "veltrente folk fra Trondheim", som har jobbet på nordportalen på Byneset kirke (Trebbi, 1977, s. 204). Han bemerker at to tilnærmet like steinhuggermerker ikke automatisk kan være samme person hvis de finnes i to landsdelskirker, men at de vitner om en tilhørighet til Nidarosdomen (Trebbi, 1977, s. 217). Trebbi setter kirkene i relasjon til hverandre basert på stilistiske uttrykk i deler av kirken og Nidarosdomen, og bruker steinhuggermerker som en dimensjon av dette. Steinhuggermerkene viser dermed klart at det er håndverkere fra Nidarosdomen som har jobbet her (Trebbi, 1977, s. 270). Han

mener da at steinhuggermerket er et klart dateringsverktøy, basert på relasjonen til Nidarosdomen (Trebbi, 1977, s. 228). I sin doktoravhandling utgitt i 2006, *Kirkebygg og kirkebyggere - Byggherrer i Trøndelag ca 1000-1600*, nevner Jan Brendalsmo at elementer fra Dorothea Fischers kronologi, sammen med Marco Trebbis hovedoppgave fra 1977, kan brukes til å datere bygningselementer innad i Nidarosdomen (Brendalsmo, 2006, s. 240). Brendalsmo fortsetter deretter med at "det er rimelig, slik Trebbi gjør, å bruke [steinhuggermerkene] som hjelpemiddel til å datere enkelte byggearbeider ved landsbygdskirkene". Han holder seg dermed innenfor det som er den etablerte forståelsen, og bygger samtidig opp under representasjonen ved å påpeke at det er en rimelig konklusjon.

Øren tar problematiseringen av steinhuggermerkens relasjon til domkirkebygghytten ett skritt videre. Hun noterer at for å muliggjøre steinhuggermerkens tilstedeværelse som et dateringselement i landsdelskirker, er det en forutsetning at det faktisk er arbeidere fra bygghytten ved Nidarosdomen som har stått for arbeidet, og at disse virkelig hadde et steinhuggermerke som var personlig (Øren, 1994, s. 86). Merkene burde studeres individuelt, og selv da kan man ikke trekke "bastante konklusjoner m.h.t. steinhuggermerkene og datering i Værnes". Øren går imidlertid videre med å bruke steinhuggermerkene som et av dateringselementene i oppgaven sin (Øren, 1994, s. 89).

Øystein Ekroll trekker frem i "Med kleber og kalk: norsk steinbygging i mellomalderen" at steinhuggermerker finnes på flere kirker i Trøndelag, og mener at det er en klar sammenheng mellom steinhuggermerkene i Trøndelagskirkene og bygghytten i Nidarosdomen (Ekroll, 1997, s. 115). Han skriver at det er her "eit klart samband", og presenterer at det enten må ha handlet om steinhuggere fra bygghytten som dro ut til de aktuelle lokasjonene, eller at det må ha vært snakk om bestillingsverk fra bygghytten inne i byen, og at det er ting som taler for at det er begge deler. Det blir dermed etablert at det er slik det må være, uten at Ekroll går nærmere inn på *hvorfor* det må være slik. Det blir heller ikke åpnet for at det kan være andre forklaringer på steinhuggermerker flere steder i Trøndelag. Hos Ekroll virker det ikke som diskusjonen handler om det har vært en relasjon mellom Nidarosdomens bygghytte og landsdelskirkene basert på steinhuggermerkene, men *hvilken form en slik relasjon har hatt*.

Når det kommer til steinhuggermerkene i Nidarosdomen sin relasjon til steinhuggermerkene i Trøndelagsområdet, påpeker Andås at det er "uklart om, eller i hvilken grad, det var en forbindelse mellom Domkirken og disse sognekirkene [sic]" (Andås, 2003, s. 34). Det blir likevel anført at man burde være åpen for at det dreier seg om bygghytten ved domkirken.

Andås finner det likevel sannsynlig, basert på steinhuggermerkens likheter, at kvader til skipet på Byneset kirke ble hugget av steinhuggere fra Nidarosdomen, og at dette skjedde inne i Trondheim (Andås, 2003, s. 37).

Historiebøker tilfører også diskursen meninger. I en artikkel i en bok om Byneset kirke nevner Terje Bratberg steinhuggermerkene (2009, s. 75). Steinhuggermerkene blir nevnt som noe som sannsynligvis er blitt brukt som et lønningssystem, og det blir nevnt at like merker som finnes i kirken kan man også finne i Nidarosdomen. Det blir ikke etablert en sikker forbindelse av Bratberg, men domkirken blir nevnt i neste paragraf i klar sammenheng med den over. Det er dermed slik at det kan antas at leseren selv setter dette i forbindelse med hverandre. Det blir en språklig kondisjonering som uforvarende stiller bekreftende forbindelser mellom de to kirkestedene.

Kristoffersen er den som tar problematiseringen av steinhuggermerkene som en direkte forbindelse mellom Nidarosdomen og landsdelskirkene lengst. Hun begrunner problematiseringen sin i mangler ved tidligere forskning (Kristoffersen, 2007, s. 50). I lys av dette bidrar Kristoffersen med en metodeutvikling som har synliggjort og løftet frem nye muligheter når det kommer til hvordan man behandler steinhuggermerkene. Hun ender likevel opp med å anvende materialet til å opprette forbindelser. Hun nevner at det bare er noen av landsdelskirkene i Trøndelag som har steinhuggermerker, og at disse er hugget eller risset inn på kvalitetsmessig bedre steinhuggerarbeider enn det som finnes på andre steinbygninger i området (Kristoffersen, 2007, s. 43). Dette, fortsetter hun, bekrefter at det er steinhuggere fra bygghytten ved domkirken som har stått for arbeidet med steinhuggermerker. Kristoffersen påpeker også at det ikke er mulig å følge steinhuggermerkene over lengre geografiske avstander, for eksempel fra England til Norge (Kristoffersen, 2012, s. 169).

2.4 Oppsummering

Det er flere materielle påvirkninger som er med på å prege denne diskursen. Slike materielle påvirkninger er, som tidligere nevnt, ytre påvirkninger som bidrar til å forme deler av diskursen. I denne diskursen er man særlig preget av lagdeling og informasjonens tilgjengelighet. Det er relativt få som har skrevet om og undersøkt steinhuggermerker og bygghytter. Den informasjonen som finnes der ute, og som ofte blir sitert i nyere kilder, er ofte skrevet for lenge siden, eller er tekstmateriale som det er vanskelig å få tilgang på. Dette gjelder for eksempel på Marco Trebbi sin hovedoppgave om romanske stiltrekk i steinkirker i Trøndelagsområdet fra 1977, og det gjelder Dorothea Fischer sin katalog over steinhuggermerker fra 1965. Begge disse tekstene er eksempler på kilder som blir referert til hyppig av Ekroll, Brendalsmo og Kristoffersen. Dette er også kilder som det er vanskelig å få fatt i, som gjør det å samle en løpende utvikling av diskursen til en utfordring. Dette gjør at hvis en skal studere steinhuggermerker i dag, så kommer en kjapt til tekster enten skrevet av Øystein Ekroll, eller kanskje særlig til hovedoppgave og artikler skrevet av Kjersti Kristoffersen. Dette setter en begrensning på tekstmaterialet, i første omgang fordi det er et smalt utvalg i utgangspunktet, og i annen rekke fordi det man står igjen med automatisk blir hovedrepresentasjonene i diskursen siden det ikke er andre å velge mellom. Denne situasjonen bygger også opp under NDR-arkeologenes stilling som obligatoriske passeringpunkt; man kommer ikke utenom disse. Det er jo også ikke vanskelig å tenke seg at det også kommer materialistiske påvirkninger fra landsdelskirkene selv, og at det tjener disse kirkene å være en del av et byggemessig nettverk med Nidarosdomen som et sentrum.

2.4.1 Makt

Øystein Ekroll er kanskje den sentrale meningsdanneren frem til i dag med hensyn til å forklare relasjonene mellom Nidarosdomen og de lokale kirkene basert på analyse av steinhuggermerkene. De to løsningene på steinhuggermerker i Trøndelagskirker som han presenterer, at de enten har blitt bygget på kirkestedet av steinhuggere fra domkirken, eller at de har blitt tilvirket i Trondheim av de samme arbeiderne og deretter blitt sendt ut, er helt klart en av hovedlinjene i diskursen og er blitt gjentatt og underbygget av flere (Bratberg, 2009, s. 80; Kristoffersen, 2007, s. 75). Det skal presiseres at dette trenger ikke i seg selv å bety at det er en problematisk eller feil slutning. Ekroll er også en av hovedkildene til kirkebygging hos Ingunn Øren i hennes hovedfagsoppgave, men

spennende nok ikke til delene om steinhuggermerkene hvor hun heller refererer til Fischer.

Dorothea Fischer selv kan også anses som en form for meningsdanner i denne sammenhengen, men hennes syn på steinhuggermerkene funksjoner representerer ikke lenger en av hovedrepresentasjonene i diskursen. Hun er dog en av sideelvene som støtter opp om steinhuggermerkene egenskap som uttrykk for en ren funksjonell praksis.

I tillegg til sitt renommé som bygningsarkeolog, blir Øystein Ekroll løftet opp som en hovedstemme i diskursen da hans verker er referert til i de fleste av kildene som er aktuelle som deltakere i denne diskursen. Det gjør det ekstra interessant at Ekroll selv bruker Kristoffersen som kilde om steinhuggermerkene, både forskningshistorisk og som anslag til å kommentere arbeidet som ekteparet Fischer gjorde med registrering og dokumentering av steinhuggermerkene (Ekroll, 2015, s. 285). Det interessante aspektet med at Ekroll bruker Kristoffersen som en kilde til steinhuggermerkene, er at dette styrker Kristoffersen sine tekster som "kanoniske" tekster i diskursen. NDR er en del av et samlet forskermiljø, med flere aktører, men hvor Ekroll blir båret frem basert på publikasjoner og renommé. Hans evner til å publisere gjør at han blir en førende stemme i diskursen, og han får et større kunnskapsgrunnlag fordi han virker å være stemmen for et forskningsmiljø fra NDR. Samtidig er det ganske klart fra et kildeperspektiv at det fremover vil være Kjersti Kristoffersen sine tekster som antakeligvis vil bære preg som kanoniske tekster. Dette er både fordi tekstene knyttet til hennes navn er spisset inn mot temaet, og ikke minst fordi hun blir løftet frem nettopp av Ekroll ved at hun er hans hovedkilde til steinhuggermerkene i sine tekster.

Nidarosdomen som institusjon blir selv en maktskaper i denne diskursen. Neumann påpeker at museer er institusjoner som bærer *virkeligheten* "Nasjonalstaten" (Neumann, 2001, s. 96). Altså at det vi tenker på og som former vår idé om nasjonen blir skapt, bevart og kuratert i muséene. Likeledes er Nidarosdomen som "Norges nasjonalhelligdom" sterkt knyttet til virkeligheten "Norge" og "det Norske [sic]" som en representant for en felles identitet som bærer helt tilbake til vikingtiden, innføringen av en kristen tradisjon i Norge og gjenoppbyggingen av den nasjonale identiteten under og etter unionstiden. Dermed er det bare naturlig at representanter for slike institusjoner bærer med seg vekt i det som blir diskutert.

Siden meningene i en diskurs ligger i språket (Neumann, 2001, s. 84), er også måten språket blir brukt på innad i diskursen viktig. I det språklige kan selve ord blir materielle, og påta seg en mening utover det som blir eksakt gjengitt i selve ordet; man drar for eksempel på en jobb, og ikke på kontoret, selv om en jobb er noe en har, og ikke en fysisk plass (Neumann, 2001, s. 85). Ordet jobb har dermed tatt på seg en betydning som er større enn seg selv. Slik, vil jeg anføre, gjelder også alle fraser som inneholder ordene "steinhuggermerker" og "Nidarosdomen". Dette trenger ikke bare å komme fra arkeologer og spesialister på "materiell historie", det er også ting som blir skrevet i tekstuell historiefremstilling, slik som vitenskapelige rapporter (Meyer & Gustavsén, 2013, s. 10) og lokalhistoriebøker (Skauge, 2019, s. 20), og dermed fungerer som sideelver som tilfører vann til en rådende overordnet modell eller representasjon.

2.4.2 Steinhuggermerkene og historien

Steinhuggermerkene blir diskutert i stil, i stein og i tid, men virker til tider å eksistere i diskursen som et historieløst fenomen. Det blir ikke diskutert hva slags spørsmål utover det byggetekniske steinhuggermerkene kan inspirere, og heller ikke hvilke svar man kan komme med utover de som er direkte knyttet til merket i seg selv som datering, antallet arbeidere og byggeprogresjon. Trebbi nevner at det hadde vært ønskelig å kunne sette relasjonene mellom kirkebyggingen i Trøndelag og dens historiske kontekst i perspektiv, men at dette er vanskelig grunnet uklarheten i dateringer, og vitenskapelig uenighet i samfunnsutviklingen på 1100-tallet (Trebbi, 1977, XIV). Trebbi konkluderer likevel med at det i tiden før opprettelsen av erkebispesetet ikke ser ut til å eksistere sammenhenger mellom de "ytre historiske hendelser og kirkebygging" (Trebbi, 1977, XIV). Dette er noe som går igjen i tekstene, hvor det sjeldent, om noen gang, løftes et blikk til samtidige hendelser eller realiteter.

2.5 Konklusjon

Siden diskursen om steinhuggermerkene i Trøndelag har forskjellige lagdelinger, ligger det til rette for at man har forskjellige deltakere og en spredning i relevante representasjoner. Slik er det overraskende nok ikke. Av de to lagdelingene er det nok steinhuggermerkens funksjon som er en langt mer tilgjengelig diskurs enn deres eventuelle rolle som bevis på relasjoner mellom by og bygd i Trøndelagsområdet. Likevel er det ikke noen spesiell spredning i hvordan man ser på materialet, og representasjonene har en relativt enkel utvikling. Dette gjør at det ikke er vanskelig å følge disse diskursene om steinhuggermerker. For det første så er *stemmene* som utgjør diskursene få, som gjør at det er lett å holde oversikt siden det er få *representasjoner* å holde styr på. For det andre så er den eneste endringen som skjer i de to diskurslagene den som angår steinhuggermerkens funksjon. Denne forandrer seg fra kontrollverktøy hos Fischer til et avlønningssystem som er hovedrepresentasjonen i dag. Dette er i seg selv en relativt liten forandring siden et avlønningssystem må sies å være en avart av et kontrollsystem, og dermed virker alle aktørene enige i at steinhuggermerkene har en praktisk orientering. Selvoppfyllende fenomener er et resultat av respons på forhånd fastlagte rammer (Neumann, 2001, s. 39), altså modeller som har fått en posisjon der de slipper å bli re-presentert, og dermed står for det Neumann kaller en "frossen forståelse av tingenes orden", som igjen hindrer en i å se objekter på alternative måter eller i lys av alternative forklaringer. Dette gjør at diskursen ender i en feedback-loop. Motstand mot slike skapte virkeligheter kan utgjøre en forskjell, i prinsippet kan tekster som står for andre representasjoner kortslette den lukkede feedback-loopen. Dette trenger ikke å bety at den nye teksten har mer rett, men gjennom å stille spørsmål til representasjonen kan en åpne for at man fortsatt stiller spørsmål til virkelighetene. I steinhuggermerkens tilfelle har diskursen vært formet av et relativt fåtall mennesker, som har utviklet eller bygget opp under de representasjonene som har eksistert tidligere. Det virker dermed som at konseptet om steinhuggermerkens funksjon som en lønnsordning har antatt en diskursiv form som en ugjendrivelig sannhet.

Denne formen virker det også som diskursen om steinhuggermerkens rolle som forbindelse har oppnådd. Selv om det har vært forsøk på å problematisere steinhuggermerkene i de omliggende kirkenes relasjoner til Nidarosdomen, så har problematiseringen i hvert tilfelle likevel endt med at steinhuggermerkene har blitt anvendt som et forbindelseselement med Nidarosdomen. Det er relevant å spørre seg i begge disse tilfellene om man ser en manifestasjon av Foucaults "arkiv" når det kommer

til disse slutningene. Kan normene innad i diskursen ha gjort at man ikke har vært åpen for tilstedeværelsen av andre forklaringsmuligheter? Eller er det slik at den gjeldende representasjonen angående steinhuggermerkene i Trøndelagskirkers kobling til Nidarosdomen faktisk er så ugjengdrivelig som den fremstår utenfra?

3.0 Hva er et steinhuggermerke?

Steinhuggermerker er relativt små inskripsjoner som har blitt etterlatt i byggestein av steinhuggere. Disse består hovedsakelig av relativt enkle geometriske figurer, og er som oftest utført i rene og tydelige linjer (Champion, 2015, s. 125). Steinhuggermerkene, spesielt i Norden, har ofte form av runer, enkle stiliserte verktøy, eller minuskler og majuskler (Andås, 2003, s. 33). De kan bli funnet i hele Europa, og merker lignende steinhuggermerkene kan føres helt tilbake til bronsealderen (Alexander, 2008).

Man har ikke noen måte å konservere kleberstein på, og forvitring vil før eller siden sørge for at man vil miste steinhuggermerkene som kilde til bygningshistorien

(Kristoffersen, 2012, s. 173). Forvitring og restaurering kan ha gjort det vanskelig, eller umulig, å finne steinhuggermerker enkelte steder (Andås, 2003, s. 27). Derfor er arbeidet med å kartlegge og katalogisere steinhuggermerker et viktig tiltak for å ta vare på dette arkeologiske kildematerialet.

Figur 1 Steinhuggermerke fra sørportalen i Reinsklosteret. Foto: A. Skre

Figurene som utgjør steinhuggermerket kan være hugget og risset inn i kvaderen (Fischer, 1965b, s. 531). Felles for de fleste steinhuggermerker er at de gir inntrykk av å være gjort av profesjonelle med verktøy som er laget for jobben (Champion, 2015, s. 125). I Trøndelag, og da særlig i Nidarosdomen, har steinhuggermerkene fordypninger i endepunktene eller i linjenes kryssningspunkter (Andås, 2003, s. 33). I størrelse så varierer steinhuggermerkene i hovedsak fra 3 til 10 centimeter (Kristoffersen, 2007, s. 40). Dette stemmer overens med steinhuggermerkene som er gjenstand for denne oppgaven, som alle er fra 3,5 cm til 10 centimeter. Steinhuggermerkene er i all hovedsak hugget inn på kvaderens finhuggede

side, altså den siden som skulle stå ut fra kirkeveggen (Svanberg, 1994, s. 94). Merket er som oftest plassert midtstilt (Andås, 2003, s. 26). Andås bemerker dog at det finnes noen tilfeller av steinhuggermerker som er funnet på den siden av kvaderen som peker inn i veggen.

På kvaderen som er undersøkt for denne oppgaven så er steinhuggermerkene funnet på kvaderstein som utgjør portaler, og på innfatningstein på vinduer (Steine Kirke). Slik er det også i Nidarosdomen hvor man kan finne steinhuggermerker i alle deler av bygningen på fint tilhuggede kvader- og innfatningstein rundt dører og vindu (Kristoffersen, 2012, s. 168).

Det eksisterer også forskjellige former for "steinhuggermerker": Steinhuggermerker slik vi ser for oss og settemerker. Steinhuggermerker, på engelsk kalt "bankers' marks", er det man som oftest snakker om når man snakker om steinhuggermerker, og er det som blir forklart over. Settemerker derimot, eller plasseringsmerker, er merker som angir hvordan steinene passer sammen i forhold til hverandre. Disse settemerkene kan enten

være rene tall eller være geometriske figurer som er plassert i skiftet fra en stein til en annen slik at figuren blir fullført når steinen blir plassert korrekt (Kristoffersen, 2007, s. 55).

3.1 Norske steinhuggermerker

I Norge har man funnet steinhuggermerker flere steder i landet enn bare Trøndelag. Både Bergen og Stavanger har bygninger med steinhuggermerker. I Bergen er det funnet steinhuggermerker på Bergen Domkirke, samt Håkonshallen og Rosenkrantzårnet på Bergenhus festning (Kristoffersen, 2007, s. 44). I Stavanger er det funnet steinhuggermerker på den gotiske delen av domkirken. Det er også funnet steinhuggermerker på Lyse Kloster i Bjørnafjorden (gamle Os kommune) utenfor Bergen. Det er imidlertid inntil nylig ikke funnet noen steinhuggermerker på Østlandet (Kristoffersen, 2007, s. 44; Reinfjord, 2018, s. 167). I 2019 ble det derimot funnet steinhuggermerker i domkirken i Hamar, i forbindelse med en utstilling (Reinfjord, 2019, s. 49). Det er uvisst hva det lave antallet steinhuggermerker på Østlandet kan skyldes, men Kristoffersen spekulerer i at det kan være en blanding av at ikke alle bygghytter benyttet seg av steinhuggermerker, samt at det er en relativt liten andel av de gamle steinbygningene på Østlandet som er bevarte (Kristoffersen, 2007, s. 45).

3.1.1 Steinhuggermerker i Trøndelag

Det finnes steinhuggermerker på en rekke bygninger og ruiner i Trondheim og Trøndelagsområdet (Kristoffersen, 2007, s. 42-43). Nidarosdomen stiller seg her i en særstilling hvor det er funnet store mengder steinhuggermerker, og steinhuggermerkene her er brukt til å besvare flere spørsmål om byggeprosessen. Bare i oktogonalen har Ekroll funnet 2228 steinhuggermerker, fra alle fire fasene av byggingen (Ekroll, 2015, s. 124). Under arbeid for NTNU Vitenskapsmuseets NIDARK-prosjekt fant jeg også steinhuggermerker på enkelte av byggsteinene som er lagret i NTNUs magasin på Dora, som stammer fra utgravningene fra Erkebispegården, utgravningen fra Søndre gate 4 og fra utgravninger på folkebibliotekstomten.

Steinhuggermerkene i Nidarosdomen endrer seg i løpet av de forskjellige byggeperiodene (Kristoffersen, 2012, s. 168). De steinhuggermerkene som ble brukt i hovedbyggeperioden fra 1150-1300 er steinhuggermerker som er grunne og relativt store. De har også et mangfold av forskjellige motiver, og ikke bare geometriske figurer. Steinhuggermerkene i Nidarosdomen fremstår forskjellige i senmiddelalderen enn de er i kirkens eldre deler (Andås, 2003, s. 25). Steinhuggermerkene som er brukt i de senere restaureringsarbeidene (1300-tallet og 1500-tallet) er til forskjell dypere hugget inn, mye mindre og som oftest utformet som geometriske figurer (Andås, 2003, s. 26; Kristoffersen, 2012, s. 168).

3.1.2 Steinhuggermerker og graffiti

Det kan være vanskelig å skjelne steinhuggermerker fra andre former for innrissinger og innhugginger på kvaderstein, da spesielt graffiti. Graffiti kan forekomme i form av

tilfeldige drodlinger, som bumerker og som relativt intrikate figurer som kan bli forvekslet med et steinhuggermerke ved et raskt blikk. Å skille graffiti fra steinhuggermerker kan derfor være en problematikk man må ta hensyn til. Dette er i de fleste tilfeller ikke utpreget vanskelig da graffiti som oftest er betydelig mindre profesjonelt utført enn steinhuggermerket (Skre, 2019, s. 25). Problemet med graffiti ligger derfor mer i det at graffiti noen ganger kan prege, overta eller bruke steinhuggermerket som utgangspunkt, som dermed gjør det vanskelig å skille graffiti fra steinhuggermerket (Skre, 2019, s. 25-26).

Figur 2 Graffiti på vestportalen på Ven Kirke. Foto: A. Skre

3.2 Kriterier for at det skal være steinhuggermerker for denne oppgaven

I møte med denne oppgaven oppdaget jeg at jeg måtte sette noen kriterier for hva som konstituerte et steinhuggermerke eller ikke. Samtidig er ikke dette nødvendigvis så veldig enkelt da klassifisering av steinhuggermerker også er en mengdetreningsak. For å kunne være et steinhuggermerke måtte se det profesjonelt utført ut, og man måtte ta hensyn til plassering på stein, og steinens plassering som en del av portaler eller innfatningsstein. Hvis jeg var usikker på om en inskripsjon var et merke eller ikke, så ble det registrert. Disse merkene inngår dog ikke i analysen. Dette skjedde med to mulige merker.

4.0 Kirker og Kirkebygging i Trøndelag

Her vil det bli en kort redegjørelse av steinkirker og kirkebygging i middelalderens Trøndelag. Trondheim, eller Nidaros, var en av byene i Norden med høyest kirketetthet (Christophersen, 2020, s. 265). Det første steget i en kirkebygging er vilje og økonomi til å igangsette en byggeprosess, og i løpet av middelalderen ble det bygget 141 kirker på landsbygden i Trøndelag, hvorav 126 av disse ble reist på gårder (Brendalsmo, 2006, s. 269). Av disse kirkebyggene er det 25 som er steinkirker (Brendalsmo, 2006, s. 227). Hvem som stod bak de fleste byggene er usikkert, da det er ytterst få samtidige kilder som direkte nevner hvem som igangsatte byggingen av kirker på 1100- og 1200-tallet (Ekroll, 1998, s. 113; Brendalsmo, 2006, s. 265). Det er derfor vanskelig, å kunne si noe sikkert om hvem som stod bak kirkebyggene, men man kan få pekepinner hvis man tyr til andre kilder om kirkelokaliteten (Brendalsmo, 2006, s. 265).

4.1 Hvem bygget kirkene? - Byggherrer

Samfunnet i Trøndelags tidlige middelalder var et meget lagdelt samfunn (Brendalsmo, 2006, s. 265). Denne lagdelingen, gjør det høyst usannsynlig at det var bygdesamfunn i Trøndelag som i full frivillighet og på eget initiativ satte i gang med kirkebygging på 1100- og 1200-tallet. Det finnes likevel kilder som tilsynelatende nevner eksempler på flere bygdefolk som går sammen, på henholdsvis Voss og i Telemarksområdet (Ekroll, 1997, s. 106; Bratberg, 2009, s. 81). Det finnes dog ikke kilder på slik kirkebygging i Trøndelag (Brendalsmo, 2006, s. 266). Flesteparten av kirkene som ble bygget var derfor såkalte "høgendekirker" som var private kirker satt opp av stormenn (Christophersen, 2020, s. 276). Det var også et lite antall fylkeskirker som var kirker bygget av kongen, antakeligvis i samsvar med de geistlige, som skulle stå for spredning av den nye religionen og opplæring av presteskaper (Christophersen, 2020, s. 277).

Erkebiskopens rolle i kirkebyggingen i Trøndelag (utenom Nidaros), i hvert fall som tiltakshaver, ser ut til å ha vært liten. Ifølge Brendalsmo sine tall er det bare tre kirker i Trøndelags landsbygd som kan med sikkerhet tilføres erkebiskopen som byggherre (Brendalsmo, 2006, s. 280). Kirkebyggingen i Trøndelag har derfor sannsynligvis blitt ledet av det Brendalsmo kaller den "verdslige elite", og som ser ut til å ha stått for 87 % av de kirkene som ble bygget utenfor Nidaros i middelalderens Trøndelag (Brendalsmo, 2006, s. 282). Bygdefolket stod ikke for bygging av kirker annet enn under tvang (Brendalsmo, 2006, s. 285).

Dette styrkes også av at kristningen av Norge var et anliggende som vedrørte eliten i landet, og ble inkorporert i allerede eksisterende høvdingdømmer der det var overklassen som styrte den offentlige delen av kult og dens utøvelse (Brendalsmo, 2006, s. 264). Dette var en praksis som antakeligvis fortsatte under kristendommens utbredelse i landet (Brendalsmo, 2006, s. 264). Gjennom å opprette kirker kunne en dermed både kontrollere de økonomiske sidene av kirkegjerningen, og opprettholde en maktposisjon (Christophersen, 2020, s. 276). Valget av materiale til kirkebyggingen – stein – viste at den som bygget kirken var rik, og steinbygninger i seg selv var et symbol på makt (Ekroll, 1997, s. 107). Steinbygging var med andre ord en måte å fremstå som både rik og mektig. Bygging av steinkirker ble derfor et naturlig ledd i å signalisere at en tilhørte det øvre sjiktet av makthavere (Brendalsmo, 2006, s. 286).

Det foregikk en konflikt mellom kirken og de som bygget og eide høgendekirkene. Denne konflikten varte store deler av middelalderen, men var spesielt fremtredende i årene fra

opprettelsen av erkebispesetet i 1152-53 og de neste hundre årene (Brendalmo, 2006, s. 265).

4.2.1 Hvem var byggherre for kirkene på Rein, Ven og Skaun?

Når det gjelder kirkene som er gjenstand for denne oppgaven, er det bare kirken på det gamle Reinsklosteret som ifølge tradisjonen har en klar byggherre. I Håkon Håkonssons saga kommer det frem av Sturla Þorðarson at hertug Skule Bårdsson lar det reise en kirke på farsarven Rein, og at han senere gir denne til en nonneorden (Þorðarson, 1964, s. 226). Sagaer har dog vært litt lemfeldig med til hvilken tid – og av hvem – bygg har blitt oppført tidligere (Ekroll, 1998, s. 113). Det er derfor uklart om det er den kommende hertugen selv som i sine yngre år bygget en korskirke der, eller om kirken er eldre enn som så. Det må likevel anføres som overveiende sannsynlig at det er en representant for Reinsætten som har bestilt kirken.

Når det gjelder de to andre kirkene, er det ikke sikkert hvem som stod for byggingen, men ifølge undersøkelsene til Jan Brendalmo så er det sannsynlig at dette har handlet om høgendekirker til verdslige stormenn (Brendalmo, 2006, s. 277-280). Dette er dog usikkert, og bare en sannsynliggjøring, men er en ganske troverdig måte å se det på. Dette passer også inn i en virkelighet hvor stormenn anvender kirkebyggingen til politiske og økonomiske formål (Christophersen, 2020, s. 276).

4.3 Hvem bygget kirkene? - Bygghyttene

Selv om noen betalte for kirken, var det noen som måtte legge stein på stein og faktisk bygge den. Da de første steinbygningene ble reist på slutten av 1000-tallet, var det ingen tradisjon eller kunnskap om slike bygg her til lands (Brendalmo, 2006, s. 231). Denne kunnskapen måtte derfor importeres (Lidén, 1981, s. 10).

Bygningsarbeidere ved store kirkeprosjekter var organisert i en bygghytte, både i betydningen det faktiske huset man arbeidet i, og som et kollektiv på byggarbeidets håndverkere (Ekroll, 1997, s. 112). Bygghyttene bestod av håndverkere og arkitekter som kunne arbeide med alle elementene som måtte til for å reise et stort bygg i stein. Man vet fra regnskaper og samtidige beretninger at det ved siden av steinhuggere også var murere og grovhuggere ved bygghyttene (Fischer, 1965b, s. 530).

Organiseringen av steinhuggerhåndverket spesielt er lite kjent (Ekroll, 1997, s. 114). Ekroll fastslår at det er liten tvil om at det var en fast bygghytte ved Nidarosdomen som også hadde opplæring av nye læresvenner som en del av organiseringen (Ekroll, 1997, s. 115). Opplæringen av steinhuggere tok minst 6 år (Ekroll, 1997, s. 113). Noe lignende sier Dorothea Fischer, basert på et lovverk fra et steinhuggerlaug datert til 1459 (Fischer, 1965b, s. 530). I Sverige ser man at bygghyttenes organisering var annerledes på 1100- og 1200-tallet enn den var senere i middelalderen, med en utvikling fra omreisende steinhuggere til flere faste bygghytter (Gardelin, 2006, s. 64-68). Det ser også ut som at bygghyttene i Nederland og Tyskland var organisert annerledes i 1300- og 1400-tallet enn de var på 1100- og 1200-tallet (Doesburg, 2017, s. 171).

Det har tidligere blitt hevdet at det sannsynligvis ikke fantes et trøndersk steinhuggermiljø utenfor Nidaros (Trebbi, 1977, s. 228) I stedet blir det argumentert for at det er steinhuggerne som tilhørte Nidarosdomen som har bygget steinkirkene på landsbygden i Trøndelag (Lidén, 1981, s. 10). Brendalmo fremmer at det i Trøndelag

må ha fantes flere samtidige bygghytter som stod for kirkebyggingen i denne regionen (2006, s. 237). Han mener at årsaken til felles stiluttrykk og likheter på så mange samtidige steder, enklere og bedre kan forklares med at steinhuggerne hadde opplæringsbakgrunn fra samme tradisjon.

Det er tre faser til å bygge en steinkirke: utstikking av bygningens grunnplan, graving og legging av fundament, og til slutt oppmuring av vegger og taklegging (Brendalsmo, 2006, s. 229). Det kunne oppstå kortere eller lengre etapper med arbeidsstans mellom byggefasene, og mellom årstidene, da det for eksempel ikke var mulig å mure med mørtel i norske forhold vintertids (Brendalsmo, 2006, s. 229). Fra kontinentet er det kjent at steinhuggere brukte vintermånedene til å forberede og tilhugge den kvaderen som skulle brukes til våren. Brendalsmo argumenterer for at fullførelsen av hvert bygningsledd, eksempelvis skipet og koret, bør sees på som separate fullførte prosjekter (Brendalsmo, 2006, s. 230). Dette baserer seg på at byggeoppholdet mellom hvert ledd virker å være planlagt, og dermed anses som avsluttede prosjekt.

5.0 Metode

De arkeologiske undersøkelsene til denne oppgaven ble delt inn i tre deler: en preliminær befaring og enkel kartlegging av det empiriske grunnlaget for denne masteroppgaven (Reinsklosteret, St. Michaelskirken og kirken på Ven). Dette ble etterfulgt av en grundig kartleggingsundersøkelse av kirkene som ble utført ved hjelp av nattlysning. Det ble til slutt foretatt en dokumentasjon av steinhuggermerkene ved hjelp av Reflective Transformative Imaging (RTI).

5.1 Kartleggingsundersøkelser

5.1.1 Utstyr

Steinhuggermerker er ofte på utilgjengelige steder, enten høyt oppe, eller i kriker og kroker som er vanskelige å nå. Det har derfor vært viktig for denne oppgaven å kunne nå slike steder. Dette gjelder spesielt på Reinsklosteret der deler av hovedbygget på gården er bygget inntil den sørlige portalen, og dermed dekker til for selve buedelen.

Ved alle tre kirkene har hovedproblematikken vært muligheten for at steinhuggermerkene har vært plassert ved toppen av buen, og jeg har dermed måttet ta i bruk stiger for å nå opp til de øvre punktene. Dette har vært et HMS-problem da de fleste undersøkelsene har blitt foretatt alene. For å minimere tid i stiger, har mange av de kinkigste stedene blitt undersøkt med et kamera montert på en fotostang lånt av NTNU Vitenskapsmuseet, for å se om det er mulig å finne spor. Jeg har også fått hjelp i undersøkelsene av arkeologistudentene Henriette Marielle Nyborg Storbækken og Stefan Magnus Xara Brazil Fongen, både til den faktiske undersøkelsen av steinen, og til dokumentasjonen med RTI. Det er også gjort et forsøk med droneundersøkelse, men dette viste seg å være vanskelig å gjennomføre grunnet faren for uhell med vinduet i koret.

5.1.2 Nattlysning

Steinhuggermerker kan være vanskelige å se med det blotte øyet. For å undersøke hvorvidt det finnes steinhuggermerker, må man derfor ta i bruk metoder som kan fremheve steinhuggermerket. Nattlysning er en metode for å få frem inskripsjoner og merker i overflater ved hjelp av skråstilt lys og skygger (Kristoffersen, 2007, s. 55). Skyggene som blir generert ved hjelp av skrålyset får frem forsenkningene, og gjør inskripsjonene tydeligere. Ved hjelp av eksempelvis en sterk lommelykt kan man kontrollere lyset, slik at detaljer som ikke nødvendigvis er synlige for det blotte øyet blir synlige. Metoden er ofte brukt i forbindelse med bergkunstundersøkelser, og er en metode som har blitt brukt med stor suksess i det fagfeltet (Kirkhus & Stebergsløkken, 2019, s. 15). For å få best mulig resultat er det derfor best utføre dette om natten.

5.2 Dokumentasjon

Den tradisjonelle metoden for å utføre arkeologisk dokumentasjon av steinhuggermerker er å foreta et leireavtrykk av steinhuggermerket, for så å gjøre en gipsavstøpning av nevnte leireavtrykk (Kristoffersen, 2007, s. 57). Ved hjelp av denne metoden har man mulighet til å oppnå en 1:1 modell av merket med et høyt detaljnivå. I tillegg til avtrykk med leire og gips, har også avtrykk ved hjelp av porøst papir vært en godt brukt metode (Kristoffersen, 2007, s. 56). Denne metoden gikk man dog vekk fra i løpet av 1950-tallet (Kristoffersen, 2007, s. 57).

Avtrykk ved hjelp av leire kan ha visse problematiske effekter på kildematerialet (Kristoffersen, 2007, s. 57). Hvis det viser seg at steinen er skadet eller i dårlig stand, så kan den klebrige leiren føre til at forvitret stein setter seg fast i leiren. Dette er imidlertid sjeldne effekter, og det finnes relativt enkle løsninger for å unngå slike eventualiteter, blant annet ved hjelp av et underlag av plastfolie (Kristoffersen, 2007, s. 57).

For denne oppgaven sin del er det valgt å foreta en digital dokumentasjon av steinhuggermerkene. Dette gjør det mulig å bearbeide materialet digitalt i etterkant, og som igjen gjør det mulig og lettere å dele dokumentasjonen med forskere i et større nettverk. Man øker dermed potensialet for kunnskapsproduksjon gjennom å åpne for en lettere tilgjengelighet på materialet. Dette kan føre til flere innfallsvinkler og gjør diskursen tilgjengelig for nye aktører.

5.2.1 Dokumentasjon ved hjelp av Reflectance Transformation Imaging (RTI)

Reflectance Transformation Imaging (RTI) er en metode som tar utgangspunkt i å dokumentere forskjeller i forhøyninger på en overflate (Solem & Nau, 2020, s. 4). Den fungerer ikke ulikt samme prinsippet som nattlysning, men ved hjelp av et stasjonært kamera, og et lys i bevegelse. Av de to hovedmetodene for bruk av RTI, Highlight RTI (H-RTI) og Rigged Light RTI (RL-RTI), har denne oppgaven valgt å gå for RL-RTI. Forskjellene mellom de to metodene er at i H-RTI flyttes lyset rundt uavhengig av kameraet, mens i RL-RTI er lyset fanget i en "dom" som er koblet til kameraet (Solem & Nau, 2020, s. 5). Dette gjør metoden mer portabel, siden det er bare domene som må flyttes og ikke et helt lyssystem.

Ved hjelp av et open-source program ved navn RTIBuilder bygges det så en 2.5D-modell av området som gir en illusjon av en tredimensjonal modell (Solem & Nau, 2020, s. 4). Disse modellene kan så manipuleres ytterligere i et program kalt RTIViewer, for å frembringe forskjellige effekter som kan gjøre analyse lettere. For oppgaven sin del ble de forskjellige effektene brukt på forskjellige steinhuggermerker. Dette var fordi det var forskjellige effekter som brakte frem merket best, alt etter tilstanden til merket og steinen rundt. Den effekten som hadde best effekt for å få frem merket var likevel "Normals Visualization", som ble brukt i de fleste tilfellene.

Figur 3 De tre behandlingsmåtene i RTIViewer. Bilde 1 er ubehandlet. Bilde 2 er Specular Enhancement. Bilde 3 er Normals Visualization. Foto: A. Skre

Ved hjelp av RTI er det derfor mulig å produsere høyoppløselige modeller og bilder som er av betraktelig høyere oppløsning enn den tradisjonelle fotogrammetriske metoden

som ofte er brukt til å dokumentere inskripsjoner, samtidig som man bruker en brøkdell av tiden (Solem & Nau, 2020, s. 8). Dette gjør at disse modellene har mulighet for å fange opp de tynne linjene som utgjør mange steinhuggermerker. Dette er likevel ikke noen magisk løsning, og man er avhengig av at det man tar bilde av faktisk kan sees. Det er tre av modellene som ble generert som er vanskelig å skjelve, selv med RTI. Disse sees best i selve programmet når man beveger lyset, og ser nesten ut til å forsvinne når man tar et stillbilde av det.

5.2.2 Analog vs. Digital

Med utviklingen av bedre og mer nøyaktig teknologi har det digitale fått et større innpass i den arkeologiske verktøykassen de siste årene, og metoder for såkalt "fjernanalyse" har blitt introdusert i flere former som for eksempel ved hjelp av RTI, droner, hyperspektral fotografering og LiDAR. "Remote sensing", eller fjernanalyse, er metoder som ved hjelp av modeller gjør det mulig å analysere overflater etter arkeologisk signifikante markører. Eksempelvis kan man skanne et helt landskap etter spesifikke anomalier, eller man kan modellere utvalgte overflater, for eksempel bygningsstein.

En av fjernanalyse-metodene som har vært tilgjengelig lengst er fotogrammetri. Dette er også en veldig tidkrevende metode. Å konstruere en fotogrammetrisk modell krever også spesialutstyr i form av maskinvare som er kraftig nok til å generere den ønskede kvaliteten på det som skal dokumenteres. Dette er også to faktorer som går hånd i hånd. Ved manglende eller mangelfull kraft i datakraft kan én enkelt fotogrammetrisk modell i høy oppløsning ta størsteparten av en dag/natt å fullføre.

I motsetning er RL-RTI en relativ tidsbesparende metode, sammenlignet med andre lignende digitale metoder for dokumentasjon. I en artikkel skrevet av NIKU-arkeologene Dag-Øyvind Engtrø Solem og Erich Nau, skriver de at mens det å frembringe en fotogrammetrisk 3D-modell tok omtrentlig 16 timer, tok det bare 2 timer å frembringe en 2,5D-modell basert på RTI-metoder (Solem & Nau, 2020, s. 7). RTI-modellen var også i mye høyere oppløsning, og var mer detaljert enn den fotogrammetriske modellen.

Dette speiler de samme resultatene jeg hadde da jeg prøvde de samme to metodene. I en prøve av den fotogrammetriske metoden som ble gjort i forkant av oppgaven, tok en relativ liten modellering av ett enkelt steinhuggermerke 8 timer å få prosessert. Til sammenligning tok modelleringen av en RTI-modell knappe 10 minutter fra omgjøring av RAW-fil til ferdig modell.

Fordelen med å ta i bruk et gipsavtrykk, kontra en digital modell, er at det er en 1:1-gjengivelse av det aktuelle merket som kan studeres nøye, og man har sjansen til å få en taktil nærhet til gjengivelsen av kulturminnet, som man ikke får gjennom en datagenerert modell. Samtidig er det viktig å huske på at også dette er en skapt modell av originalen, og vil slik være en representant for det opprinnelige kulturminnet og ikke er det faktiske kulturminnet.

For denne oppgaven sin del er også plassproblemer en faktor for å ta i bruk en digital metode som dokumentasjonsmetode. Hvis man tar gipsavstøpninger, er man avhengig av å ha et sted å lagre det innsamlede materialet. Plassproblematikken er forsåvidt noe som i samtaler med andre studenter og forelesere har blitt ført frem som argumenter

mot å anvende digitale metoder i arkeologien, men selv uten spesialiserte lagringsverktøy har ikke dette vært noe problem i forbindelse med denne oppgaven.

Uansett hvilken metode man tar i bruk, så vil man alltid måtte ta hensyn til tidsbruk.

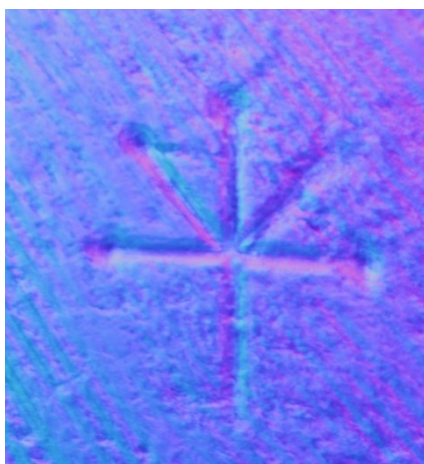
Figur 4 RTI-domen med stativ. Fra utprøving av utstyret februar 2020 på Nidarosdomen. Foto: A. Skre

Selv om det å prosessere en RTI-modell er en relativt hurtig affære, er selve bildetakingen i utgangspunktet en mer tidkrevende prosess. Dette er fordi RTI-domen må være helt i ro under fotograferingen av de 50 bildene for å kunne gi et klart og høyoppløselig bilde. Dette krevde i utgangspunktet å stille inn et fotostativ hver gang man skulle fotografere et nytt steinhuggermerke, noe som var en overraskende tidkrevende prosess. Eksperimentering under dokumentasjonsprosessen viste at prosessen kunne gjennomføres vesentlig raskere hvis man i stedet for å ta i bruk fotostativet, brukte hendene til å støtte og holde RTI-domen på plass. Så lenge man greide å holde den helt rolig, gjorde dette bildetakingprosessen vesentlig hurtigere, og det tok det samme tidsintervallet å gjøre de to første bildetakingene som det gjorde å gjennomføre de 15 neste. Det oppfordres forøvrig til å feste en gummi- eller skumrand rundt undersiden av domens, både for å beskytte domens underside og for å gjøre det lettere å bruke RTI-domen uten fotostativ. Denne "håndholdte" metoden fungerte ypperlig, så lenge det var mulig å støtte RTI-domen mot et underlag. Ved tre av steinhuggermerkene var ikke dette en mulighet ettersom kvaderen over og under steinhuggermerket hadde store mangler, og det var dermed ikke mulig å støtte RTI-domen mot noe underlag.

Ved de fleste tilfeller kom steinhuggermerket bedre frem i RTI enn ved det blotte øyet. Det gjelder dog ikke i alle tilfeller. Ett av steinhuggermerkene i østportalen på Rein ble vanskelig å se på RTI, antakeligvis fordi området rundt var så preget av forvitring at den fremsto med en golfballignende overflate hvor skyggene på den ferdige modellen ble "overstyrt" av skyggene som oppsto rundt (se vedlegg 1).

5.4 Dokumentasjon av funnsted

For at steinhuggermerkene skal kunne gi et riktig bilde, er det viktig for analysen at funnstedet av steinhuggermerkene blir presentert. Funnstedet kan da gi ekstra informasjon som vil ha en innvirkning på hva steinhuggermerkene kan fortelle (Kristoffersen, 2007, s. 58). Dette må gjøres både på et makro- og et mikronivå. Det er interessant hvorvidt steinhuggermerkene er funnet på en nyere eller eldre del av kirkebygget, og det er relevant hvorvidt steinhuggermerket er funnet på en nyere eller eldre stein i den delen av strukturen som steinen befinner seg i. Her må man også ta hensyn til frekvensen av steinhuggermerker, både på den gjeldende strukturen, og i bygget som helhet. Både tilstedeværelse og fravær kan her gi små innblikk av informasjon.

Figur 5 Steinhuggermerke satt inn på ny kvader fra restaureringen på Reinsklosteret. Foto: A. Skre

Det samme gjelder kvaderens tilstand. Både forvitring og tilstedeværelse av graffiti kan ha påvirkning på dokumentasjonsresultatet. En tilstandsanalyse av hver enkelt stein som inngår i den delstrukturen, i dette tilfellet portalen, er derfor nødvendig for å kunne utfylle informasjonen som er tilgjengelig.

5.4.1 Steindelingskart

For å kunne analysere steinhuggermerker er det flere momenter man må ta hensyn til. Det å kunne gjengi et nøyaktig funnsted til hvert enkelt steinhuggermerke er en klar forutsetning for å kunne utføre en analyse av materialet (Kristoffersen, 2007, s. 57). Måten dette er løst på i denne oppgaven er med bruk av et såkalt "steindelingskart" (Bjørlykke, 2011, s. 17). Dette er et fotografi eller en modellering av det aktuelle området med tydelig markerte avgrensinger ved fugene til de forskjellige kvadersteinene, som er markert ved hjelp av Adobe Illustrator. Kombinert med en klart definert tekst som angir hvilken bygning, del av bygningen, samt hvilken orientering denne delen av byggverket har, vil det være mulig å skape et nøyaktig bilde av hvor det aktuelle merkets plassering er. Dette vil også gjøre det lettere å gjenfinne merket for andre, som må anses som en viktig del av dokumentasjonsprosessen.

6.0 Reinskloster, Byneset og Ven - Arkeologisk empiri

Resultatene fra undersøkelsene på de tre kirkelokalitetene er her presentert i en sammenfattet form. I vedlegg 1 er en mer detaljert presentasjon av hvert steinhuggermerke med dokumentasjon.

6.1 Rådata

Det ble i undersøkelsene funnet 8 unike steinhuggermerker, altså 8 forskjellige utseende steinhuggermerker. Disse 8 merkene var fordelt på 30 forskjellige individuelle merker. Under er en tabell som viser fordelingen av steinhuggermerkene på de tre lokalitetene. Det til ble i tillegg til disse funnet to mulige merker, begge på Reinsklosteret, som ikke er en del av tabell 1.

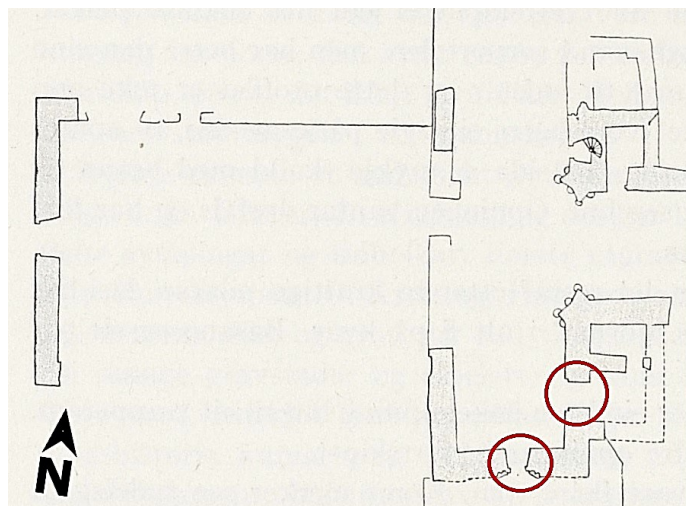
Tabell 1 Rådata

	Totalt	Rein	Skaun	Byneset
Unike steinhuggermerker	8	5	1	2*
Individuelle steinhuggermerker	27	22	5	3*

*- disse er ikke funnet i portaler

6.2 Reinsklosteret

Ruinen av kirken som i dag omtales som Reinsklosteret er plassert prominent på toppen av et høydedrag, og med god utsikt mot Trondheimsfjorden. Kirken er i dag skjult av herskapshuset til Hornemann-familien som er bygget inntil ruinene, og er antakeligvis en av grunnene til at kirken er i slik god stand som den er i dag. På den tiden kirken ble anlagt, er det ikke vanskelig å se for seg at man både fra Trondheimsfjorden og på vei mot gården Rein i omlandet rundt kunne skimte denne kirken fra lang avstand. Kirken er omtalt Håkon Håkonssons saga hvor det presenteres at hertug Skule Bårdsson donerte gården Rein til kirkemakten og lot det bygge nonnekloster i her (Þorðarson, 1964, s. 226). Det er dog uklart hvilken nonneorden klosteret tilhørte.

Figur 6 Grunnplanstegning av Reinsklosteret. Sirklene indikerer de to portalene. Hentet fra Arne Berg, 1969

Selve kirken er i realiteten bygget i to faser, med en eldre kirke og en yngre påbygning (Brendalmo, 2006, s. 445). Den eldste delen av kirken er en korskirke, og har sannsynligvis hatt sentraltårn. Korsformen som den opprinnelige kirken hadde er unik i Norge (Storemyr og Ekroll, 2001, s. 6). Kirken er bygget i stein, med kvader i grønskifer og kleber i veggåpninger og hjørner (Brendalmo, 2006, s. 444). Kleberen i portalene er antakeligvis Trondheimskleber av samme type som ble brukt i Nidarosdomen (Storemyr & Ekroll, 2001, s. 7).

Ved et senere tidspunkt ble kirken utvidet med et skip som forlenget kirken i vestlig retning (Ekroll, 2017, s. 123). Denne ombygningen har antakeligvis skjedd etter at kirken ble en klosterkirke, og kan ha blitt gjort i forbindelse med en brann som herjet kirken i 1317 (Brendalmo, 2006, s. 445). Dette er dog noe usikkert. I dag gjenstår kirken bare som en ruin hvor vest, sør og østportalen er stående.

6.1.1 Datering

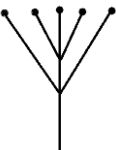
Som nevnt tidligere forteller sagaen som Håkon Håkonsson at det var hertug Skule som lot bygge kirken som senere skulle bli Reinsklosteret. Dateringene på kirken går derimot lenger tilbake enn dette ifølge Brendalmo (2006, s. 277), som mener at de eldste delene av kirken ble påbegynt rundt 1160, som er før hertugens fødsel. Oppførelsen av det originale kirkebygget går i så tilfellet parallelt med Reinsættens vekst i makt. Øystein Ekroll påpeker derimot at grunnet bruk av hundetannsborder i portalene kan ikke korskirken dateres tidligere enn 1200 (Ekroll, 1997, s. 277), som ville vært i perioden der hertug Skule var rundt 10 år. Det er med andre ord trolig en annen enn hertug Skule som har bestilt kirken. Dette har derfor antakelig vært faren, lendmannen Bård Guttormsson.

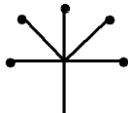

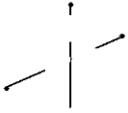
6.2.2 Steinhuggermerkene ved Rein

Steinhuggermerkene ved Rein er funnet ved de to portalene i kirkens søndre korsarm. Dette er den eldste delen av kirken

Det ble i alt funnet 22 steinhuggermerker på den søndre og østre portalen på Reinsklosteret. Det ble i tillegg på to steiner funnet inskripsjoner som kan ha vært steinhuggermerker. Disse er referert til i tabellen under som MR1 og MR2.

Tabell 2 Steinhuggermerker ved Rein

Steinhuggermerke	Nummer	Antall	Plassering
	R1	5	Begge portalene
	R2	2	Søndre portal

	R3	5	Søndre portal
	R4	4	Søndre portal
	R5	1	Søndre portal
	MR1	1	Østre Portal
	MR2	1	Østre Portal

6.2.3 Østportalen

Østportalen er en portal med rund bue og med en antydning til spiss i buen. Portalen består av 33 kvaderstein på innsiden og 36 kvaderstein på utsiden. Steinhuggermerkene som ble funnet i denne portalen er i sin helhet å finne på den siden som vender inn i kirken. Portalen er dekorert i hundetannsbord som på store deler av portalen har forvitret bort. Dette gjelder både på portalens inn- og utside. Portalen er bygd opp av kvaderstein langs portalens profiler, mens selve buegangen har en røffere stil og er oppført i bruddstein.

Figur 7 Steinhuggermerkene i Østportalen. Grønn er sikre steinhuggermerker. Rødt er mulige merker. Foto: A. Skre

Totalt er det funnet 6 sikre steinhuggermerker på denne portalen. Alle disse 6 er steinhuggermerker som er typologisk lignende merket R1 basert på merkets utforming og orientering på steinen. Ett av disse merkene var også i så dårlig forfatning at det bare er med vanskelighet at en kan klassifisere det som et steinhuggermerke med den formen. Det er også funnet 2 steinhuggermerker som bare består av deler av det som ser ut som merke R1, men som det ikke med sikkert er mulig å anslå som akkurat dette merket. I tillegg til disse er det funnet en figur som kan tolkes som et steinhuggermerke, og som er typologisk annerledes fra de andre steinhuggermerkene i de to aktuelle portalene på Reinsklosteret. Denne er dog lignende de merkene (S1) som er å finne på portalen på Skaun. Denne innsrissingen er dessverre så skadet, at den må utgå fra en analyse. Det samme gjelder de to andre mulige merkene.

Når det gjelder merkenes størrelse, er variasjonen stor, men innefor en liten skala. Merkene varierer fra 6 cm til 7 cm på de som klart kan defineres som R1. På de resterende er det vanskelig å måle. Her varierer det fra 8 cm til 3,5 cm, men dette kan ha naturlige årsaker siden det handler om steinhuggermerker som bare er rester av merker. Selv om disse merkene er skadet, så er det i disse tilfellene likevel mulig å skjelve at det er snakk om steinhuggermerker, og hvilke type det er, basert på det som gjenstår av merket.

6.2.3.1 Portalens tilstand

Av de 33 kvadersteinene som portalen består av, er 17 kvader meget skadet av forvitring. Av disse 17 er det mulig å finne steinhuggermerker eller antakelige rester av steinhuggermerker på 4 av disse. To av disse merkene er sterkt skadet.

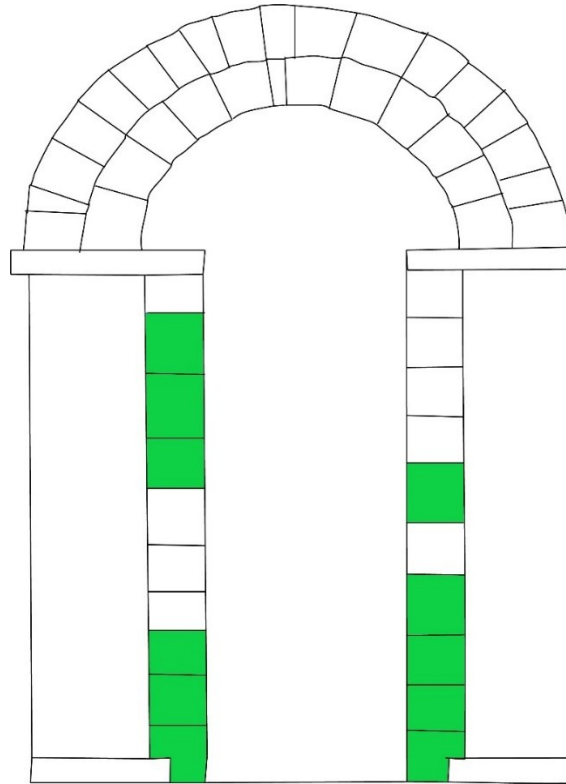

Figur 8 Forvitret stein i østportalen på Rein. Foto: A. Skre

Den siden av portalen som vender ut av kirken (portalens østside) er også preget av forvitring. Det ble her ikke funnet noen steinhuggermerker, til tross for gjentatte forsøk med nattlysning.

6.2.4 Sørportalen

Sørportalen har en rund bue og er utvendig dekorert med hundetannsborder. Denne er plassert i enden av den sørlige korsarmen i kirken, og har vendt ut av kirken. Denne portalen er vesentlig mer skadet enn det østportalen er, og mangler store deler av buen. Det er bare den delen av buen som pekte ut av kirken som er bevart. Til forskjell fra østportalen er buegangen i sørportalen bygget opp av kvaderstein.

Figur 9 Steinhuggermerkene på utsiden av sørportalen. Tegningen er laget i Illustrator av meg og er inspirert av Arne Bergs illustrasjon hentet fra Ekroll (2017)

Totalt er det funnet 15 steinhuggermerker på denne portalen. Av disse er det funnet 11 på portalens utside, og 4 i buegangen. Det er også funnet et steinhuggermerke (R5) på innsiden av portalen som er av nyere dato, og ble satt opp i 2015 av en håndverker fra Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider (Kjersti Kristoffersen, personlig kommunikasjon).

På portalens buegang er det både på den vestre og den østre innsiden funnet steinhuggermerker som er lik R4. Det er ett på den vestre innsiden og det er tre plassert i den østre. Det er bare ett av steinhuggermerkene som er funnet her som samsvarer med de merkene som er funnet på østportalen, merke R1.

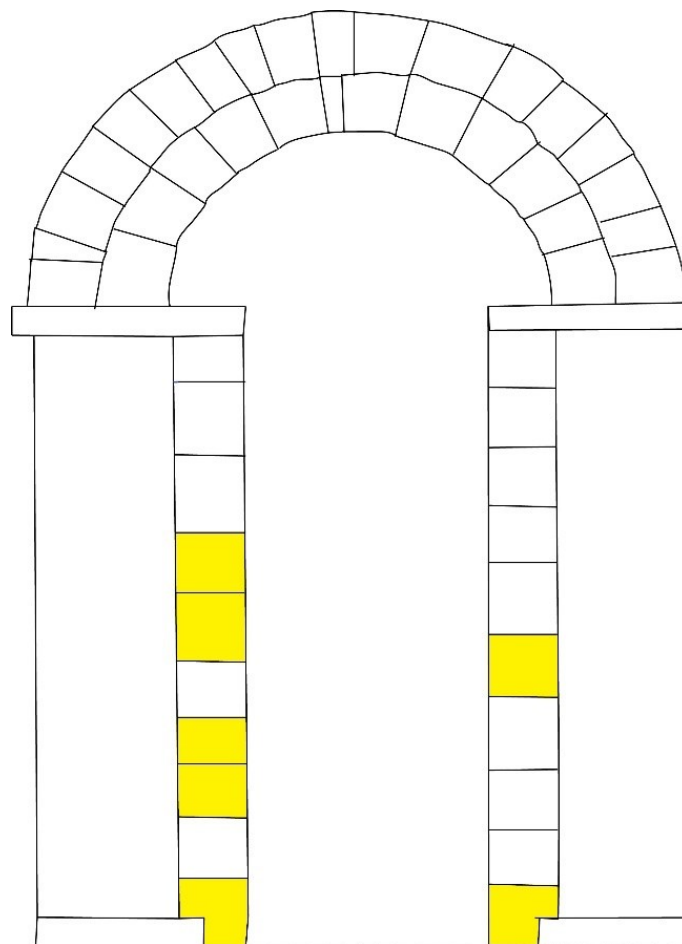

Figur 10 Steinhuggermerkene i sørportalens buegang. Bildet til venstre er den østre siden, bildet til høyre er den vestre siden. Foto A. Skre

Størrelsen på merkene i denne portalen varierer fra 5,5 cm til 10 cm. Det er særlig to store merker, ett av R4 (9 cm) og ett av R1 (10 cm) som er større enn de andre merkene på portalen. De resterende merkene er klart mindre med et flertall (10 stk) som er mellom 6,5 cm og 7,5 cm.

6.2.4.1 Portalens tilstand

Denne portalen er sterkt skadet av forvitring. Da særlig på den siden som vender ut av kirken. Her er det spesielt 5 kvaderstein i den vestre vangen hvor deler av steinen har tilsynelatende brutt vekk, og det bare er deler av kvaderen igjen. Den utvendige siden av kvaderen er også dekket av et hvitt saltsteinlignende belegg som gjør det vanskeligere å finne et eventuelt steinhuggermerke, siden det legges i et tykt lag utover kvaderen som kan dekke til eventuelle steinhuggermerker. Innholdet i dette belegget har blitt testet etter en tilstandsvurdering av Nidarosdomens Restaureringsarbeider, og er en blanding av salter, gips og et ukjent mineral (Storemyr & Ekroll, 2001, s. 16). Det nevnes her at dette belegget er unikt for kleberstein i Norge.

Figur 11 Oversikt over forvitret stein på sørportalen. Tegningen er laget i Illustrator av meg og er inspirert av Arne Bergs illustrasjon hentet fra Ekroll (2017)

Denne portalen bærer også preg av at buegangen er nylig restaurert, særlig gjelder dette den vestre siden av buegangen, og gulvpartiet som er åpnet mer opp (Magnussen, 2014, s. 6).

Figur 12 Sørportalen i 2001, før restaurering. Foto: NDR

Figur 13 Sørportalen i 2015, etter restaurering. Foto: Geir Magnussen

Her er de fleste steinene mot toppen blitt byttet ut i restaureringen (Magnussen, 2013, s. 4; Magnussen, 2015, s. 5). Det er også her man finner det nyeste steinhuggermerket, på en av de øverste steinene på vestre side av buegangen, vendt innover i kirken.

6.3 Ven kirke på Skaun

Middelalderkirken Ven i Skaun kommune er en kirke plassert midtveis i en bakke nede i dalen i Skaun, og er bygget under 1 km fra ruinene av Husby kirke. Kirken er orientert i en nord/sør-akse med koret i nord og skipets store inngangsportal i sør. Kirken er bygget i stein fra et lokalt steinbrudd, som ikke er brukt i Nidarosdomen, og er stort sett

Figure 14 Grunnplan Ven kirke. Illustrasjon: A. Skre

bygget i klorittskifer (Per Storemyr, personlig kommunikasjon, 27. april 2021). Denne steintypen inneholder jernsulfid, som har ført til skader på noen av steinene som er brukt i kirken. Dette gjelder både utvendige hjørner og den sørlige portalen i skipet hvor det er funnet steinhuggermerker.

Det er uklart hvem som stod for byggingen av kirken, eller hvilken sosial status vedkommende hadde, men Brendalsmo trekker slutninger i retning av at kirken i høymiddelalderen var et bondeei, basert på at kirken på Ven var delt mellom erkebispesetet og "kirkens prestebord" i senmiddelalderen (Brendalsmo, 2006, s. 507). Kirken er datert til perioden 1170 til kort tid etter 1200 av Brendalsmo (2006, s. 506).

6.3.1 Steinhuggermerkene ved Ven

Tabell 3 Steinhuggermerkene ved Ven kirke

Steinhuggermerke	Nummer	Antall	Plassering
	S1	5	Sørportalen

Steinhuggermerkene på kirken er å finne utvendig i buen på skipets sørportal. Buen i portalen har en tydelig gotisk spiss. Sørportalen er stilistisk lik de andre portalene i kirken, men har i motsetning til den nordre portalen som speiler den, kapiteler. Av de to kapitelerne i portalen er det også forskjeller: Det vestre kapitélet har identisk form med de som er i den vestre portalen, lite ornamentert med enkle bånd rundt, mens det østre kapitélet har detaljrike ornamenteringer i form av blader.

Totalt består portalen består av 28 kvaderstein. Da undersøkelsene til denne oppgaven ble gjort ble det i første undersøkelser funnet 4 merker. Det ble i oppfølgende undersøkelser funnet ett steinhuggermerke til, nesten øverst på buen i portalen. Som et ledd i denne oppgaven ble alle portaler i kirken undersøkt, og det er bare funnet steinhuggermerker på denne portalen. Dette sammenfaller også med litteraturen som er tilgjengelig om steinhuggermerkene på Ven.

Figur 15 Steinhuggermerkene på Ven kirke. Foto: A. Skre

Steinhuggermerkene er her alle av samme type, et kryss eller et andreas kors, men er relativt ulike hverandre i utføring. De er også noe ulike i størrelse. Størrelsene varierer fra 7,5 cm på den største til 4,5 cm på den minste. De resterende tre steinhuggermerkene ligger rundt 6 cm.

Figur 16 Forvitret stein på Ven. De oransje-fargede er kvaderen som har jernsulfid-skader. Foto: A. Skre

6.3.2 Portalens tilstand

Av portalens 28 kvadersteiner, er 9 kvader i en dårlig forfatning. Av disse 9 er det 2 av kvadersteinene som har fått et svartlig belegg som følge av jernsulfidet i steinen og har begynt å smuldre opp (Per Storemyr, personlig kommunikasjon, 21. april 2021). Dette er som tidligere nevnt et problem som går igjen flere steder i kirkebygget. Likevel er kleberens som er brukt på kirken omtalt som relativt motstandsgyktig mot forvitring i Natursteinsdatabasen til Norges Geologiske Undersøkelse (NGU, 2010). Dette stemmer godt overens med resten av kvaderen på både portalen og hjørnesteinene, som har holdt seg relativt godt, uten store skader eller tegn til forvitring.

Det er dog 5 av kvadersteinene som bærer preg av å ha vært kalket og derfor gjør dem noe mer utfordrende å undersøke. Det er likevel lite sannsynlig at det har vært steinhuggermerker på disse

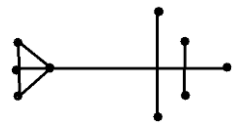
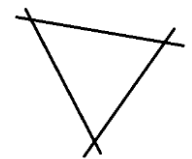
kvaderene, da kvaderene viser ingen andre tegn til forvitring og kalken noen steder fremhever furer i steinen.

6.4 St. Michaelskirken på Byneset

St. Michaelskirken på Steine, også kjent som Byneset kirke, er en godt bevart steinkirke fra middelalderen. Kirken er plassert prominent med god utsikt mot Trondheimsfjorden, på et platå halvveis opp en ås. Kirken er oppført i romansk stil, med bruddstein i vegger, og Trondheimskleber i portaler og vindusåpninger. Denne kirken ble antakeligvis påbegynt rundt 1140 og ble antakelig slutført rundt 1180 (Brendalmo, 2006, s. 514). Her er Ekroll uenig med Brendalmo, og mener kirken ble slutført rundt år 1200 (Ekroll, 1997, s. 280). Det er usikkert hvem som har bygget kirken på Steine. Det som var gården Steine, hvor kirken inngikk, ble antakelig lagt under kongsmakten lenge før borgerkrigsperioden, og har trolig vært underlagt kongsmakten da kirken ble påbegynt på 1140-tallet (Brendalmo, 2006, s. 514). Det er derfor nærliggende å tro at dette kan ha en sammenheng, men det er usikkert om det stemmer. I en bok om kirkens historie teoriserer historikeren Terje Bratberg at det kan være en lokal stormann med forvaltningstilknytning til gården, eller en samling av bygdefolk som gikk sammen for å ta kostnadene for kirkebyggingen (2009, s. 80). At området var av stor viktighet ble styrket av en utgravning av området i 2017, hvorpå man konkluderte at dette området i løpet av tidlig middelalder sannsynligvis gikk fra å være et høvdingsete til et krongods (Sauvage & Eidshaug, 2021).

6.4.1 Steinhuggermerkene ved Byneset

Tabell 4 Steinhuggermerkene ved Steine kirke

Steinhuggermerke	Nummer	Antall	Plassering
	B1	2	Koret Østre nederste vindu
	B2	1	Skipet Nordøstre utvendige hjørne

Til tross for flere forsøk på undersøkelse av Byneset kirke ble det ikke funnet noen steinhuggermerker på portalene på Steine. Dette er til tross for at det blir nevnt i flere kilder at det skal være steinhuggermerker her. Jan Brendalmo skriver i "Kirkebygg og Kirkebyggere" (2009, s. 515) at det er ett steinhuggermerke på kirkens nordportal, det samme steinhuggermerket blir nevnt av Marco Trebbi (Trebbi, 1977, s. 204). Andås omtaler også at det skal ha vært steinhuggermerker i skipet og beskriver 5 stykker i en artikkel, hvor av 2 er de to som er funnet på andre deler av kirken til denne oppgaven (Andås, 2003, s. 30).

De steinhuggermerkene som ble funnet er lokalisert på utsiden av kirken. Det er ett steinhuggermerke i form av en likesidet trekant på den nordøstlige hjørne av skipet, og det er i hvert fall to steinhuggermerker i det nedre vinduet på korets kortvegg. Disse har det ikke blitt gjennomført en dokumentasjon på, da disse befinner seg på et nivå der det ville være utrygt for både bygning og person å ta i bruk annet enn en lift eller stillas for å utføre dokumentasjonen.

Figur 17 Steinhuggermerke i nedre kor-vindu på Steine. Foto: A. Skre

6.4.1.1 De manglende steinhuggermerkene ved Byneset

Det relativt store spriket i litteraturen viser at steinhuggermerkene på Byneset-portalene må være et materiale som det er vanskelig oppdage, og det kan være at jeg rett og slett ikke har sett disse steinhuggermerkene i mine undersøkelser. Det er også en mulighet for at det ikke var steinhuggermerker på disse portalene i det hele tatt, men at man har forvekslet graffiti med steinhuggermerker. En annen mulig forklaring er at steinhuggermerkene har forvitret eller forsvunnet i løpet av de siste 15-20 årene av graffiti eller andre grunner. Dette er et område med mye graffiti, og det er derfor ikke usannsynlig at steinhuggermerkene derfor er vanskelige å finne om de er der.

6.5 Oppsummering av resultater

Det er en større mengde med steinhuggermerker i klosterkirken på Rein enn i de to andre kirkene. Det er også et større utvalg av unike merker på Rein enn i de to andre kirkene. Det er ingen av steinhuggermerkene som er på de tre kirkene som definitivt kan finnes igjen på en av de andre tre kirkene. På Reinsklosteret er steinen så forvitret at det mangler sikker informasjon på flere stein. Det er likevel steinhuggermerker på kvader som er i dårlig forfatning, og mangel på steinhuggermerker på kvader som er i god forfatning. Det er også interessant at steinhuggermerkene ikke ble funnet på Byneset, selv om det er rapportert flere steder at de er der, og er en mulig feilkilde av den grunn. Resultatene fra Byneset er likevel tatt med i denne oppgaven siden plasseringene av steinhuggermerkene på vinduet kan tyde på en forskjønnende effekt heller enn en praktisk, som er interessant i den store sammenhengen.

7.0 Analyse

I innledningen ble det presentert at denne oppgaven ville anvende praksisteori som et middel for å gjøre et forsøk på å se steinhuggermerkene i et nytt lys, og at det på den måten forhåpentligvis vil gjøre det mulig å stille nye spørsmål rundt steinhuggermerkene. Det vil også bli gjort et forsøk på å ta for seg representasjonene som kom frem i diskursanalysen, og se hvordan disse passer inn i perspektivene man får fra de forskjellige lokalitetene og hvordan disse passer inn i en praksis. En praksis er nemlig ikke en passiv prosess, men en aktiv integrasjon av de elementene som praksisen består av (Shove et al., 2012, s. 126). Det er mennesket i rollen som en aktant, altså en aktør som med potensielle handlinger kan påvirke en praksis, som står for både opprettholdelsen av praksisen, og som står for enkelte variasjoner som gjør at en praksis blir endret over tid. På denne måten er den menneskelige agens, altså potensialet for å handle på tvers eller i samsvar med praksisen, holdt innenfor avgrensningene som praksisen setter opp, og som på samme tid muliggjør og former agens (Shove et al., 2012, s. 126). Denne praksisen er derfor representasjon av tidligere erfaring og innsikt, og fremtidige intensjoner og mål (Christophersen, 2015, s. 111). Praksisen blir bygget på fortiden med tanker om fremtiden, og det er ingenting som skjer i et vakuum. De handlinger, prosesser og strømninger som er i et samfunn, er ikke upåvirket av verdens tilstand og dens omstendigheter. Trøndelag var for eksempel på siste halvdel av 1100-tallet og første halvdel av 1200-tallet preget av konflikter mellom kirkemakten og kongemakten, og konflikter om selve kongsmakten, hvilket påvirket praksisutviklingen i deler av nettverket omkring kongemakt og kirke i denne perioden. Praksisteori ser på forholdet mellom den rutiniserte individuelle handling og den sosiale verden hvor denne handlingen skjer. Det er en måte å analysere hvordan individer, eller agenter, interagerer med de objektive eller normative rammene som skapes i samfunnet. Noen av disse rammene vil også være historiske rammer. Det må derfor være mulig å kunne se sammenhengen mellom historiske relasjoner og hendelser, uten at man baserer seg på en direkte påvirkning av historiske personer. En verden hvor eksempelvis kong Sverre er en maktperson, påvirkes av hans tilstedeværelse i sin samtid uten at det skal trenge å handle om et direkte forhold mellom kongen og det aktuelle fenomenet. Slike påvirkninger er objektive gitte premisser som skaper rammer man ikke kan komme utenom i en diskusjon om fenomenet, og man bør ta samtidens hensyn i betraktning når man diskuterer.

7.1 Kirkebyggingen som en praksis

Kirkebygging, kirkebyggere og steinhuggermerker er heller ikke fenomener uten en intensjon. Man bestemmer seg ikke for å bygge eller finansiere en kirke upåvirket av samtidens politiske realiteter, og en bygghytte vil heller ikke utføre jobben separat fra den samme virkeligheten. Hvis det for eksempel er erkebiskopens bygghytte det er snakk om, og den aktuelle bygghytten har jobbet med andre steinbygg i den tiden hvor man holdt på med hovedbyggeprosessen til Nidarosdomen, har dette innvirkninger på andre relasjoner. Hvis man ser det i et makronivå må det i et slikt tilfelle ha eksistert relasjonsbaserte forbindelser mellom kirkebyggeren/kirkepatronus og bygghyttens ansvarlige, som i dette tilfellet ikke kan ha vært andre enn de øverste representanter for kirkemakten. På et helt basalt nivå må det ha foreligget praksiser som har tatt høyde for en fleksibel drift.

For at steinhuggermerkene skal kunne eksistere som et praksiselement, må man ha steinhuggere som benytter seg av denne praksisen. For at steinhuggerne skal benytte

denne praksisen, må det være et behov for disse steinhuggerne. Det må derfor foreligge både et behov og en intensjon om å bruke den kompetansen som disse steinhuggerne representerer til å bearbeide et materiale for å oppfylle en mening. En praksis som bruk av steinhuggermerker kommer derfor alltid til å være hierarkisk underlagt en overordnet praksis, i denne sammenheng det å reise steinkirker i Trøndelagsområdet.

Steinhuggermerkene blir dermed i sin smaleste instans et uttrykk for en intensjon i et nettverk av beslutninger som ender med en geometrisk figur på en kvader i et kirkebygg. Bak dette uttrykket finner man steinhuggerens intensjon med å sette merket, bygghyttens intensjon med å anvende steinhuggermerker og kirkepatronus sin intensjon i bruke steinhuggere som anvender steinhuggermerker.

Steinhuggermerkene er dermed et fenomen som er resultatet av et kompleks av flere enklere praksismønstre som er blitt "viklet sammen" fordi de samlet representerer en praktisk løsning på en utfordring i steinhuggerprofesjonens hverdag. Denne praksisen blir aktivert nettopp av et ønske om å bygge noe, i tilfellet for denne oppgaven: en kirke. For at det skal anvendes steinhuggermerker må det bygges i stein, og både Brendalsmo og Grønnesby peker på byggingen av kirkebygg – og særlig i stein – i den tidlige middelalderens Trøndelag som en fortsettelse på intensjonen om å bevare kontroll over religionsutøvelsen (Brendalsmo, 2006, s. 264; Grønnesby, 2019, s. 295).

Selve det å bygge kirken etableres da som et praksiskompleks hvor man inkorporerer de forskjellige elementene. Ved at byggingen av steinkirker handler om kontroll, og dermed kan anses som et fenomen utenfor sognedannelsen, gjør byggingen av steinkirker mer til et uttrykk for aristokratiet og stormenns kontinuerlige forsøk på kontroll og status av landområder og folk. Kirkebygget vil slik representere en praksis hvor høgendeskirken blir en fysisk representasjon av stormenns makt. Man fremviser muligheten til å bygge stort, bygge prominent og bygge i stein. Denne byggingen av steinkirker gjør at steinhuggermerkene blir en nødvendig del av intensjonen som ligger bak, ikke bare for steinhuggeren, men også mer svevende for den som står bak selve byggingen av kirken. I en slik realitet vil hver kirke i seg selv være et nettverk bestående av ulike egne praksiser, basert på de ulike momentene som må til for å reise et byggverk av slike proporsjoner som det her er snakk om.

Steinhuggermerkene kan dermed brukes som en inngang til å forstå et samfunn som skaper jobber til et steinhuggermiljø, og kan gi antydninger om utbredelsen og behovet for dette. Steinhuggermerket blir en indikator, hvor steinhuggermiljøet er en aktant (basert på potensialet for agens) i et samfunn som kan underbygge denne praksisen. Det vil også indikere et samfunn der denne praksisen trengs. Problemet er ikke å plassere steinhuggermerkene i et slikt hierarki, siden steinhuggermerkene er avhengige av de foregående sekvensene i hierarkiet. Spørsmålet er hvordan man kan anvende hierarkiet som steinhuggermerkene er en del av i sammenheng med andre hierarki, og si noe om hvordan – hvis i det hele tatt – slike sammenhenger har forandret seg over tid.

I Trøndelag finnes det nok av materiale fra den aktuelle perioden som kan bevitne at steinhuggermerkene blir brukt. Materialet i denne sammenheng er ikke bare den fysiske kvadersteinen; det er også steinkirkene, og byggingen av slike, som gjør det mulig å fysisk feste et slikt merke på en stein. Kompetansen til å feste et slikt merke må også ha vært til stede, i hvert fall etter hvert, da det beviselig finnes steinhuggermerker på flere steinkirker i regionen, og ikke minst på Nidarosdomen selv.

De rådende representasjonene som er til stede i diskursen om steinhuggermerkene er at de hadde en praktisk funksjon som et akkordlønssystem, og at steinhuggermerker som finnes i landsdelskirker i Trøndelag har en direkte forbindelse med bygghytten i Nidarosdomen, om man kan finne samme/lignende merker i de to kirkene (se kap. 2). Det er disse diskursive utsagnene jeg tenker å utfordre og stille nye spørsmål til i det neste underkapittelet.

7.2 Perspektivets påvirkning på tolkning

Det er vitenskapens oppgave å prøve å forklare fenomenen. Siden man ikke *a priori* kan være sikker på noen av vitenskapens forklaringer, har man et ansvar for å teste disse forklaringene, og til å justere disse etter den virkeligheten som fremkommer av dem. Dette innebærer å forkaste forklaringer som viser seg uriktige, eller som man ikke kan stå inne for med de data som foreligger. Man må være åpen for at det ikke er alt som kan forklares med nøyaktighet, og det er derfor viktig at man som arkeolog har et positivt følelsesmessig forhold til sin egen tvil. Man forsøker å skape innsikt ved å forstå eller gripe fatt i essensen av det man prøver å forklare, men likevel vil en absolutt definisjon av et fenomen være tilnærmet umulig. Den som tolker er betinget av sin egen forventning, som er basert på hva man selv vet, og omverdenens forståelse av fenomenet.

Dette gjør at perspektivet er en viktig del av tolkningen. Med perspektiv mener jeg her en diskursiv bestemt forståelseshorison. Et slikt perspektiv, eller forståelseshorison, vil endre seg basert på om man står i sentrum og ser ut, eller om man står i periferien og ser inn. Hvis man tar utgangspunkt i perspektivet fra Nidarosdomen og ut, er det lett å tenke seg at steinhuggermerkene indikerer en direkte forbindelse fra domkirken og ut i til landsdelskirkene. Perspektivet i andre retningen gjør det ikke alltid like lett å tenke seg den samme forbindelsen, og det er flere variabler som kan påvirke hvordan man oppfatter forbindelsene, men spesielt vil antallet, bruken og plasseringen av steinhuggermerkene på kvadersteinene kunne gi en antydning om hva som skiller eller forener praksisen med bruk av steinhuggermerker i domkirken fra en kirke i domkirkens periferi. Slik er også tilfellet for Skaun kirke og Reinsklosteret. Ved å ta utgangspunkt i perspektivet fra begge kirkene og holde disse opp mot hverandre, har man mulighet til å se hvordan representasjonene som man kom frem til ved hjelp av diskursanalysen (se kap. 2) gjenspeiles i det man ser.

7.2.1 Perspektivet fra Reinsklosteret

Hvis man tar utgangspunkt i steinhuggermerkene som er å finne i Reinsklosteret, ser man at dette er et materiale som tilsynelatende passer godt inn i representasjonene som kom frem i diskursanalysen (se kap. 2). Det er snakk om et stort antall steinhuggermerker, det er flere unike former for merker og det er på kvader som er å finne som innfatningstein. Det finnes også lignende merker til alle disse steinhuggermerkene i Nidarosdomen. Hvis man tillegger steinhuggermerkene funksjonen som personlige merker, peker antallet steinhuggermerker totalt og antallet unike steinhuggermerker mot at det har vært en samlet gjeng med profesjonelle som har stått for oppsetningen av portalene. Det er likevel ikke noe her som peker på hvilken funksjon steinhuggermerket har hatt, men hvis en skal arbeide ut fra at det var steinhuggere fra Nidarosdomen, så er det rimelig å anta at funksjonen har vært den samme som i domkirken, uten at det bringer en nærmere en forklaring.

Hvis man ser for seg at det er steinhuggere fra Nidarosdomens bygghytte som har stått for arbeidet med kirkene, oppstår det en forbindelse hvor man har relasjoner mellom den aktuelle stormannen som kirkepatronus og erkebiskopen, med bygghytten som et mellomledd. Dette skaper også et ledd fra erkebiskopen til den aktuelle høgendkirken som er under oppreisning. En slik forbindelse mellom erkebiskopen og steinkirken vil antakeligvis være predikert av et ønske om en økt utbredelse av kristendommen fra kirkeorganisasjonens side, men dette vil også skape et nettverksledd mellom to menn med makt i en tid som er preget av usikkerhet og maktskifter. I et slikt nettverk vil ønsket om kirken, en intensjon om å fremvise status og den økonomiske villighet til å bruke verdi på kirkebyggingen danne et kompleks som virker som aktanter i nettverket.

7.2.2 Perspektivet fra Skaun

Det kan hende at de fem steinhuggermerkene på Skaun er de eneste fem som har overlevd tidens tann, eller at det finnes flere steinhuggermerker, men at disse er på baksiden av kvaderen. Det å skulle tolke ut fra dette skaper to problem. Dersom steinhuggermerkene er på sidene som vender inn i veggen, må man gjøre et rimelighetsresonnement for å kunne anvende dem som en del av en helhet. Man må "gå ut fra" at det er flere steinhuggermerker på baksiden, og trekke konklusjoner fra det. Det andre problemet er at dersom man går ut fra at det bare er disse fem som har overlevd, er man nok en gang nødt til å gjøre et rimelighetsresonnement for å kunne anta at det har vært flere steinhuggermerker til stede, og man risikerer å basere arkeologiske konklusjoner på empiri som ikke er der. Det er slik mange usikkerhetsmomenter i det å konkludere med en direkte sammenkobling mellom kirken på Ven og Nidarosdomen. Det kan ha vært flere som stod for byggingen av denne portalen, men det var bare én som satte steinhuggermerket på den finhugne siden av kvaderen, og det ble tilsynelatende bare satt på fem av steinene. Det mest interessante ved at det er et merke på Ven ligger mer i at man tilsynelatende har kalt inn minst én ekspert til å hugge kvaderstein til kirken. I sitt mest basale er det dét man kan trekke som konklusjon av steinhuggermerkets tilstedeværelse på portalen i Ven. Dette igjen åpner for mange interessante spørsmål: Hvorfor har man ansatt en høyt utdannet spesialist? Hvem gavnet det å bruke penger på dette? Og hvor kom spesialisten fra?

Hvis man åpner opp for at det ikke er steinhuggere fra Nidarosdomens bygghytte som har vært deltakende, blir nettverket som oppstår annerledes enn det som blir nevnt over. Det direkte geistlige elementet blir tatt vekk fra steinkirkene, og man åpner opp for at det er et ikke-geistlig styrt steinhuggermiljø i Nidaros, som har hatt mulighet for å ta på seg ansvaret for denne byggingen. Dette tar selvfølgelig ikke høyde for at steinhuggermerkene kan tilhøre steinhuggere som bare tidvis har vært i arbeid ved Nidarosdomen, hvilket for øvrig ville betydd at steinhuggermerkene var deres personlige for karrieren.

7.2.3 Avvik mellom de to perspektivene

Arkitektonisk er det en stor likhet mellom to av kirkene, mens klosteret på Rein skiller seg ut. Fra avstand er kirkene på Steine og Ven utseendemessig like. Begge kirkene har et stort rektangulært skip, og et mindre noenlunde kvadratisk kor. Begge kirkene er hvitkalket. Dette er til forskjell fra kirken på Rein som har en helt annen korsarmet form.

Antallet steinhuggermerker og spennet i steinhuggermerkene individuelle utforming gir grunnlag for en alternativ tolkning som rekker utenfor den tradisjonelle diskursive

rammen. Mens Skaun har fem totale steinhuggermerker, basert på ett unikt, har Reinsklosteret et mye større utvalg. Det store antallet fremhever forskjellene i perspektivene og man blir nødt til å stille seg spørsmålet hvorfor de to kirkene ikke passer inn i samme mønster. For at representasjonene skal stemme overens med perspektivet fra Skaun, er man nødt til å ta flere forbehold, og så mange forbehold at man enten må avskrive hele kirken som et avvik, eller så må man se på mulige andre forklaringer.

Det store avviket i perspektivet bygger også opp under muligheten for at man kan ha forstått steinhuggermerkenens funksjon uriktig. Ved å se på Skaun og Reinsklosteret i sammenheng så kan det antydningvis se ut som det her har foregått to forskjellige praksiser for bruken av steinhuggermerker, og det innenfor relativt få år fra hverandre. Dette styrkes også av forskjellene i opphavet til kvadersteinene. Mens Reinsklosteret sine portaler er bygget i Trondheimskleber av en type som er å finne i Nidarosdomen, er Skaun bygget av stein fra et lokalt steinbrudd som ikke er brukt i Nidarosdomen. Bare dette skaper usikkerheter i steinhuggermerkens representasjoner, og tyder på forskjellige praksiser. Det setter også spørsmålsteget ved forklaringen om at steinhuggermerkene kan representere en postordrevirksomhet, i det minste som en fast og uforanderlig praksis. Disse usikkerhetene peker mot at enten så har vi ikke en full forståelse for hva steinhuggermerkene betyr, eller så har steinhuggermerkene forandret egenskaper på kort tid. Det at steinhuggermerkens form forandrer seg gjennom årene, viser at dette er en praksis som i hvert fall var fleksibel eller gjenstand for omforming, kanskje for å kunne tilpasse seg en ny funksjon i praksiskomplekset. Dermed kan man allerede spore at forandringer er til stede i steinhuggermerkematerialet siden både Andås og Kristoffersen observerer at merkene endrer seg i løpet av brukstiden. Det vil være på grensen til urimelig å holde fast ved at merkene bare kan ha gjennomgått forandringer i det rent stilistiske uttrykket, og ikke være åpen for at endringer også kan ha skjedd med henseende til steinhuggermerkens bakenforliggende funksjon og mening. Dette gjør det vanskelig å kunne trekke klare, direkte konklusjoner for hva merkene på de tidlig-middelalderske trøndelagskirkene faktisk betyr, og hvilken funksjon de har hatt.

7.3 Steinhuggermerkens mening og funksjon

Det man vet om steinhuggermerkene er at disse ble brukt av steinhuggere i hele Europa, og at man i Trøndelag kan finne disse steinhuggermerkene i store mengder på Nidarosdomen og i mindre mengder på flere av landsdelskirkene rundt Trondheim. Man går også ut fra at steinhuggermerker var personlige for den enkelte steinhugger tilhørende en bygghytte. I underkapittelet vil jeg prøve å diskutere de forskjellige aspektene av steinhuggermerkens mening og funksjon.

Det er vanskelig å si noe om steinhuggermerkens funksjon uten å forklare hvorfor det ikke er steinhuggermerker på alle stein. Som nevnt i kapittel 2 har dette blitt forklart både med at kvaderen kunne bli merket på den grovhuggede siden, og det har blitt forklart som et uttrykk for et skiftende lønningssystem. Ven kirke på Skaun er et eksempel som ser i retning av at man ikke kan si med absolutt sikkerhet at det her har handlet om en akkordlønnsordning. Her er det bare én av portalene som har steinhuggermerker. Ved denne portalen er det fem kvaderstein med steinhuggermerke. Hva er da grunnen for den manglende merkingen av den resterende kvaderen? De samme spørsmålene er også gjeldende for steinhuggermerkene på vinduet i koret på

Byneset. Plasseringen av disse to merkene er tydelig symmetrisk, og ettersom det tilsynelatende bare er steinhuggermerker på de to vinduskvaderene i tilnærmet perfekt speiling av hverandre, kan dette ha handlet om mer enn å bare ta seg betalt for hugget stein. Plasseringen av steinhuggermerkene kan nesten minne om en forskjønnelse av kvaderen, eller en signatur som man har ønsket skulle være synlig for alle.

Som nevnt tidligere kan kompetanse strekke seg utover sitt opprinnelsessted, og oppnår slik en kosmopolitisk egenskap. Slik kosmopolitisk kompetanse kan være lagret i nettverk. I dette tilfellet vil spørsmålet være om bygghytter i Trøndelag vil ha tilgang på en slik kunnskapskilde; altså, vil praksiser i Trøndelag kunne samsvare med praksiser andre steder i Europa? Steinhuggere var som oftest organisert i laug og bygghytter (Lindén, 1974, s. 33), og var avhengige av en lang læretid for å bli anerkjent som mestere (Svanberg, 1994, s. 87-89). Grunnet denne organiseringen ville kunnskap og praksis som var kjent inne i dette nettverket ikke være av en kosmopolitisk størrelse for den større befolkning, men heller betegnes som en lukket, lokal kompetanse. Innad i det lukkede nettverket av steinhuggere derimot, kan en slik kompetanse være å anses som kosmopolitisk, da den antageligvis ville være allmenn kjent, og muligens en forutsetning for steinhuggervirket. Det er også et spørsmål om de forskjellige bygghyttene innad i Trøndelag ville ha hatt ulik tilgang til en slik kosmopolitisk kompetanse. Man kan tenke seg at forskjellige bygghytter ville vaktet om sin kompetanse for å bedre sin egen stilling, og slik skapt et classeskille blant de forskjellige bygghyttene. Samtidig er steinhuggermerkene i bruk flere steder i Europa, ikke minst i Storbritannia, og at man skulle klare å holde slik kompetanse skjult innad i det som må anses som samme kulturelle miljø, er lite trolig. Kjersti Kristoffersen advarer også mot å bruke like merker som automatiske tegn på direkte forbindelser mellom to eller flere bygg (Kristoffersen, 2007, s. 50). Samtidig er det verdt å merke seg at merkene er brukt med analytisk suksess innad i det samme bygget hvor steinhuggermerkene er funnet, noe som har gitt en innsikt i hvordan bygningsprosessen har foregått, spesielt i Nidarosdomen hvor Øystein Ekroll og Kjersti Kristoffersen har anvendt steinhuggermerkene til å kaste nytt lys over byggeprosessen.

7.3.1 Usikkerhet i tid og rom

Geir Grønnesby påpeker at norsk arkeologi tradisjonelt har hatt et nært forhold til historiefaget og nasjonale målsetninger, og at dette til tider har ført til regressive/retrospektive tolkninger på arkeologisk materiale (Grønnesby, 2019, s. 15). Representasjonen av steinhuggermerkene om står sterkest forklarer steinhuggermerkene funksjoner i sammenheng med en engelsk arbeidskontrakt fra begynnelsen av 1300-tallet som en akkordlønnsordning. I nederlandske kilder trekkes det andre konklusjoner basert på arbeidskontrakter fra arbeid som ble utført på domkirken i Utrecht på midten av 1400-tallet. Her blir det trukket frem at steinhuggermerkene trolig endret karakter i løpet av middelalderen, og at mens merkene var helt personlige i løpet av senmiddelalderen, tilhørte merkene på 1100-tallet og 1200-tallet bygghytten og ble anvist den enkelte steinhugger som tok hyre i bygghytten (Doesburg, 2017, s. 170-171). På samme måte ser nederlandske kilder annerledes på muligheten for en akkordlønnsfunksjon. Av arbeidskontraktene ved Utrecht fremgår det at alle steinhuggerne var fastlønnnet, uten at det hadde en innvirkning på antallet eller spredningen av steinhuggermerker, og det blir fastslått at steinhuggermerkene funksjon ikke kan ha handlet om en akkordlønnsordning her (Doesburg, 2017, s. 172).

Problemet med å sette disse arbeidskontraktene opp mot hverandre er flerfoldige. Det er et stort tidsspenn, fra 1300 til 1450. Det er en relativ stor avstand fra Nederland til England, og den nederlandske kilden spesifiserer selv at det må ha vært forskjeller i anvendelsen av steinhuggermerker rundt om i Europa, og at konklusjoner som er gjort i artikkelen bare med sikkerhet kan anvendes på domkirken i Utrecht (Doesburg, 2017, s. 179). Dette nevnes likevel i oppgaven for å kunne presentere at det finnes andre forklaringer på steinhuggermerkene rundt om i Europa, og at i eksempelvis Utrecht har man sett at steinhuggermerkene har endret funksjoner i løpet av middelalderen. Da kan det selvfølgelig ha skjedd andre steder også. Dette svekker alle endimensjonale forklaringer som ikke åpner for et mangfold av ulike muligheter steinhuggermerkene er anvendt på. Middelalderen figurerer ikke som en teknologisk, administrativt og økonomisk stillestående historisk epoke, og man kan ikke over et spenn på over 100 år være sikker på at en praksis overholdes uten at praksisen blir utsatt for endringer. Dette gjør at begge disse eksemplene er en form for regressiv historiebruk, både når man prøver å sette disse opp mot hverandre, og når man prøver å anvende disse i forklaringer som gjelder steinhuggermerkene i Trøndelag på 1100- og 1200-tallet.

Hvis det er snakk om en akkordlønnspraksis i England, så kan denne praksisen ha spredt seg, og det må være snakk om kosmopolitisk forståelse av steinhuggermerkens funksjon som har blitt tatt med til Trondheim. Samtidig påpeker Brendalsmo (2006, s. 237) at det trolig har eksistert et steinhuggermiljø før domkirkens oppføringsstart i Trondheim, og Andås bemerker at det må ha eksistert flere bygghytter enn domkirkens. Spørsmålet er da om disse har hatt det samme systemet, og hvordan dette systemet har blitt implementert med tanke på at praksiser bare er praksiser i det miljøet den kommer fra. Idet praksismønsteret flytter og utøves andre steder, må man ta hensyn til kontekst som kan ha påvirket praksiselementene, en situasjon som ville kunne skape nye praksismønstre på det nye stedet. Trenger da vår oppfatning av bygghytten, både spesifikt Nidarosdomens og bygghytter generelt, å være at det handler om et homogent fenomen, eller er dette et synspunkt som bygger på nåtidens måte å se denne historien på? Hvis man ser vekk fra bygghytten som en stabil enhet, og ser på den som et kompleks med en viss elastisitet, har man også mulighet til å ta hensyn til at praksiser kan ha endret og utviklet seg etter hvert som samtidens realiteter har gjort det samme. Bygghytten kan ha operert som en rutinisert entrepenørprosess, og figurert som et utvidet kompleks i perioder med høy aktivitet. Forklaringer i forskjellige praksiser kan tenkes å ha med den økte arbeidsmengden å gjøre. Dette kan enten være at man ved å utvide arbeidsflokken også har åpnet opp for andre kompetanser som har hatt påvirkninger for gjennomføringen av den etablerte rutiniserte atferden, eller at man endret atferden som løsning for å strømlinjeforme prosessen, for eksempel hvis man har hatt oppdrag på andre lokasjoner.

Formålet i dette avsnittet er ikke å ta et definitivt standpunkt til hvorvidt de trønderske steinhuggermerkens funksjon var et avlønningssystem, ettersom det ikke er mulig ut fra den tilgjengelige empirien, men heller å vise at dette ikke er noe man kan si med absolutt sikkerhet. Man kan ikke med sikkerhet si hvorvidt det var en akkordlønnssordning på Nidarosdomen, og om man kunne det, kan man ikke si med sikkerhet at handlet om en slik ordning på landsdelskirkene. Det kan likevel godt være at det var slik, og det er indisier som tilsier at det faktisk var det. Det er også perspektiver som taler imot. Formålet er å vise at det er bundet stor usikkerhet til bruken av steinhuggermerker i den tidlige middelalderen. Spørsmålet er da må stille seg er om den mulig manglende innsikten i steinhuggermerkens funksjon har en innvirkning på disse

som kilde til å konstruere fysiske og kronologiske sammenhenger og forbindelser mellom Nidarosdomen og landsdelskirkene i Trøndelag.

7.3.2 Hva betyr tilstedeværelsen av steinhuggermerkene?

I de foregående avsnittene ville jeg vise at det kan være risikabelt å anvende steinhuggermerkene som en akkordlønnsordning og som en direkte forbindelse til Nidarosdomen på 1100- og 1200-tallets landsdelskirker i Trøndelag. Jeg har ønsket å peke på at det ut fra det empiriske grunnlaget kan finnes flere alternative tolkningsmuligheter, og dermed åpne opp for spørsmål som kan bringe den diskursive prosessen ut av sine egne rammer, og slik legge grunnen for nye tilnæringsmåter basert på kontekst og praksisutvikling.

Er det da mulig å se for seg alternative forklaringer for steinhuggermerkene funksjoner enn som en måte å løse lønnsutbetalinger på? Ved å se vekk fra lønnsystem-aspektet, åpner det for å se på hvordan bygghyttene i Nidaros – og steinhuggermiljøet i Trøndelag – organiserte og skaffet seg arbeidskraft, og man kan stille spørsmål ved om det var Muhammed som kom til fjellet eller om det var fjellet som kom til Muhammed. Altså, var det tilgangen på arbeid, gjennom byggingen av trønderske steinkirker, som tiltrakk seg steinhuggere, eller var det tilgangen på steinhuggere i lediggang som gjorde det mulig for trønderske stormenn og trønderske bondesamfunn å oppføre slike steinkirker? En løsning man kan se for seg er at en forbindelse mellom landsdelskirkene kan være basert på merket og ikke håndverkere: At det var forskjellige funksjoner for steinhuggermerker som ble plassert i Nidarosdomen enn såkalte "bestillingsverk". Man kan se for seg et prosjektmerke hvor steinhuggeren merket de forskjellige steinene så man hadde oversikt over hva som skulle hvor. Samtidig er dette vanskelig å se for seg i empirien. Det lave antallet merker på Skaun og Byneset kontra det relativt høye antallet på Rein tilsier at det sannsynligvis var forskjeller og at funksjonen antakeligvis har vært en annen, i det minste i den grad man ser de tre kirkene i sammenheng.

Lignende usikkerheter finner man om man skal belegge en direkte forbindelse mellom steinhuggermerkene og landsdelskirkene. Hvis man går for at steinhuggermerket tilhørte bygghytten og det ble så delt ut til forskjellige håndverkere, kan man bare anslå at vedkommende som satte det singulære merket på den singulære kvaderen var ansatt ved bygghytten i Nidarosdomen. Hvis merket var personlig for den enkelte steinhugger, kan en bare si at steinhuggeren jobbet ved Nidarosdomen en tid. Det trenger ikke å bety en direkte relasjon basert på makt og politikk utover at vedkommende kirkepatronus hyret inn en ekspert til hjelp. Dermed vil den iboende faren med å bruke steinhuggermerker til å bygge direkte nettverksforbindelser gjøre det risikofylt å gjøre nettopp det. Materialet kan derimot anvendes under visse forutsetninger til å være inngangsporten til et mer indirekte og hierarkisk overordnet nettverk.

8.0 Konklusjon

Formålet med denne oppgaven har vært å se hvordan en teoretisk vinkling på den arkeologiske forståelsen av steinhuggermerkene i borgerkrigstidens Trøndelag kan bidra til å stille nye spørsmål om fenomenet. For å kunne ta for meg steinhuggermerkene, så var det viktig å også følge steinhuggermerkernes diskursive utvikling, og sammen med analysen har jeg forsøkt å se hvordan de diskursive hovedrepresentasjonene passer sammen med den empirien som er presentert. Ved å undersøke dette, har man mulighet til å prøve ut de dekonstruerte representasjonene.

Den første underproblemstillingen jeg har prøvd å forklare er: *hvordan har steinhuggermerkene blitt fremstilt, forklart og brukt i den forskningshistorien som omhandler middelalderens steinkirker?*

For å kunne svare på dette var det nødvendig å dele diskursen opp i to lag: den som omhandler steinhuggermerkernes funksjon og den som handlet om steinhuggermerkernes forbindelse mellom landsdelskirker og Nidarosdomen. I begge disse tilfellene kom det frem at representasjonene har tatt form som en svart boks, men i ulik styrkegrad. Diskursen som omhandler steinhuggermerkernes funksjon, er en politisk lukket diskurs uten problematiseringer og uten alternative representasjoner. Den lever i en selvforsterkende feedback-loop, og blir godtatt som en ugjendrivelig sannhet.

Når det kommer til steinhuggermerkernes rolle som forbindelsesledd, er også denne diskursen lukket. Her ser man dog en økende bevissthet på problematisering av disse forbindelsene i de siste årene, som vil kunne gjøre det lettere å lage rom for alternative synspunkt. Likevel har ikke denne problematiseringen brakt inn nye diskursive elementer, og hovedrepresentasjonen er dermed det eneste alternativet. Den diskursive påvirkningen på steinhuggermerkene kommer i hovedsak der steinhuggermerkene blir brukt som et virkemiddel for å diskutere et annet diskursivt fenomen. Siden steinhuggermerkene da blir å regne som diskursive passeringspunkt vil det være av liten interesse å gå på tvers av den forventede virkelighetsforståelsen. Dette er med på å forme de ensidige representasjonene av steinhuggermerkene som forbindelser som eksisterer i diskursen.

Den andre underproblemstillingen jeg tok for meg var: *hvilke funksjoner hadde steinhuggermerkene i sin samtid?*

Steinhuggermerkernes hovedrepresentasjon har vært som en lønnsordning. Det er imidlertid elementer ved min analyse som åpner for andre forklaringer. Hovedforklaringen av steinhuggermerkene som en lønnsordning tar ikke hensyn til mulighetene for utvikling av både praksis og samfunn i løpet av middelalderen, som man ser andre steder i Europa. Man kan ikke si at steinhuggermerkene som en lønnsordning er eksplisitt feil, men det vil være feil å si at det er kategorisk rett når det er tydelig at man ikke kan være sikker.

Empirien åpner for muligheten av at steinhuggermerkene kan ha hatt flere funksjoner. Disse funksjonene kan ha vært foranderlige basert på tid og rom, siden det på Byneset og Skaun peker mot en synlig signatur med estetisk eller esoterisk verdi, mens det på Rein peker mot en mer arbeidsrettet funksjon. Steinhuggermerkernes faktiske funksjon

er dog vanskelig å fatte, og man kan foreløpig ikke trekke definitive konklusjoner hverken den ene eller den andre veien.

Dermed står vi igjen med hovedproblemstillingen: *hvordan kan steinhuggermerkene på portalene til Rein klosterkirke, St. Michaelskirken på Steine og Ven kirke på Skaun brukes til å belyse en mulig forbindelse mellom disse kirkene og erkebiskopens bygghytte ved Nidarosdomen?*

Basert på den empirien jeg har tilgjengelig er det med betydelig usikkerhet at steinhuggermerkens formål og funksjon kan anvendes som arkeologisk materiale på tvers av kirkebygg.

Av de tre kirkene er det størst sannsynlighet for at det forekommer en forbindelse mellom Reinsklosteret og Nidarosdomens bygghytte, noe som vil være interessant siden det kan ha betydd relasjoner mellom representanter av kongsmakt og kirkemakt; en slik forbindelse vil ha hatt en klar politisk dimensjon. Det er også mulig at både Byneset og Skaun har hatt en slik forbindelse, men i disse tilfellene vil antakeligvis steinhuggermerkene ha hatt en helt annen funksjon enn i byggingen av gårdskirken på Rein. Steinhuggermerkets empiriske verdi er uansett å betrakte som et enderesultat på en praksis, og en videre analyse av denne praksisen vil kunne si noe om de samfunnsmessige realitetene rundt byggeprosessen av steinkirkene i borgerkrigstidens Trøndelag med tilgang på en mer kompleks og omfangsrik empiri.

Oppgaven slår dermed sprekker i den diskursive formasjonen, som igjen åpner for nye perspektiver, og gjør det mulig å stille nye spørsmål. Den belyser behovet for å se på steinhuggermerkene i en ny kontekst løsrevet fra diskursen som har pågått de siste 100 årene. En slik tilnærming skaper rom for et bredere bilde av steinhuggermerkene som en praksis i utvikling. Da kan man utforske muligheten for en kartlegging av en eventuell praksisutvikling som kan gjenspeile skiftende historiske realiteter.

Litteratur

- Alexander, J. S. (2008). *Medieval Masons' Marks*. Hentet mai 6, 2021 fra University of Warwick History of Art:
<https://warwick.ac.uk/fac/arts/scapvc/arthistory/staff/ja/research/masonsmarks>.
- Andås, M. S. (2000). *Skrudhuset i Trondheim. Form og Funksjon*. Oslo: UiO.
- Andås, M. S. (2003). Merker i stein: Om bygghytten ved Domkirken på Erkebiskop Øysteins tid. I P. T. Sandvik (Red.), *Trondhjemske Samlinger* (s. 25-41).
- Berg, Arne (1969). *Klosterruinen på Rein i Rissa. Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkens Bevaring Årbok 1969* (s. 100-107). Oslo: Foreningen til Norske Fortidsminnemerker Bevaring.
- Bjørlykke, K. (2011). *Den digitale domen - Utvikling og bruk av ulike oppmålingsmetoder på Nidarosdomen*. Trondheim: Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider.
- Bratberg, T. T. (2009). Historien frem til reformasjonen. I S. Løseth (Red.), *Byneset bygdebok bind 4: Fra Odin og Tor til St. Michaelskirken på Stein* (s. 11-130). Spongdal: Byneset historielag.
- Brendalsmo, J. (2006). *Kirkebygg og kirkebyggere. Byggherrer i Trøndelag ca. 1000-1600*. Oslo: Unipub.
- Champion, M. (2015). *Medieval Graffiti: The Lost Voices of England's Churches*. London: Ebury Press.
- Christophersen, A. (2015). Performing towns. Steps towards an understanding of medieval urban communities as social practice. *Archaeological Dialogues*, 22(2), s. 109-132. doi:10.1017/S1380203815000161.
- Christophersen, A. (2020). *Under Trondheim - Fortellinger fra bygrunnen*. Trondheim: Museumsforlaget.
- Doesburg, P. (2017). A reconsideration of Stonemasons' marks: Stonemasons and construction of the Dom church in Utrecht. *KNOB Bulletin*, 116(12), s. 161-183. doi:10.7480/knob.116.2017.4.1893.
- Ekroll, Ø. (1997). *Med kleber og kalk. Norsk steinbygging i mellomalderen 1050-1550*. Oslo: Samlaget.
- Ekroll, Ø. (1998). Om arkitekturhistorie, stilhistorie og datering. I A. Dybdahl, & J. R. Hagland (Red.), *Innskrifter og datering = Dating inscriptions* (s. 107-114). Trondheim: Tapir.
- Ekroll, Ø. (2015). *The Octagonal Shrine Chapel of St Olav at Nidaros Cathedral*. Trondheim: NTNU.
- Ekroll, Ø. (2017). Reinskloster før klosteret. I *Årbok for Fosen 2017* (s. 119-136). Fosen Historielag.
- Fischer, D. (1965). XIII Stenhuggermerkene. I G. Fischer, *Nidaros erkebispestol og bispesete: 1153-1953. Bind 2: Norges kirker Domkirken i Trondheim Kirkebygget i middelalderen* (s. 531-548). Oslo: Land og Kirke.
- Fischer, G. (1965). *Nidaros erkebispestol og bispesete: 1153-1953. Bind 1: Norges kirker Domkirken i Trondheim Kirkebygget i middelalderen*. Oslo: Land og kirke.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. London: Tavistock Publications.
- Foucault, M. (1981). The Order of Discourse. I R. Young (Red.), *Untying the Text: A post-structuralist reader* (s. 48-78). Boston: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Gardelin, G. (2006). *En värld av sten: stenhuggarnas organisation i medeltidens Östergötland*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Grønnesby, G. (2019). "...en pludselig og stærk omvæltning"? : eldre jernalder og overgangen til yngre jernalder i Trøndelag : praksis og overregionale nettverk. Trondheim: NTNU.

- Kirkhus, L. V. & Stebergsløkken, H. (2019). *Dokumentasjon av helleristningsfelt Hammer IX, Steinkjer kommune, Trøndelag*. Trondheim: NTNU Vitenskapsmuseet.
- Kristoffersen, K. (2007). *En bygningsarkeologisk undersøkelse av koret i Sakshaug kirke*. Tromsø: UiT.
- Kristoffersen, K. (2012). Steinhuggermerkene som kilde til Nidarosdomen på erkebiskop Eysteins tid. I K. Bjørlykke (Red.), *Eystein Erlendsson : Erkebiskop, politiker og kirkebygger*. (s. 167-183). Trondheim: Nidaros domkirkes restaureringsarbeiders forlag.
- Lidén, H.-E. (1974). *Middelalderen bygger i stein*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Lidén, H.-E. (1981). Middelalderens steinarkitektur i Norge. I *Norges kunsthistorie Bind 2: Høymiddelalder og Hansa-tid* (s. 7-125). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag A/S.
- Magnussen, G. (2013). *Rein klosterruin, utført arbeid i 2013*. Oslo: Riksantikvaren.
- Magnussen, G. (2014). *Rein klosterruin, konserveringsarbeid 2014*. Oslo: Riksantikvaren.
- Magnussen, G. (2015). *Årsrapport 2015, konservering av murverk på Rein klosterruin*. Oslo: Riksantikvaren.
- Meyer, R. & Gustavsen, L. (2013). *Forprosjekt: Georadarundersøkelse på Rein Kloster: Prosjektbeskrivelse for fremtidig georadarundersøkelse på Rein, Rissa kommune, Sør-Trøndelag*. Oslo: NIKU.
- Neumann, I. B. (2001). *Mening, Materialitet, Makt: En innføring i diskursanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Nicolaysen, N. (1866). *Norske fornlevninger. En oplysende Fortegnelse over Norges Fortidslevninger, ældre end Reformationen og henførte til hvert sit Sted*. Kristiania: Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring.
- Nicolaysen, N. (1867). Thronhjelm-Domkirken. I *Foreningen til Norske Fortidsminnesmerkers Bevaring Årbok 1867* (s. 113). Kristiania: Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring.
- Norges Geologiske Undersøkelse. (2010, januar 14). *Forekomstområde 1657 - 603*. Hentet November 09, 2021 fra Natursteinsdatabasen: https://aps.ngu.no/pls/oradb/minres_deposit_fakta.Main?p_objid=15820&p_spraak=N.
- Reinfjord, K. (2018, November 30). To tårn tett i tett: Hamar bispedømmes regionale håndverkmiljø i middelalderen. *VIKING - Norsk arkeologisk årbok 2018*, 149-170.
- Reinfjord, K. (2019). Sandsteinsmesterne - Middelalderske steinhuggermerker fra Hamar domkirke. I A. Domkirkeodden, *Fra Kaupang til bygd 2019* (ss. 49-59). Hamar: Anno Domkirkeodden.
- Ryssdal, O. (1944). *Erkebispegården i Trondheim: dens Eldste bygningshistorie*. Oslo: Foreningen til Norske fortidsminnesmerkers bevaring.
- Sauvage, R. & Eidshaug, J. S. (2021, Januar 25). *Et innblikk i vikingtidens og middelalderens Steine på Byneset*. Hentet November 10, 2021 fra <https://spormagasin.no/2021/01/et-innblikk-i-vikingtidens-og-middelalderens-steine-pa-byneset>.
- Shove, E., Pantzar, M. & Watson, M. (2012). *The dynamics of social practice: everyday life and how it changes*. Los Angeles: Sage.
- Skauge, A. (2019). Krossen blir merket vårt. I P. O. Lilleberg (Red.), *Middelalderkyrkja i Skaun* (s. 13-23). Skaun sokneråd.
- Skre, A. R. (2019). *Å skille steinhuggermerker fra graffiti* (Bacheloroppgave). Trondheim: NTNU.

- Solem, D.-Ø. E. & Nau, E. (2020). Two New Ways of Documenting Miniature Incisions Using a Combination of Image-Based Modelling and Reflectance Transformation Imaging. *Remote Sensing*, 12(10). doi:<https://doi.org/10.3390/rs12101626>.
- Storemyr, P. & Ekroll, Ø. (2001). *Rein Klosterruin: Tilstandsvurdering og bevaringsstrategi*. Trondheim: Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider.
- Svanberg, J. (1994). *Medeltida byggmästare* (2. utg.). Stockholm: Tidens förlag.
- Þorðarson, S. (1964). *Håkon Håkonssons saga*. (A. Holtsmark, Overs.) Oslo: Aschehoug.
- Trebbi, M. (1977). *Innflytelsen fra den romanske skulptur i Trondheim på steinkirker i erkestiftet*. Bergen: UiB.
- Universiteit voor Humanistiek. (2014). *Davide Nicolini - Studying Organizations and other Social Phenomena as Features of Practices [Video]*. Hentet fra <https://www.youtube.com/watch?v=yetXj2DKnpY>.
- Wallem, F. (1917). *Steinvikholm. Erkebisp Olav Engelbrektssøns faste slott*. Trondhjem: F. Bruns boghandels forlag.
- Øren, I. (1994). *Værnes kirke - tidlig-romansk byggekunst i Trøndelag*. Bergen: UiB.

Vedlegg 1 Katalog over steinhuggermerker på Reinsklosteret og Ven kirke

Katalogen er basert på de undersøkelserne som ble gjort i forbindelse med masteren på de overnevnte kirkelokalitetene. Det er valgt å bruke målestokk fremfor bilder i skala 1:1 grunnet veksling mellom A4- og B5-format hos NTNU. Siden jeg ikke fikk dokumentert noen av steinhuggermerkene på Byneset skikkelig er ikke disse tatt med i katalogen.

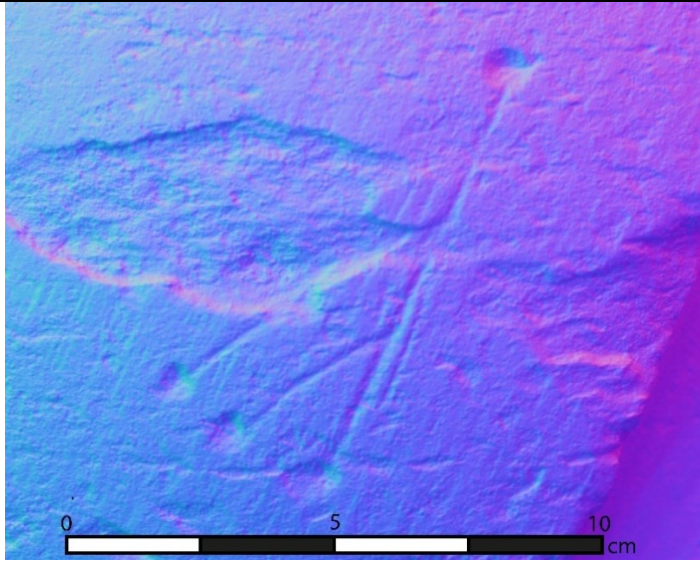
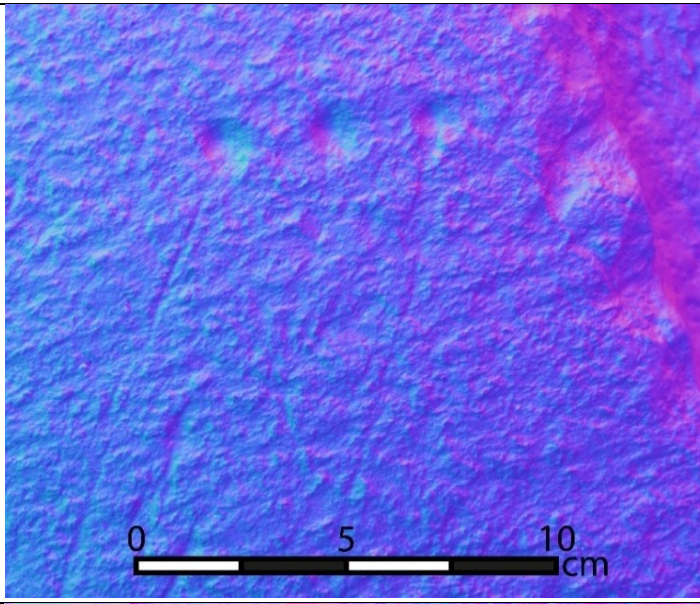
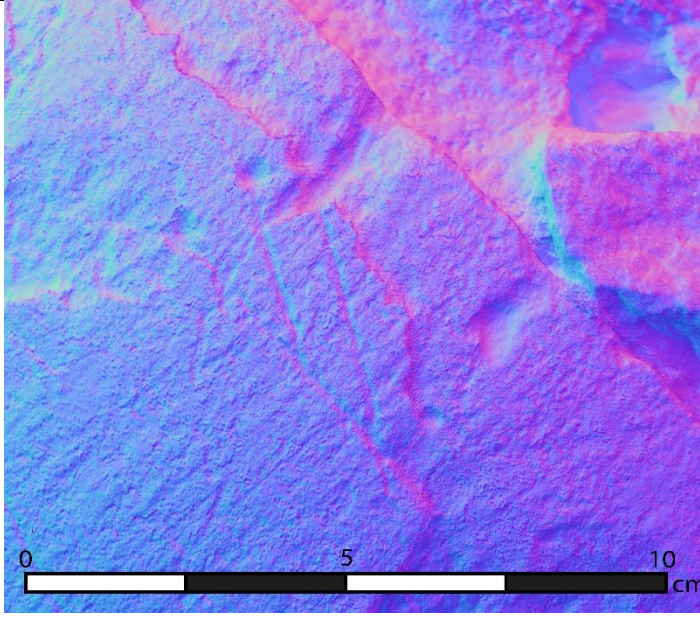
I begynnelsen av hver del av katalogen er det en «nøkkel» som gir oversikt over hvordan kvaderene blir nummerert. Ved å nummerere kvaderen vil det ikke være noen tvil om hvor funnstedet til de forskjellige steinhuggermerkene er.

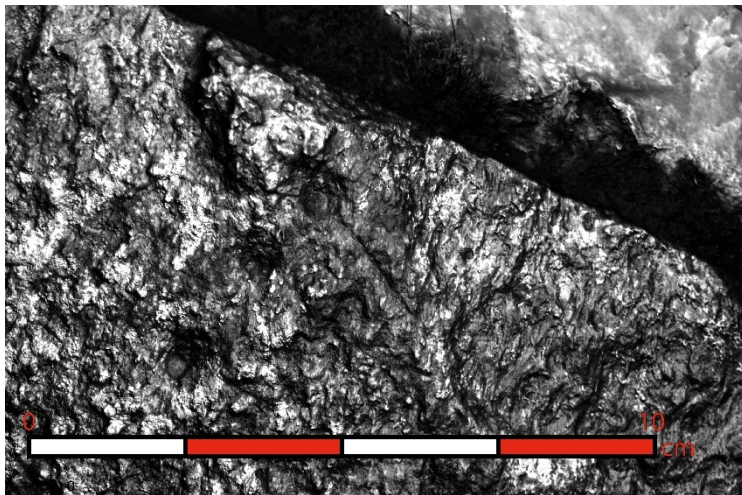
Sørportalen på Reinsklosteret er i tillegg gitt en tre-bokstavers kode foran steinnummeret for å at det skal bli lettere å holde oversikt:

- SUV = Sørportal – Utvendig – Vestre del
- SUØ = Sørportal – Utvendig – Østre del
- SIV = Sørportal – Innvendig – Vestre del
- SIØ = Sørportal – Innvendig – Østre del

Reinsklosteret Østportal

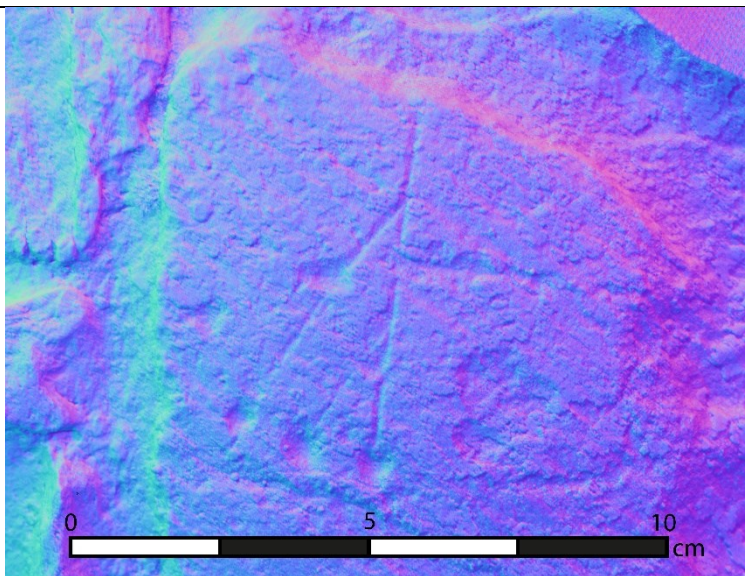
Steinhuggermerker	Informasjon
	<p>Funnsted: Stein 2 Type: R1</p> <p>Kommentar: Dette merket er det eneste som ble funnet på innsiden av buegangen av merkene på østportalen på Rein.</p> <p>Merket ble funnet av Stefan Magnus Xara Brazil Fongen.</p>
	<p>Funnsted: Stein 11 Type: R1</p> <p>Kommentar: Merket mangler den siste nedre stammen av merket, men er av typen R1.</p>
	<p>Funnsted: Stein 13 Type: R1</p> <p>Kommentar: Merket er på en stein som er temmelig forvitret, og mangler det nederste borehullet.</p>

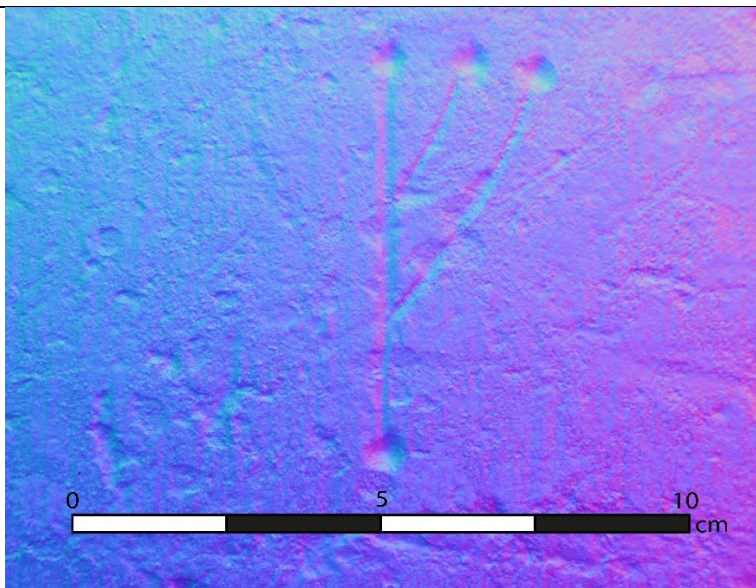
Funnsted: Stein 15
Type: R1

Kommentar:

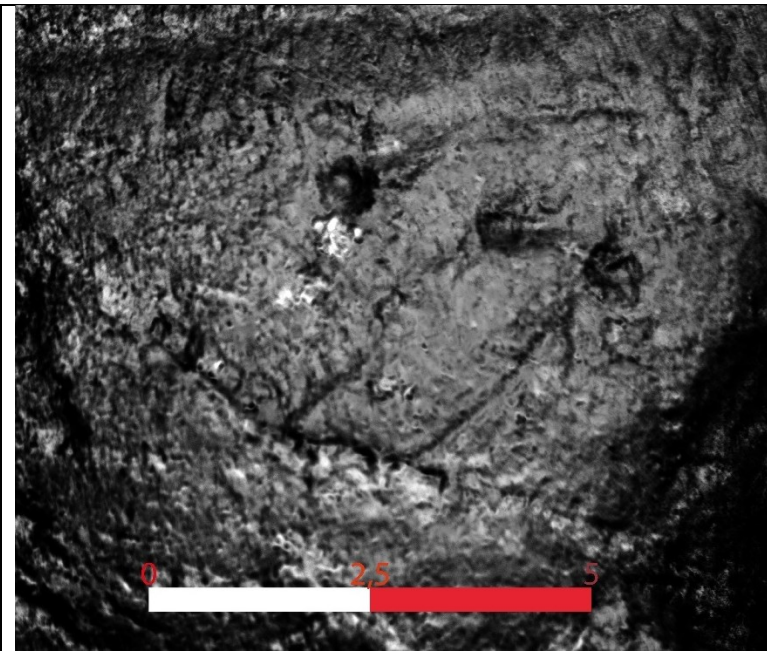
Området rundt dette merket er sterkt forvitret og har oppnådd en «golfballignende» overflate. Det er derfor bare restene av toppen som gjenstår. Dette er et av de få merkene som sees bedre *in situ* enn ved hjelp av RTI.

Funnsted: Stein 23
Type: R1

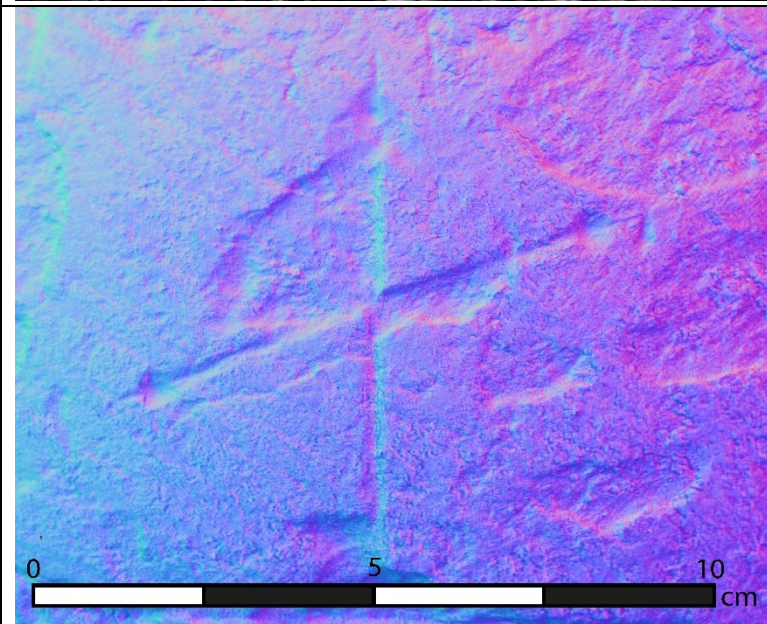
Funnsted: Stein 32
Type: R1

Funnsted: Stein 3
Type: MR1

Kommentar:

Området rundt merket er så skadet at det bare med vanskelighet kan komme frem på RTI. Det ser ut til at merket kan være av typen R1, men det er for vanskelig å si. Dette merket til motsetning av stein 15 kommer bedre frem i RTI'en enn *in situ*.

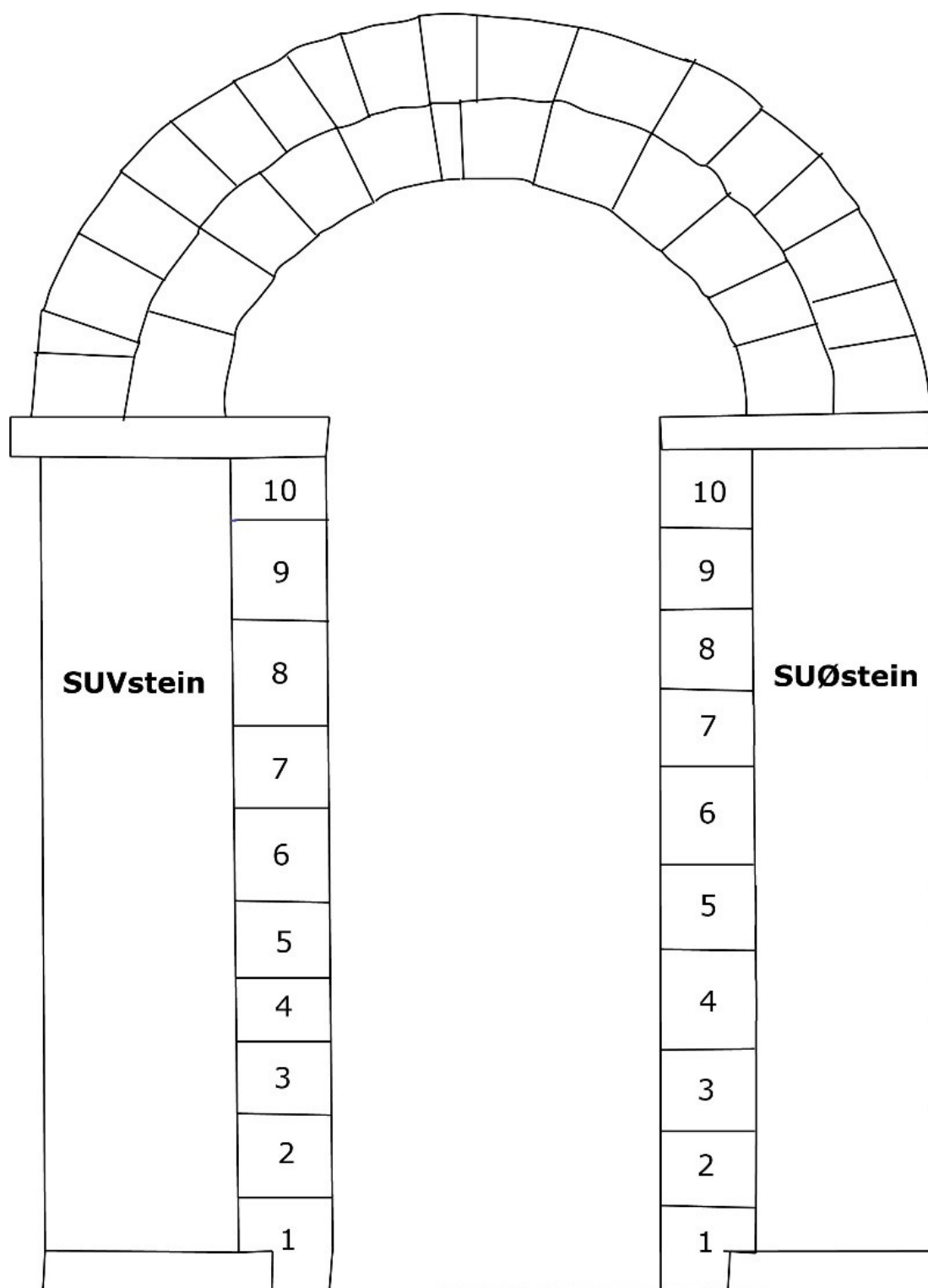

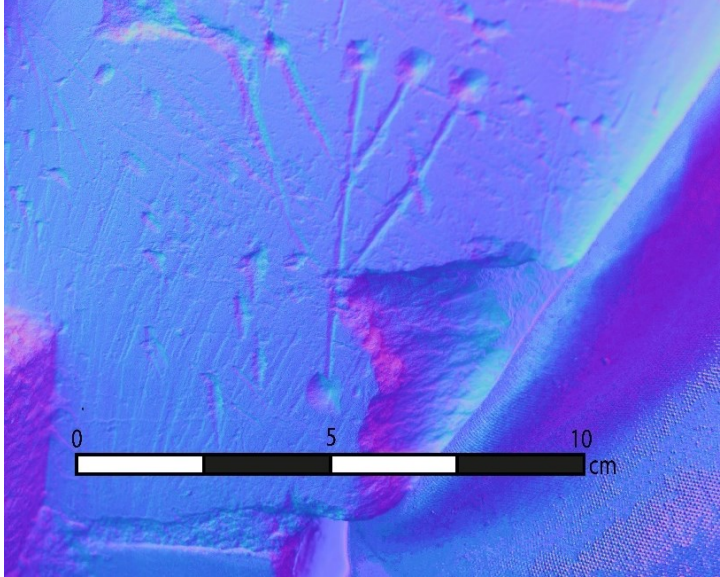

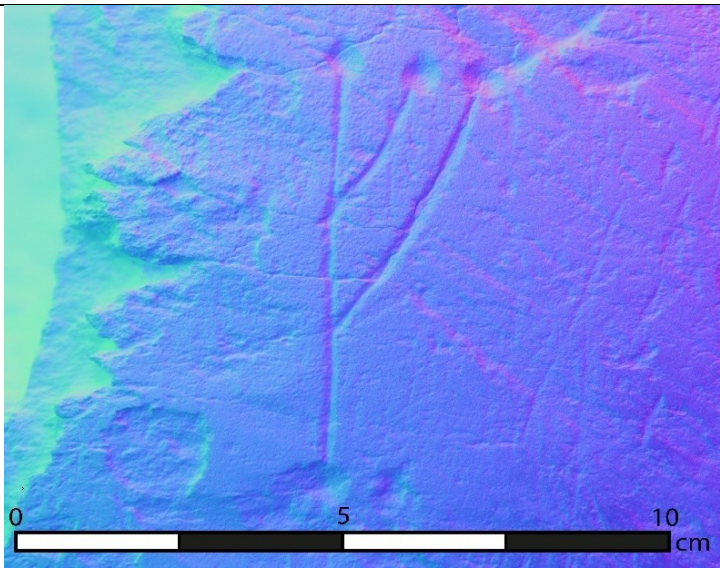
Funnsted: Stein 5
Type: MR2

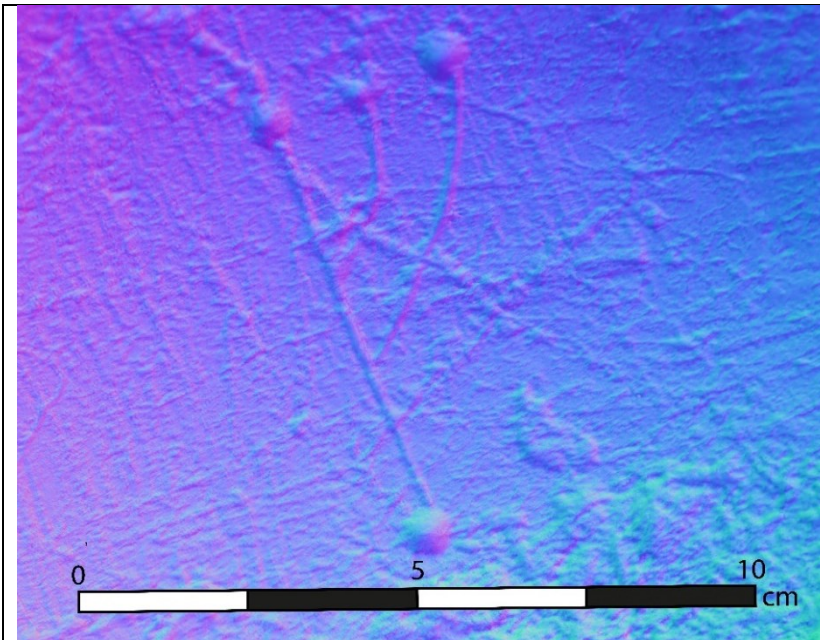
Kommentar:

MR2 ligner typologisk på S1 fra Skaun, men er for skadet til å kunne si noe sikkert.

Reinsklosteret Sørportal

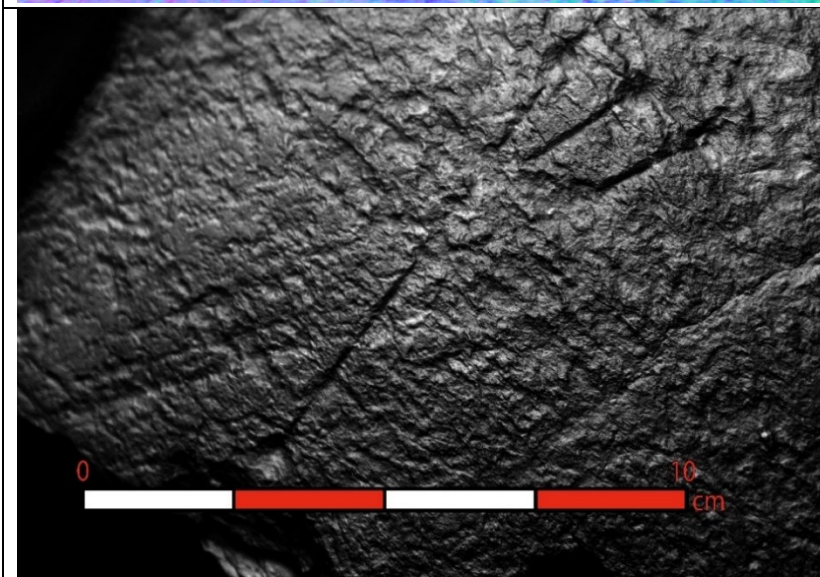

Steinhuggermerker	Informasjon
	<p>Funnsted: SUVstein 1 Type: R2</p>
	<p>Funnsted: SUVstein 2 Type: R2</p> <p>Kommentar: Kvaderen dette merket er på er dekket av det hvite belegget beskrevet i kapittel 6.2.4.1. Belegget har lagt seg i kryssningen mellom midtstreken og de to yttersteinene.</p>
	<p>Funnsted: SUVstein 3 Type: R1</p>

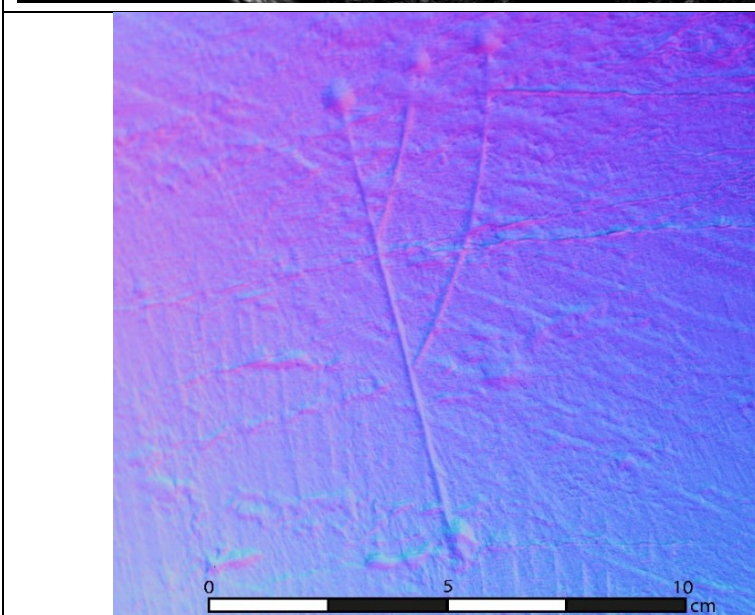

Funnsted: SUVstein 7
Type: R1

Kommentar:
Stein 7 er helt dekket av det hvite belegget beskrevet i oppgaven. Steinhuggermerket er likevel godt synlig både *in situ* og på RTI.

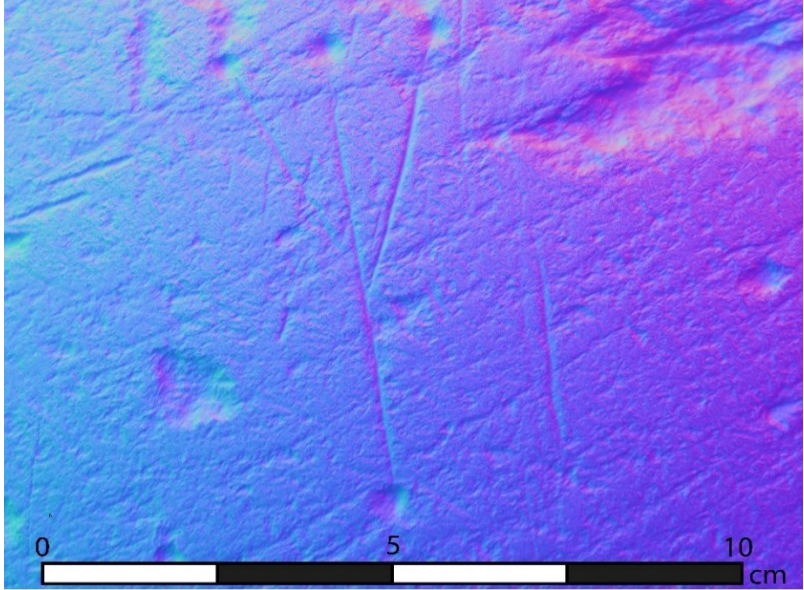
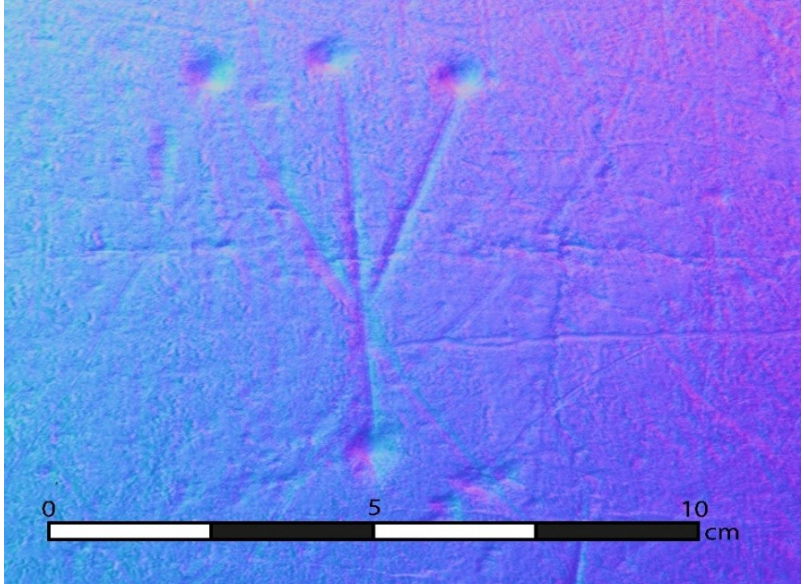

Funnsted: SUVstein 8
Type: R1

Funnsted: SUVstein 9
Type: R1

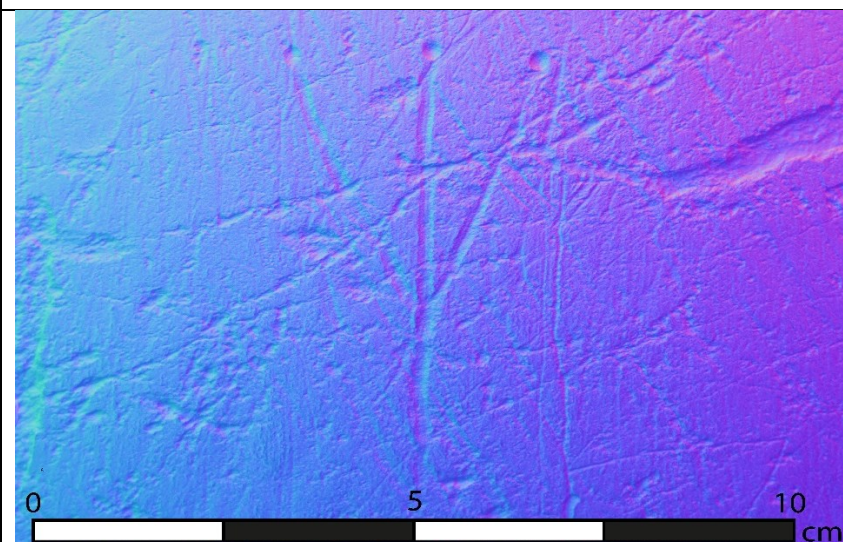
Kommentar:
Av alle steinhuggermerkene på Rein er dette det største, 10 cm.

Steinhuggermerker	Informasjon
	<p>Funnsted: SUØstein 1 Type: R3</p>
	<p>Funnsted: SUØstein 2 Type: R3</p>
	<p>Funnsted: SUØstein 3 Type: R3</p>

Funnsted: SUØstein 4
Type: R3

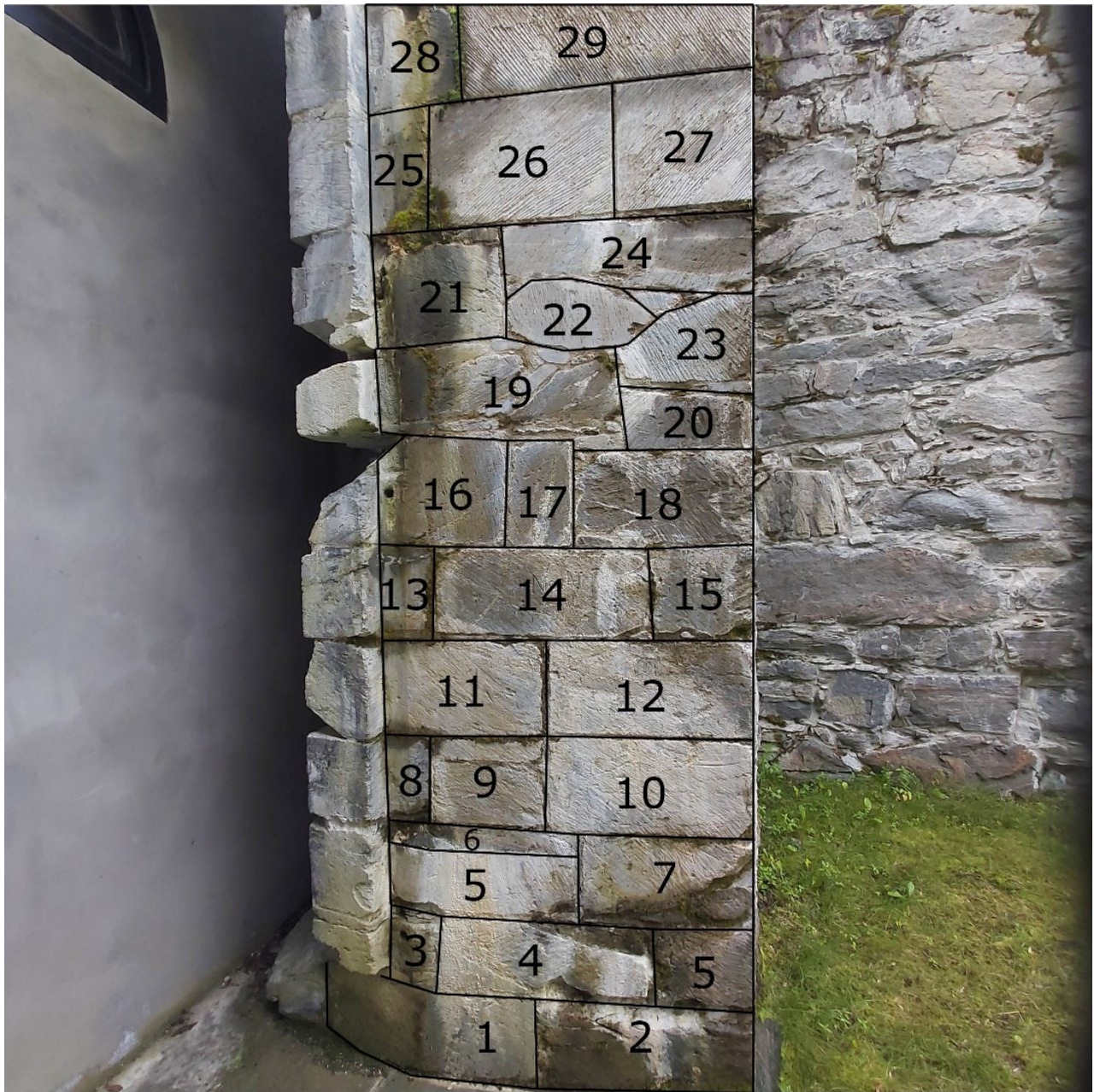
Kommentar:
Meget forvitret stein, og steinen har flaket av langs midtstreken og tatt med seg det nederste borehullet.

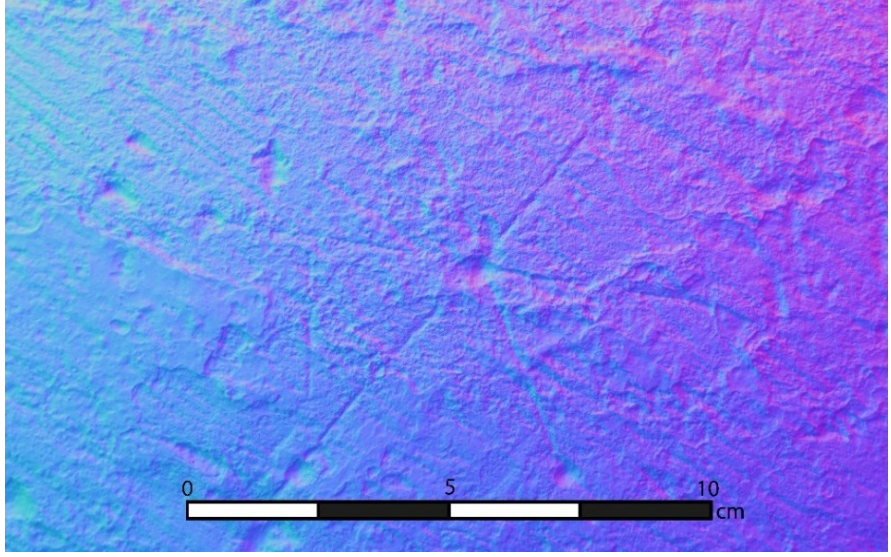
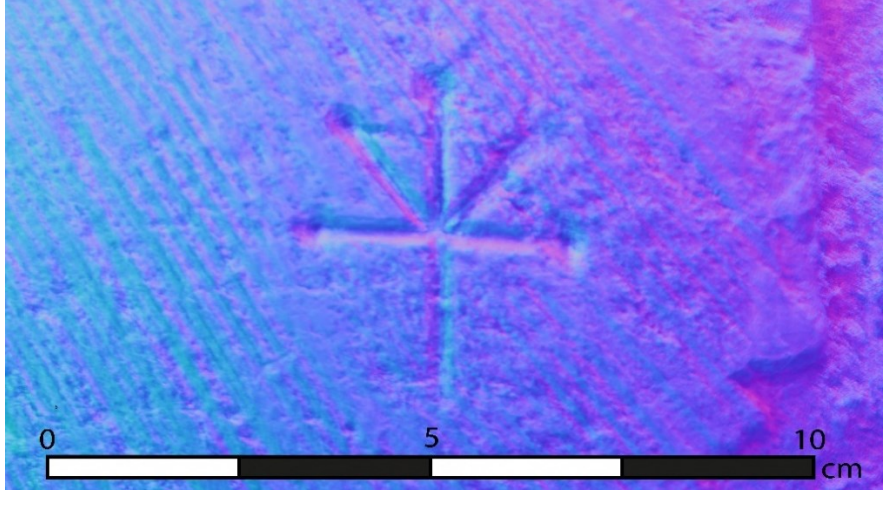

Funnsted: SUØstein 6
Type: R3

Kommentar:
Dette merket avviker fra de andre R3 ved at det er svakere innrisset. Etter nøye gjennomgang av merket anslo jeg at det er et steinhuggermerke basert på plasseringen og teknikken.

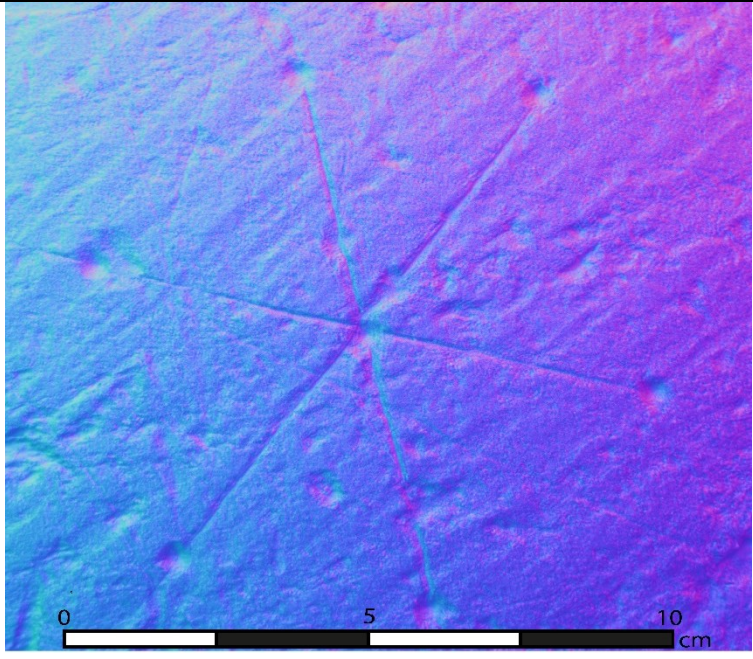
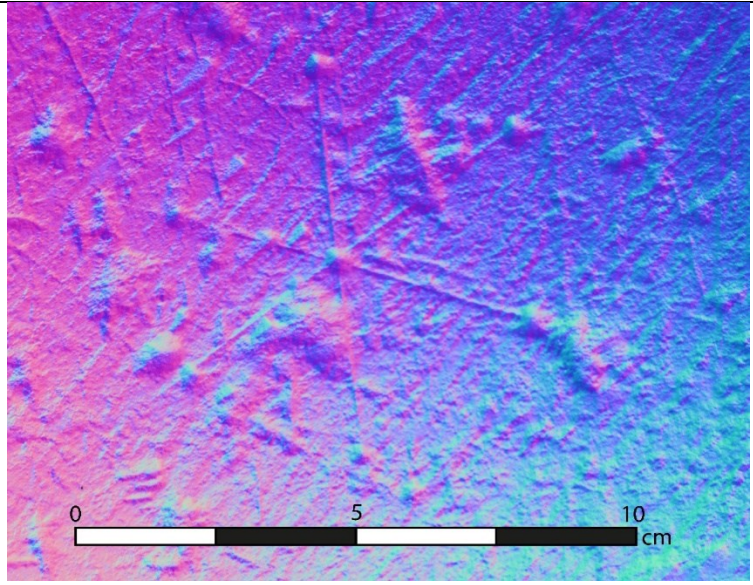
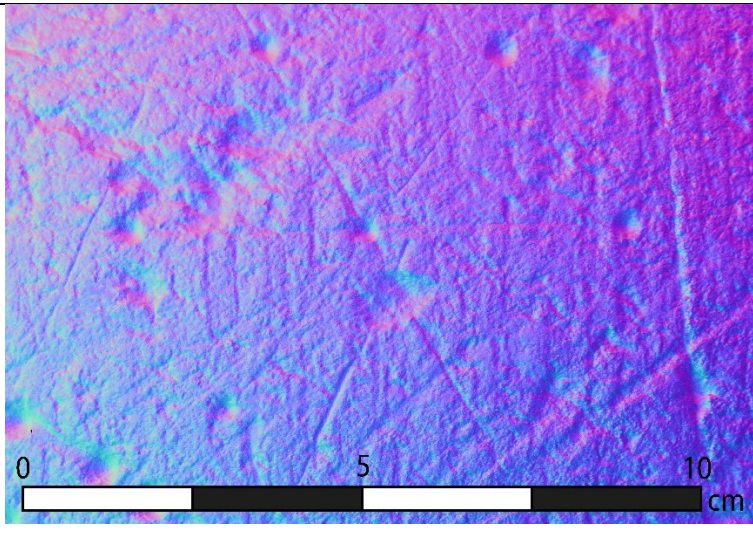
Reinsklosteret sørportal - vestre innside

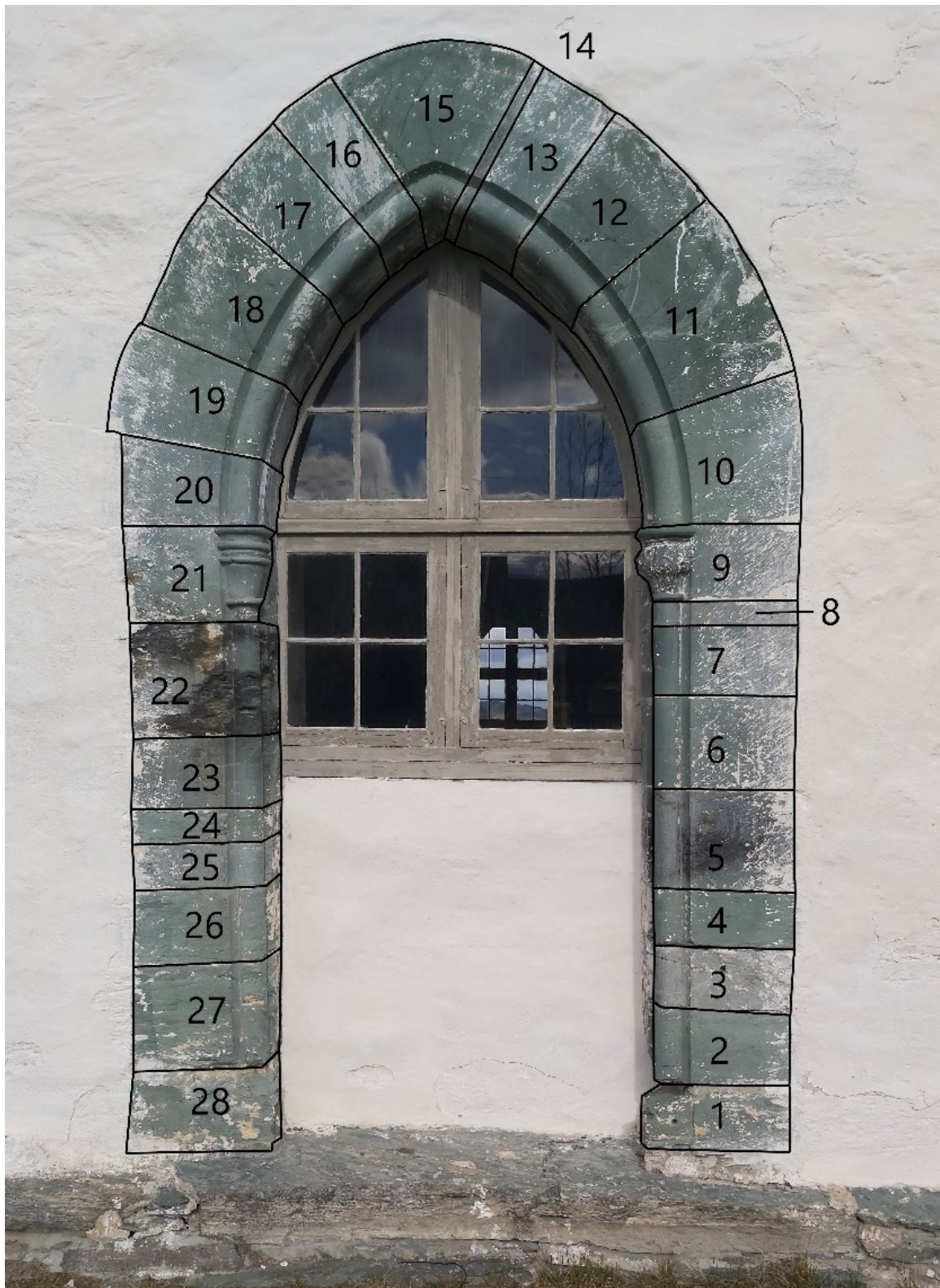
Steinhuggermerker	Informasjon
	<p>Funnsted: SIVstein 10</p> <p>Type: R4</p>
	<p>Funnsted: SIVstein 23</p> <p>Type: R5</p> <p>Kommentar: Dette er et nytt steinhuggermerke fra NDR. Merket er å finne på stein 23, men på siden som vender inn i koret.</p>

Reinsklosteret sørportal – Østre innside

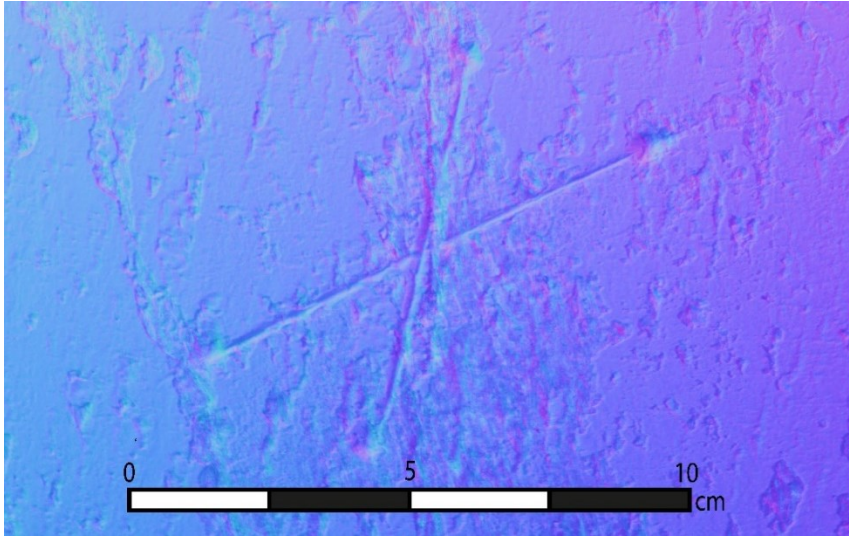
Steinhuggermerker	Informasjon
	<p>Funnsted: SIØstein 7</p> <p>Type: R4</p>
	<p>Funnsted: SIØstein 11</p> <p>Type: R4</p> <p>Kommentar: Både SIØstein 11 og 14 er på steiner som har dype furer i og rundt steinhuggermerket, som bidrar til en vanskelig dokumentasjon.</p>
	<p>Funnsted: SIØstein 14</p> <p>Type: R4</p> <p>Kommentar: SIØstein 14 har skader midt merket, og det nedre borehullet til høyre har vitret vekk.</p>

Ven kirke på Skaun

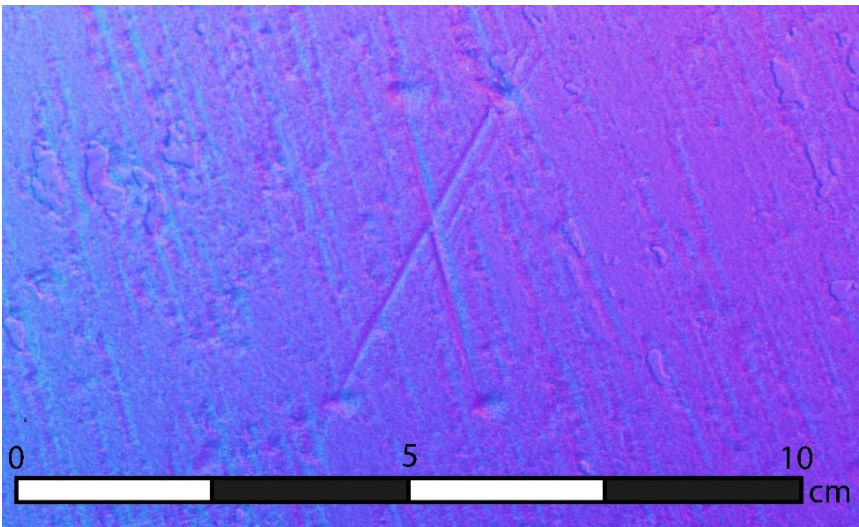

Steinhuggermerker

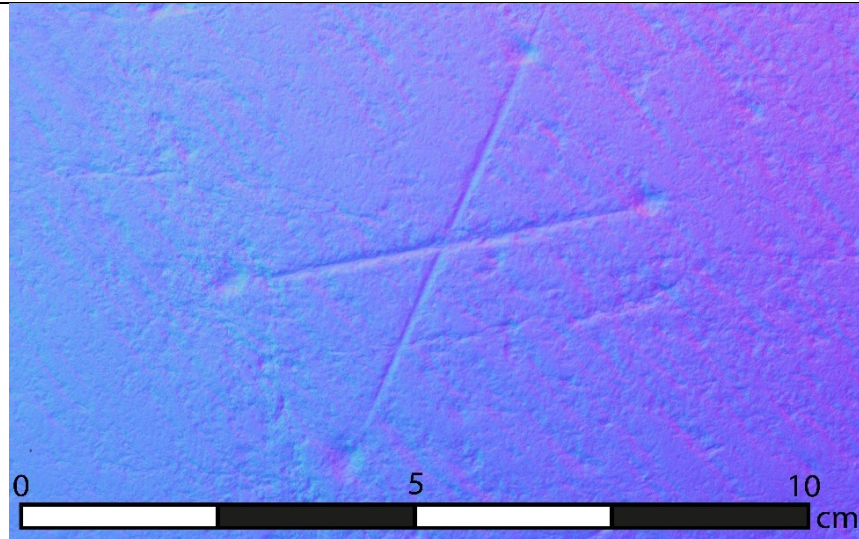
Informasjon

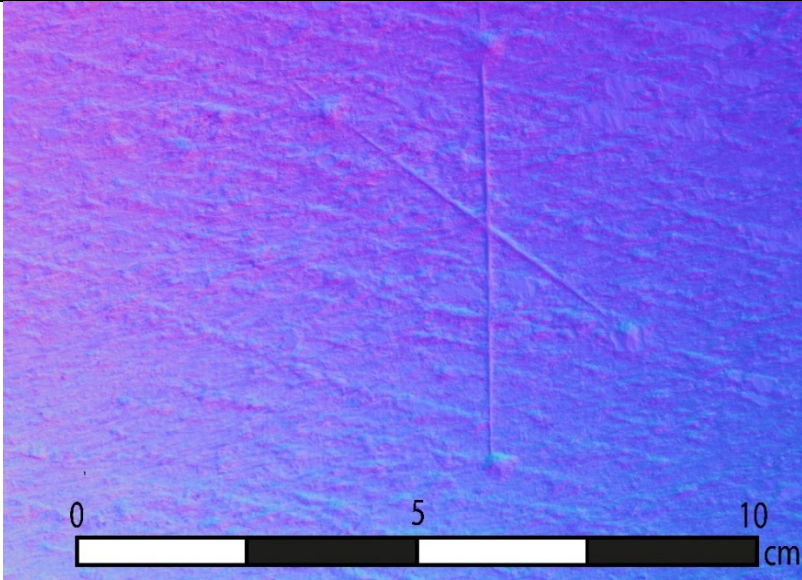
Funnsted: Stein 16
Type: S1

Funnsted:
Stein 17
Type: S1

Funnsted: Stein 18
Type: S1

Funnsted: Stein 19
Type: S1

Funnsted: Stein 20
Type: S1

